

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

Študije slovensko-madžarskih odnosov

Uredila:
Jutka Rudaš in Hotimir Tivadar

LJUBLJANA 2023

Študije slovensko-madžarskih odnosov

Zbirka: *Hungarologica Labacensia 1.*

Uredila: Jutka Rudaš in Hotimir Tivadar

Urednik zbirke: Tamás Kruzslicz

Recenzentki: Tanja Žigon in Adriana Mezeg

Lektura: Špelca Mrvar

Tehnično urejanje in prelom: Irena Hvala

Založila: Založba Univerze v Ljubljani

Za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani

Izdala: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Za izdajatelja: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja Filozofske fakultete

Tisk: Birografika Bori d. o. o.

Ljubljana, 2023

Prva izdaja

Naklada: 200 izvodov

Cena: 14,90 EUR

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije)./This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na: <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>

DOI: 10.4312/9789612971168

Katalogna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga

COBISS.SI-ID=149305859

ISBN 978-961-297-115-1

E-knjiga

COBISS.SI-ID=149459459

ISBN 978-961-297-116-8 (PDF)

Vsebina

Lectori salutant ...	5
Uvodnik urednika o pomenu pričujoče monografske publikacije in globljih madžarsko-slovenskih odnosih	7
SLOVENSKO-MADŽARSKI LITERARNI STIKI	
Velikani sodobne madžarske književnosti: Esterházy, Nádas, Krasznahorkai <i>Jutka Rudaš</i>	13
Očrt kritiške recepcije madžarske književnosti <i>Nastja Majerič</i>	31
Eksistencialistična podoba sveta v poeziji Jánosa Pilinszkega in Edvarda Kocbeka <i>Alma Várkonyi</i>	43
SLOVENSKO-MADŽARSKI JEZIKOVNI STIKI	
Prekmurska jezikovno-kulturna identiteta na prelomu prejšnjega stoletja in danes <i>Hotimir Tivadar</i>	57
Življenje prevzetih besed – izobraževalna terminologija v madžarsko-madžarskem slovarju Termini <i>Anna Kolláth</i>	77
Dodatek za dvojezičnost in raba madžarskega jezika v javnih ustanovah na narodnostno mešanem območju v Prekmurju: prikaz izbranih raziskovalnih rezultatov <i>Sonja Novak Lukanovič</i>	95
SLOVENSKO-MADŽARSKI KULTURNI STIKI	
Kalejdoskop identitete: madžarska pesnica Julijskih Alp, Gizella Tarczay <i>Andor Mészáros</i>	113
HUNGAROLOGIAE LOCI	
40. obletnica Oddelka za madžarski jezik in književnost na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru <i>Jutka Rudaš, Anna Kolláth, Péter Gaál</i>	125
Imensko kazalo	131

Lectori salutant ...

Madžarski jezik, književnost, kultura in zgodovina so kljub geografski bližini v slovenskem kulturnem prostoru dokaj neznani, vendar za slovensko kulturo na eni strani predstavljajo dodatno estetsko in duhovno vrednost, na drugi pa prinašajo nove elemente. Spoznanje teh presenetljivo jasno kaže na medkulturne razlike. Madžarski jezik se od slovenskega jezika ne razlikuje zgolj po besednem zakladu, temveč tudi po svoji zgradbi. V aglutinacijskih jezikih so namreč besede sestavljene iz dolgih nizov elementov v določenem zaporedju. Tako v primerjavi s slovenščino madžarščina ne pozna moškega in ženskega spola, dvojine, nima besede za tako imenovane glagole posedovanja, prevladujejo sintetične oblike, znatne pa so tudi težave z rabo glagolskega časa. Močna kulturnozgodovinska tradicija »madžarskega sveta« se najbolj kaže v književnosti, ki snov zajema iz madžarske dediščine, iz bogate imaginacije in obeležij zgodovinske, moralne in politične tradicije, vendar vse preoblikuje, prevrednoti in razveljavi s pomočjo ironije v procesu fikcijskega snovanja. Književnost namreč v veliki meri prenaša/prinaša tudi kulturo, iz katere izhaja, zaradi česar je bistveni element medkulturnega stika. Pomembno je, da kulturo in literaturo v njuni prostorski, zgodovinski in kulturni drug(ačn)osti razklenemo za razumevajočo prisvojitvev in s tem v dialog pritegnemo estetske komunikacije tudi v slovenskem duhovnem prostoru. Čeprav nas povezujejo podobnosti in razlike, se s poznavanjem madžarske kulture dinamika medkulturnih stikov (lahko) še bolj pogloblja. Čeprav gre za sosednji državi, verjamem, da se razdalja, rojena iz jezikovnih težav in razlik v kulturni in zgodovinski usmerjenosti, počasi manjša. Pričujoča monografija je prva v nizu za premostitev kulturne distance za razumevanje kulturne drugačnosti v madžarsko-slovenskem duhovnem prostoru.

izr. prof. dr. Jutka Rudaš,

urednica; predstojnica

Oddelka za madžarski jezik in književnost

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

jutka.rudas@um.si

Uvodnik urednika o pomenu pričujoče monografske publikacije in globljih madžarsko-slovenskih odnosih

Madžarski prostor je tudi zaradi oddaljenosti in posebnosti madžarskega jezika v slovenskem prostoru pogosto premalo obravnavan, čeprav vzhodni del Slovenije zelo tesno sobiva z madžarsko kulturo že dvanajst stoletij.

Razlog za pogosto premalo izpostavljeno in predstavljeno madžarsko kulturo na Slovenskem je v tradicionalni osredotočenosti slovenskega nacionalnega prostora na osrednjeslovensko in zahodnoslovensko (italijansko-romanski del) kulturno območje, ki se je potem delno usmerjala še v južni (slovanski) prostor in severni (nemški) del, od koder so prihajali vladarji. V teh delih smo imeli ob začetku nacionalnih gibanj v 19. stoletju zelo močna kulturna središča – Trst in Gorico v italijanskem kulturnem prostoru, Rijeko oz. Reko na hrvaško-italijanski strani in Celovec v nemškem kulturnem prostoru. V madžarskem kulturnem prostoru smo Slovenci sicer aktivno sodelovali (predvsem prekmurski del), vendar ni bilo zares velikega središča. Pokrajina med Muro in Rabo je bila enoten, pretežno slovenski prostor, ki se je po letu 1919 po Trianonski pogodbi v bistvu razdelil na Porabje in Prekmurje. Ta „prekmurski čudež“ v tistih zelo burnih in pogosto premalo predstavljenih časih med in po prvi svetovni vojni je bil izpostavljen ob 100-letnici priključitve leta 2019, izpostavljen je tudi s posebnim slovenskim državnim praznikom 17. avgusta, sicer pa je skrajni vzhodni del s tudi slovensko državno madžarsko kulturo zelo odmaknjen in pogosto zamolčan. Ne nazadnje je tudi nedavni izrazito zgodovinsko orientirani govor predsednice Državnega zbora ob dnevu samostojnosti in enotnosti v slovenskem parlamentu (22. 12. 2022) vseboval omembo „italijanskega“ in „nemškega“ dela ob okupaciji 1941, vzhodni, „madžarski“ del pa je bil pozabljen: „6. aprila 1941 je Hitler napadel Jugoslavijo in na slovenskem ozemlju se je začela druga svetovna vojna. Del slovenskega ozemlja je anektirala Italija, ki je že pred vojno nad slovenskim prebivalstvom izvajala hudo raznarodovalno politiko, drugi del pa je okupirala Nemčija, ki je prepovedala slovenski jezik in izvajala nacistično rasno politiko.“ Kljub pomembnemu deležu predstavnika madžarske skupnosti v slovenskem parlamentu, Državnem zboru (eden izmed 90 enakopravnih članov slovenskega parlamenta), se na vzhodni del Slovenije, stičen z madžarsko kulturo, v slovenski javnosti in narodni zavesti pogosto pozabi.

Madžarska gospodarska aktivnost, nakupi slovenskih podjetij s strani madžarskih multinacionalk na Slovenskem so sicer spodbudili zanimanje za madžarsko kulturo, pomembno vlogo imajo tako madžarske kulturne institucije v Sloveniji (Lisztov

inštitut – Madžarski kulturni center v Ljubljani) kot tudi znanstvene institucije v Sloveniji (Oddelek za madžarski jezik in književnost na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru) in na Madžarskem (študij slovenščine v Sombotelu in Budimpešti pod okriljem Filozofske fakultete Univerze Loránda Eötvösa – ELTE, Budimpešta). V zadnjem času so v splošni javnosti – predvsem po zaslugi aktualne politike – Madžarska in madžarski jezik ter kultura pogosteje omenjeni, žal pogosto v negativni konotaciji. Zato je še toliko pomembnejše, da se madžarska zgodovina, kultura, jezik, literatura in stik ter sobivanje madžarskega in slovenskega v preteklosti in sedanjosti še celoviteje predstavi. Madžarski in slovenski jezik (ter njuna kultura) sta namreč v 19. stoletju pogumno stopila vsak na svojo narodno pot, na osnovi večstoletne kulture obeh narodov – od karantanskih knezov, spodnjepanonskega kneza Koclja, Cirila in Metoda ter Brižinskih spomenikov in svetega Štefana ter svetega Ladislava. In na vzhodnem robu slovenskega prostora in zahodnem robu madžarskega prostora sta skupaj živela in še živita dva prijateljska naroda, utemeljena vsak na svojem samostojnem jeziku in kulturi, ki se je prepletala in bogatila z obeh strani.

In ta stik se je ob vključitvi v Evropsko unijo, sprejetju v zvezo Nato samo še okrepil. V zadnjih desetletjih se krepi tudi kulturno. Kljub nenehnemu stikanju teh dveh kultur v tem multikulturnem prepisnem svetu Srednje Evrope pa je marsikatera kulturna značilnost, ki je za matični narod samoumevna in splošno znana, za drugi narod zelo skrivnostna. In te tančice jezika, literature in kulture želimo s to publikacijo začeti odstirati.

Publikacija, ki je pred vami, je zato zasnovana kot začetek nadaljnega intenzivnega raziskovanja slovenske in madžarske kulture. Odnosi med tema kulturama se morajo okrepiti, najpomembnejši del pa so gotovo jezik, literatura in kultura na znanstvenih temeljih s sodobnimi metodami in vsebino.

Zato je prvo poglavje poimenovano **Slovensko-madžarski literarni stiki**, kjer so predstavljeni trije prispevki (Velikani sodobne madžarske književnosti: Esterházy, Nádas, Krasznahorkai; Očrt kritiške recepcije madžarske književnosti; Eksistencialistična podoba sveta v poeziji Jánosa Pilinszkega in Edvarda Kocbeka), s pogledom v zgodovino, toda jasno orientacijo v prihodnost.

Drugo poglavje smo poimenovali **Slovensko-madžarski jezikovni stiki**, ki prav tako prinaša tri prispevke (Prekmurska jezikovno-kulturna identiteta na prelomu prejšnjega stoletja in danes; Življenje prevzetih besed – izobraževalna terminologija v madžarsko-madžarskem slovarju *Termini*; Dodatek za dvojezičnost in raba madžarskega jezika v javnih ustanovah na narodnostno mešanem območju v Prekmurju: prikaz izbranih raziskovalnih rezultatov).

Tretje poglavje **Slovensko-madžarski kulturni stiki** vsebuje prispevek, ki govori o pomenu identitete v humanističnem raziskovanju (Kalejdoskop identitete: madžarska pesnica Julijskih Alp, Gizella Tarczay).

Knjigo zaključuje poglavje **Hungarologiae loci**, ki s prispevkom o častitljivi obletnici oddelka za madžarski jezik in literaturo (40. obletnica Oddelka za madžarski jezik in književnost na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru) zaokroži raziskave o slovenskem in madžarskem jeziku.

Ta znanstvena knjižna publikacija, izdana v Ljubljani tudi zaradi kakovostnega dela na lektoratu madžarščine, še posebej lektorja Tamása Kruzslicza, ki nas je dodatno motiviral za nadgraditev slovensko-madžarskega raziskovanja, se vam ponuja v branje s sedmimi znanstvenimi prispevki, predstavivijo dosedanjšega univerzitetnega življenja madžarskega jezika in literature na Univerzi v Mariboru in naj pomeni nov začetek, utemeljen na preteklosti, s pogledom v svetlo prihodnost intenzivnih slovensko-madžarskih znanstvenih odnosov.

red. prof. dr. Hotimir Tivadar,
urednik; slovenist in glasoslovec,
Oddelek za slovenistiko
Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si

**Slovensko-madžarski
literarni stiki**

Velikani sodobne madžarske književnosti: Esterházy, Nádas, Krasznahorkai

Jutka Rudas^{*}

Povzetek

Prispevek daje vpogled v poetična vprašanja in miselni svet Pétra Esterházyja, Pétra Nádasja in Lászla Krasznahorkaija, najbolj prevajanih madžarskih avtorjev, dobitnikov številnih domačih in tujih nagrad, lavreatov literarnega festivala Vilenica. Vsi trije so kanonizirana imena tako madžarske kot svetovne književnosti, madžarski pisatelji, ki zasedajo častno mesto ob velikih »evropskih« in »svetovnih« avtorjih, čeprav je njihovo intelektualno in literarno romanje zaradi »samosvojega čutnega čara« težko umestiti v katero koli prozno formacijo. Prispevek obravnava reprezentativna dela treh avtorjev, ki so kanonizirana v madžarskem literarnem prostoru in imajo velik odmev tudi v tujini.

Ključne besede: madžarska književnost, Péter Esterházy, Péter Nádas, László Krasznahorkai

Abstract – Great Figures of the Contemporary Hungarian Literature: Esterházy, Nádas, Krasznahorkai

The article provides an insight into the poetic and the world of thought of Péter Esterházy, Péter Nádas and László Krasznahorkai, the most frequently translated Hungarian authors, the winners of numerous domestic and foreign awards and the winners of the Vilenica Literary Festival. All three writers are canonized in the Hungarian and the world literature and have an honorable place alongside the great „European” and „world” authors, although their intellectual and literary pilgrimage is difficult to place in any prose formation due to its „unique sensual charm”. The article focuses on the representative works of these authors, which are canonized in the Hungarian literary space and have a great impact abroad.

Keywords: Hungarian literature, Péter Esterházy, Péter Nádas, László Krasznahorkai

^{*} Oddelek za madžarski jezik in književnost, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, jutka.rudas@um.si

Absztrakt – A kortárs magyar irodalom nagy alakjai: Esterházy, Nádas, Krasznahorkai

A tanulmány betekintést ad a szlovénra leggyakrabban fordított, számos hazai és külföldi díjjal kitüntetett, a Vilenicai Irodalmi Fesztiválon díjazott Esterházy Péter, Nádas Péter és Krasznahorkai László magyar szerzők irodalmi felfogásába és gondolatvilágába. Mindhárom író kanonizált mind a magyar, mind a világirodalomban, megtisztelő helyet foglalnak el a nagy „európai” és „világirodalmi” szerzők körében, bár szellemi és irodalmi zárandoklatuk „egyedülálló érzéki varázsa” miatt nehezen helyezhetők el bármely prózai formációban. A tanulmány e szerzők reprezentatív, a magyar irodalmi térben kanonizált, külföldön is nagy hatást kiváltó alkotásaira fókuszál.

Kulcsszavak: magyar irodalom, Esterházy Péter, Nádas Péter, Krasznahorkai László

Velik preobrat v madžarski književnosti se je zgodil ob koncu sedemdesetih let prejšnjega stoletja, ko se s t. i. »novo prozo« začne notranja prenova literature. V obdobju od konca druge svetovne vojne do sedemdesetih let 20. stoletja je bila svobodna književnost neznan in napačno razlagan pojem, literatura je bila še skrajno spolitiziran diletantizem. To je obdobje »hlapljive svobode«, ki ga Esterházy kasneje opiše takole: »V diktaturi se pojavi velika, hudobna pošast s kosmatimi rokami in nas oropa svobode. Jasna, povsem pregledna situacija, svoboda ,je preč‘, lahko poskusimo in jo pridobimo nazaj, če pa to nikakor ni mogoče, rečemo, da bomo ohranili spomin nanjo, ga predali naslednji generaciji in tako naprej. Tako je v diktaturi položaj svobode gotov, svoboda je vse bolj prestižna in cenjena, občutek imamo, da jo potrebujemo kot grizljaj kruha – paziti moramo samo na to, da nas samopomilovanje (ki pa smo si ga v resnici zaslužili!) obdrži na povodcu. (To slednje v vzhodnoevropskih državah ni ravno uspelo ...)« (Esterházy 2012: 2) Da bi bila književnost v pravem pomenu besede svobodna, je bila potrebna preoblikovanja. »Mehkejša oblika diktature« je sicer dopuščala določeno mero svobode, vendar je prenova pomenila avtonomizacijo književnosti s potrebno ignoranco političnega mišljenja. To je seveda pomenilo zgolj notranjo svobodo, ne pa politične, je zapisal Péter Nádas: »Ko sem na začetku 60. let pisal svoje prve novele, so bili internacijska taborišča in ječe še polni. Res ni bilo mogoče da bi lahko prešeren in razigran pogledal stran. Ravno nasprotno, komaj je še obstajal kakšen segment življenja, ki ga ne bi preželi prestrašenost, popoln poraz, strah, nemoč in depresija. Človek je bil zaman star dvajset let. Špicljem se nisi mogel izogniti, odpirali so pisma, prisluškovali telefonom. Desetletja si nihče ni drznil odpreti ust. Poleg jezika se je oblikoval tudi metajezik. Kdor tega trezen ni prenesel, se je zapil, znorel ali obesil [...]. Krilatica, da je Madžarska ,najbolj vesela baraka socialističnega tabora‘, ni imela pod soncem nobene osnove niti vsebine. Iznašli so jo francoski in ameriški publicisti za svoj lastni mir in na račun

svojega oportunitizma. V tistih letih se je Madžarska uvrščala na prvo mesto po statistiki samomorilstva. Alkoholizem je postal ljudska bolezen tako kot prehlad, še danes tarnamo zaradi njegovega učinka. Naj vam povem kaj bolj osebnega? Moj oče je napravil samomor, star sedeminštirideset let, jaz pa sem se prvi desetletji svojega življenja nenehno pripravljaj nanj in se spraševal, ali naj naredim samomor danes ali šele jutri. V meni je živel nekdo drug, ki mi je nenehno zastavljal to vprašanje. Ves čas mi je prišepetaval, da ni druge rešitve.« (Rudaš 2008a: 5) V taki stvarnosti in v takšnih okoliščinah se je oblikovala pisateljska pot treh izjemnih umetnikov: Pétra Esterházyja, Pétra Nádasja in Lászla Krasznahorkaija, najbolj prevajanih madžarskih avtorjev, dobitnikov številnih domačih in tujih nagrad, lavreatov literarnega festivala Vilenica. Vsi trije so kanonizirana imena tako madžarske kot svetovne književnosti. So torej madžarski pisatelji, ki zasedajo častno mesto ob velikih evropskih in svetovnih avtorjih, čeprav je njihovo intelektualno in literarno romanje zaradi »samosvojega čutnega čara« težko umestiti v katero koli prozno formacijo.

Péter Esterházy

Péter Esterházy je bil prvi znotraj madžarske literature, ki je uperil polemično ost v tradicionalno razumevanje leposlovja in zatem izvedel pravo stilistično revolucijo. V madžarsko književnost je vnesel val sprememb s samosvojim »esterházyjevskim« slogom, z interteksti, hiperteksti, citati, aluzijo, parafrazo, pastišem, močno kulturno tradicijo, fragmentacijo, prefinjeno erotiko, skratka, z elementi postmoderne. Pri poetiki Pétra Esterházyja je intertekstualno nanašanje na (paradigmatična) besedila in tematske sisteme tisti dejavnik, ki je oblikoval literarno zvrst, modificiral njihovo strukturo, funkcijo, predvsem pa jezik. S paradigmatičnim delom *Proizvodni roman (Termelési regény, 1979)* je Esterházy izoblikoval poetiko z močno notranjo intertekstualno hermenevtiko, kjer besedila nenavadno močno samorefleksivno aktualizirajo sama sebe in s tem na eni strani omogočajo koherenco, na drugi pa vedno nove kontekstualne relacije odprtosti in lahko tudi neskončnosti. To pomeni, da so lahko teksti brani v svoji avtonomiji, po drugi strani pa omogočajo take interpretativne možnosti, v katerih zaznavanje intertekstualnosti omogoča globlje razumevanje besedila. V *Proizvodnem romanu* so realni elementi vzeti iz konteksta realnosti in na igriv način med seboj prepleteni v novo kombinacijo, v fiktivni kontekst. Z znamenitima stavkoma – ki danes veljata za topos – »Ne najdemo besede. Okameneli smo« (Esterházy 1979: 7) je avtor leta 1979 bralca vpeljal v svoj tekstualni in literarni svet. Ta začetna epizoda skupaj z naslovom daje asociativno moč, tj. ironičen diskurz vzhodnoevropske diktature pod sloganom »Proizvajajmo v ljudski demokraciji«. Roman je igrivo prikazana kvazizgodba o tem, kako se lahko v jezik useda kulturni spomin ali, kakor je avtor dejal v nekem intervjuju, kako lahko neko besedilo deluje različno v kontekstu diktature

ali kontekstu demokracije, drugače se interpretirajo besede, jezika se je treba na novo učiti. Esterházyjevi posebni jezikovni prijemi kot kategorični imperativi lebdijo pred nami, velikokrat je citirana pomenljiva misel Ludvika Wittgensteina (1998: 311), da besede nimajo pomena same po sebi, ampak dobivajo pomen iz sobesedila, torej konteksta, ter da zna govoriti tisti, ki zna upati, in obratno.

Esterházy je s petimi romani s podnaslovom *Uvod v leposlovje* (*Bevezetés a szép-irodalomba*, 1981–1985) ustvaril tako poetično polje, v katerem mora bralec bodisi iz samega besedila ali njegovega konteksta dekodirati, identificirati in smiselno razumeti navezave na tuje reference. Prva v nizu v slovenščino prevedenih sodobnih madžarskih romanov je knjiga iz *Uvoda v leposlovje* z naslovom *Pomožni glagoli srca* (*A szív segédigéi*, 1985, *Pomožni glagoli srca*, 1989); s tem delom je Péter Esterházy postal lavreat Vilenice leta 1988, pri čemer ga je Rudi Šeligo (Vilenica 1988: 26) umestil v literarno smer avantgarde. Po njegovi interpretaciji gre za najzrelejšo uresničitev [takratnega! op. J. R.] Esterházyjevega jezikovnega eksperimenta in pisateljske tehnike, v kateri je doživljajsko jedro tragično doživetje materine smrti ter posebna retrospektivna anatomija odnosa med materjo in smrtjo, kajti prav ta metafizični in biološki dogodek smrti je moč izraziti le s srcem in s pomožnimi glagoli. Zanimiv je ta pristop »od zunaj«, ki se od notranjega (madžarskega) povsem razlikuje. V madžarskem, pa tudi v širšem evropskem kulturnem in duhovnem prostoru Esterházy namreč velja za postmodernista, čigar celotna poetika temelji na intertekstualnosti kot posebni literarnoumetniški strategiji. Že prva knjiga *Uvod v leposlovje* z naslovom *Odvisno* (*Függő*, 1981) se namreč začneja z magdalenicami in z lipovim čajem. Začetek romana s svojo medbesedilno predpostavko priključuje ustrezne elemente (v tem primeru »prebujanje spomina«) in vse, kar je v njem implicitno, tako rekoč virtualno, tekstualizira, kar spominja na besedilo *Iskanje izgubljenega časa* Marcela Prousta. »In tedaj se mi je spomin nenadoma prikazal. Tisti okus je bil okus po koščku magdalenice, ki mi ga je teta Léonija ob nedeljskih jutrih v Combrayu, [...] ko sem ji prišel voščiti v spalnico za dobro jutro, zmeraj pomočila v ruski ali lipov čaj in mi ga ponudila.« To literarno delo bi brez navezave na tuje ozadje skoraj izgubilo svojo pomensko in estetsko figuro.

Podobna tekstualna kategorija in močna kulturno-zgodovinska tradicija »vzhodnega sveta« se kaže v romanu *Mala madžarska pornografija* (*Kis Magyar Pornográfia*, 1984), ki v samem naslovu aludira na zaprt diktatoričen sistem komunistične države. Prve črke naslova (KMP) so namreč tudi inicialke Komunistične partije Madžarske (KMP, *Kommunista Magyar Párt*). Celotno besedilo je glede na paratekst postavljeno v družbeno-zgodovinski kontekst, v obdobje tako imenovane »mehkejše oblike diktature« ali po esterházyjevsko »soft porn«. To besedilo vstopa v dialoško interakcijo življenje (družba) – literatura. Osnovno vodilo romana – s primesmi razmišljanja Ortege iz njegove znamenite knjige *Upor množic* – je razglabljanje o osnovnem bivanjskem vprašanju: *Kaj pomeni živeti* ali *Kaj je živeti?* »Živeti je enako, kot kolebati med

določenimi možnostmi, živeti je enako kot počutiti se skrajno močnega za vaje življenja v svobodi, živeti je kot izbiranje tega, kaj bomo postali v svetu, pri čemer ta naša pripravljenost ne sme pojenjati in se umiriti niti za trenutek, izbiramo namreč tudi takrat, in to ne-izbiro, kadar pobiti pustimo, da se zgodi kar koli, čeprav bi se življenje morda začelo prav takrat, kajti živeti je enako kot počutiti se izgubljenega, in ker je čista resnica, vedenje namreč, da je živeti enako kot počutiti se izgubljenega, zato je ta, ki to sprejme, na dobri poti, da najde samega sebe, lotil se je pravega razodevanja resničnosti in že stoji na čvrstem temelju; instinktivno, kot brodolomec, bo težil za nečim, česar bi se oprijel, in ta tragični, odločni, absolutno resnični pogled, s katerim išče osvoboditev, ga bo usmerjal v viharju življenja; samo te so resnične misli: misli brodolomca, vse drugo je retorika, poza, splepljenje samega sebe; kdor ne čuti zares samega sebe kot izgubljenca, ali se bo nerešljivo pogubil oziroma ne bo nikoli srečal samega sebe in nikoli naletel na lastno resničnost?«¹ (Esterházy 1986: 498)

Aluzivni priklic znanega naslova v romanu *Pogled grofice Hahn-Hahn – po Donavi navzdol* (*Hahn-Hahn grófnő pillantása – lefelé a Dunán*, 1992) je avtorjeva duhovita domislica, naslovna junakinja, parafraza grofice, pisateljice Ide von Hahn-Hahn, je namreč izposojena iz satirične pesnitve *Nemčija*, v kateri se Heine norčuje iz pisateljic, češ da imajo eno oko na papirju, drugo pa vselej na moškem – izvzemši grofico Hahn-Hahn, ki je na eno oko slepa.

Izjemen Esterházyjev roman *Ženska* temelji na globokem premišljevanju erotičnega pa tudi predsodkih o njem. *Ženska*. Ljubi. *Ženska*. Sovraži. Z variacijami teh incipitov se začena roman, ki je bil izvirno objavljen leta 1995 in ob izidu katerega je Péter Nádas pomenljivo zapisal, da je madžarska literatura postala bogatejša za veliko knjigo in dosegla svojo odraslost.

Le koliko žensk sestavlja to tekstualno polje? Ena ali sedemindevetdeset? Roman, zgrajen iz 97 kratkih fragmentov, v katerih se avtor ukvarja z mnogoterimi platmi moško-ženskih odnosov, roman o zapletenosti in preprostosti teh hkrati, z različnimi izzivi in drobnimi motečimi dejavniki razkriva prostore vsakdanjega življenja. Delo je neke vrste intimna izpoved, v kateri se na ravni simbolov in medbesedilnosti neizogibno pojavlja odsev velikih zgodovinskih in političnih dogodkov, kar kaže na dejstvo, da makrokozmos človekovega bivanja nenehno oži prostor človekove zasebnosti. »Inteligenten in duhovit esterházyjevski besedilni svet je neke vrste intimna biografija; frivolno (sproščeno?) pričevanje dveh (ali več?) ljudi se vrti okoli klasične antinomije ljubezni in sovraštva, metafizični presežek pa izhaja iz dejstva, da je smrt vsepovsod prikrito prisotna. Opirajoč se na estetiko čutnosti govora beremo o izdaji telesa, o enostavnosti zapletenih odnosov, o (ne)moči čutnih zaznav, ljubosumju, občudovanju, strahu pred zapuščenostjo, odpovedi politike kompromisa ... V skladu s pomenskim

1 Prej. Marjanca Mihelič.

valovanjem besedila ter valovanjem njegovega čustvenega ozračja tudi avtorjev jezik zahteva posebno bralno strategijo; bralec, ki se skupaj s ,tekstom želje in strasti‘ premika naprej, vendarle nenehno doživlja načelno nedosegljivost tako prve kot druge od njiju,« (Esterházy 2011) sem zapisala na zavihek slovenskega prevoda. Podobne teme ljubezni, zvestobe in nezvestobe, hrepenenja, trenutkov radosti, muk, zvoka saksofona, metafizike paranoičnega življenja, razkrivanja ljubezni med pisateljem, njegovo ženo Ano in Hrabalom so mojstrsko izbrušene v romanu *Hrabalova knjiga* (*Hrabal könyve*, 1990), ki nas s poudarjenimi besednimi tkankami, ustvarjenimi v najbolj živi madžarščini in s pomočjo citatov montiranega besedila, spominja na Penelopin pajčolan.

Najbolj kodirano, samorefleksivno, zabrisano, dvoumno Esterházyjevo delo je *Harmonia caelestis* (*Harmonia caelestis*, 2000), opus magnum, roman izjemnega obsega in kakovosti ter dodatek k že omenjeni knjigi *Popravljena izdaja* (*Javított kiadás*, 2002). »Malo je ljudi, ki znajo opraviti z bližnjo preteklostjo. Dogaja se namreč, da nas bodisi sedanost s silo priklene nase ali pa se zgubimo v preteklosti in poskušamo, kolikor je le mogoče, spet priklicati in obnoviti, kar smo nekoč docela izgubili. Celo v velikih in bogatih družinah, ki veliko dolgujejo svojim prednikom, se utegne zgoditi, da se bolj spominjajo deda kakor očeta.« Tak je moto zgodovinsko-družinskega romana – nebeške harmonije očetov in sinov – katerega osrednja figura je oče kot steber družine oziroma očetje različnih generacij od 17. stoletja pa vse do 70. let 20. stoletja, katerih cilj je ustvarjanje določenih povezav med nebeškim bliščem in okusom smrti – zato izraz *harmonia caelestis*, nebeško sozvočje. Metafori celotne mojstrovine sta nebo in zemlja. Metafora tu ni samo ena izmed literarnih figur, ki bi služila kot okras delu, temveč – če se navežem na Ricoeurja – je tvorba, »živa metafora«, ki da misliti in s tem odpira nove pomene, kajti samo metafora, ki je hkrati »dogodek« in »pomen«, je živa. »Moč metafore izhaja iz mimesis, ki v poetiki izvira iz njenega namena, da opiše človeško delovanje višje, kot je dejansko v vsakdanjem življenju. Če torej poetičnost ustvarja nek nov in višji svet, potem ji dejansko ustreza govorica, ki obvaruje in izraža njeno kreativno moč v tem posebnem kontekstu.« (Ricoeur 2001: 300) Knjiga, v kateri te žive metafore prinašajo možnosti razodetja resničnosti, je sestavljena iz dveh zelo različnih delov, v katerih se pisatelj večinoma dialoško spoprijema s svojimi lastnimi in tujimi spisi. Esterházy je 300-letno zgodovino svojih grofovskih prednikov najprej razkosal, zdrobil in nato spet sestavlil v romanu. »Hudičevo težko je lagati, če človek ne pozna resnice.« – se glasi prvi »oštevilčeni stavek« romana *Harmonia caelestis*. Kot mojster besed in literarnega izraza Esterházy še kako dobro pozna resnico, resnico svoje družine in zgodovino svojih grofovskih prednikov – ki so odigrali pomembno vlogo v Avstro-Ogrski – da ju lahko v zgodovinsko-družinskem romanu, nebeški harmoniji očetov in sinov, najprej razstavi (dekonstruira), šele nato pa spet sestavi v bravurozni romaneskni artikulaciji. Ta grofovski (po rodu) matematik (po študiju) spada v sam vrh madžarske in evropske književnosti.

Pomembno prelomnico v njegovem delu, kot rečeno, nedvomno predstavlja *Harmonia caelestis*, njegov opus magnum, ki je v najrazličnejših oblikah ponovitev spregovoril o zgodovini Esterházyjeve družine, združil besedilne dele, povezal izročilo. Esterházyjevi teksti združujejo erotiko in politiko, neposrednost in refleksijo, naravno in umetno, osebno in fiktivno, konkretno in abstraktno, sveto in profano s tako neizmerno ontološko vedrino, da izžarevajo navidezno neznosno lahkotnost bivanja, medtem ko globoko pronicajo v mikro- in makrokozmos tega, za njimi pa se skriva neutelešen, vendar občuten fenomen. Prvi del knjige zaznamuje razdrobljenost, njeno osnovno vodilo je dekonstrukcija, katere jezik izjemno radikalen – dogodki si sledijo bliskovito, zato so povedi nedokončane, s številnimi izpusti, zamolki, pripovedovalec govori v prvi osebi ednine in večinoma tudi ostane neznan kronik od 17. do 19. stoletja. Drugi del, knjiga »izpovedi«, je bolj narativen, umirjenega jezika, pripovedovalec ima bolj jazovski značaj in kot očividec interpretira oziroma pripoveduje različne pretresljive družinske dogodke 20. stoletja vse do leta 1979, tj. do obdobja madžarske diktature.

Roman *Harmonia caelestis* je kot »generacijska freska prednikov« življenjsko delo pisatelja in pomembna stvaritev v razvoju madžarske proze ob koncu tisočletja. Roman zajema iz madžarske dediščine, iz bogate imaginacije in obeležij verske, moralne in politične tradicije, vse to pa potem preoblikuje, prevrednoti in razveljavi s pomočjo ironije v procesu fiksijskega snovanja.

Harmonia caelestis predstavlja dve zgodbi: mozaične podobe očetov in zgodbo družine, ki se pleče okoli osebe očeta in jo lahko dojemamo enovito. Zato v »generacijski freski prednikov« zbledi posamičen značaj zgodovinskih likov, saj fragmenti prekinjajoče se pripovedi drug za drugim spodnašajo poskuse individualnega sposojanja obrazov. Knjiga ima enega samega protagonista – »očeta« – zato ponavljanje tega lika deluje kot sinkopirana sintagma. Ob branju knjige opazimo, kako nas ponavljanje te sintagme opozarja, da ne gre vedno za isto osebo, ampak za vse, ki so povezani z Esterházyjevim svetom ali imenom, tako realno kot imaginarno, krvno in duhovno. Nadalje prisili bralca, da ustvarja povezave med poteki dogajanja in epizodami in se tako nenehno giblje naprej in nazaj. Z drugimi besedami, menjuje ritem branja. V tem zgodovinskem in poetičnem svetu na govor osebka, to je očeta, nakazujejo demitologizirani miti, kontrapunktirane legende in ironično razobličene predstave.

Eksplicitno podani poetika in metodologija obravnavane knjige enosmiselno kažeta na uporabo dokumentov in drugih tvarnih virov. Kako in v kolikšni meri jih uporabi Péter Esterházy – pa je že vprašanje poetike. Prisotnost številnih *znakov* kulture je skrivajočega in razkrivajočega *značaja*. *Harmonia caelestis* kot fikcija, ki določa in ustvarja preteklost, ter kot videnje, ki pojasnjuje kulturo in zgodovino, prinaša obilje kompleksnih referenc, ki pomenijo umetniški in duhovni izziv. V primeru

Esterházyjevega romana gre namreč za »zgodovinski ali družinski roman«, za zgodovinsko gradivo, zgodbe in mikrozgodbe, ki pričajo o svoji lastni resničnosti, v katerih vsak šiv pisateljske domišljije verificirajo odlomki o resničnih dogodkih. Besedilo ne dokumentira, ampak samo predstavlja dokumentacijo.

V romanu *Harmonia caelestis* se torej močno prepletajo fikcija, imaginacija in realnost. Kot vemo, v postmodernem romanu fikcija in realnost ne tvorita več ontološkega nasprotja: sama realnost je v nekem smislu potencialno fiktivna in fantastična. Literarni tekst se – kot pravi Wolfgang Iser – poraja iz trojnega razmerja med fiktivnim, realnim in imaginarnim, je zmes realnosti in fikcij in kot tak omogoča interakcijo med danim in umišljenim. Prav zato je v dani knjigi težko postaviti mejo med zgodovino in literaturo. Esterházyjev poetični diskurz ubeseduje vidike in vrednosti resničnosti, ki so izražene z zapleteno igro med metaforičnim izjavljanjem in urejenim sprevrčanjem običajnih pomenov besed. Metaforična referenca služi opisu resničnosti, kot tudi dejstvo, da za refiguracijo časovnega izkustva obstaja referencialna funkcija fabule v zmožnosti fikcije. Prav ta zunajtekstualna navezava implicira dejavno, strateško in funkcionalno pogojeno razmerje do stvarnosti. Vpliv dokumenta označuje ustvarjalno energijo, ki z višjih in močnejših instanc priteka v literarno strukturo Esterházyjeve poetike ter z jezikovnimi prijemi in retoriko ironično dekonstruira njeno vedenje in izražanje. Prav ubeseditvena prvina, po Bahtinu dialoškost, torej nagnjenje k dialoškosti, je pomembna poteza jezika, saj jezik obstaja zato, da pospešuje dialog. Dialog v širšem smislu je vključevanje intertekstualnih in ideoloških razmerij. Ker te realne kode vstopajo v tkanje teksta, roman primaknejo bližje širini interpretacijskih možnosti. Vendar je razumevanje še težje v naslednjem Esterházyjevem delu, v *Popravljeni izdaji*, s podnaslovom *Dodatek k Harmoniji caelestis*, ki je izšlo dve leti po *Harmoniji* in s katerim avtor šokira madžarsko javnost. V njej razkrije spoznanje resnice o svojem očetu kot vohunu komunistične tajne policije. Če je v *Harmoniji caelestis* avtor postavil kip svojemu očetu, ga v tej knjigi zruši oziroma »popravi«, korigira. V *Popravljeni izdaji* se tako fenomenalno prepletajo tri ravni: očetovi izvorni ovaduški zapisi, avtorjevi refleksija in samorefleksija ter citati iz drugih del, predvsem iz *Harmonije*. Jezik in slog Pétra Esterházyja premoreta slovarske dimenzije, tokratno zanimivo in na videz zelo nenavadno postmoderno besedilo v resnici vsebuje ogromno stvarnega oziroma zunajbesedilne resničnosti. Celotno delo preko grenkega humorja prikazuje krizne trenutke pisateljevega življenja in razkriva nečloveško obliko diktature. Poraja se vprašanje: kako brati to knjigo? Nedvomno je, da se v njej nahaja mnogo referenčnih realnosti, tematik ki jih besedilo razgalja, vendar, ali beremo vgrajeno fikcijo ali vgrajeno zgodovino? Pri tem se pridružujem misli Beáte Thomka (2003: 203), da *Popravljen izdaja* obdrži to dvojnost – literarno in zgodovinsko – vendar se glede retorične in poetične strukture kontur alternativnih zvrsti bolj nagiba k literarni smeri.

V romanu, napisanem v fragmentih z močno kulturno tradicijo, predvsem s tradicijo vzhodnoevropskega sveta, je močno opazna tudi postmodernistična predpostavka, to je vzpostavitev dialoga literature z literaturo. V labirintu fragmentov že omenjene citatnosti, intertekstualnosti, avtoreferencialnosti, literarne aluzije, ki jih Esterházy niza stran za stranjo, delo hkrati otežuje razumevanje, saj se bralec težko dokoplje do (kvazi)rešitve, obenem pa dopušča vnos bralčevega intelekta, preferenc, predsodkov, občutij, gledišč, torej uvaja interpretatorja v igro organske vitalnosti umetnosti – tipično ecovsko odprto delo. Zato Esterházyjevo ustvarjalno delo največkrat uvrščamo med Calvinovo in Ecovo prozo ter prozo Danila Kiša. Omenjena intertekstualnost se kaže že v samem naslovu: nanaša se namreč na zbirko cerkvenih baročnih pesmi z naslovom *Harmonia Caelestis*, ki jih je leta 1711 na Dunaju sestavil in uglasbil Pál Esterházy. Po Genettovi klasifikaciji transtekstualnosti je to tipičen primer parateksta, ki je pomembna točka pragmatične dimenzije dela. Prvi del knjige uvaja citat iz Goethejevega dela *Izbirne sorodnosti*, drugi del pa odlomek iz romana Sándorja Máraija *Izpoved meščana (Egy polgár vallomásai)*, vseskozi pa so prisotni interteksti iz del Danila Kiša, kar avtor potencira v tako skrajnost, da kot fragment oziroma t. i. »oštevilčeni stavek« prevzame celotno Kiševo novelo iz knjige *Enciklopedija mrtvih*. Kišev tekst *Slavno je za otadžbinu mreti* se kot pragmatična enota v celoti vključuje v novo tekstualno sintagmo, se spremeni v 24. »oštevilčeni stavek« in se popolnoma zlepi v kontekst romana. O prevzemu ne priča nobena znakovna tekstualna enota, enostavno preide v Esterházyjev poetični diskurz. Pomembno je izpostaviti še Kišev roman *Peščanik*, ki omenjeni knjigi služi kot hipertekst. Kiševo avtobiografsko pripoved, v kateri E. S. obudi spomine na družino, in v kateri že kar mistificiran očetov lik zaživi pred bralcem v vsej svoji veličini, v dobrem in slabem – oče, kovan v zvezde, ki oblikuje dečkovo notranjost; njegov odnos do družine, časa in sebe so motivi, ki kažejo tesne sorodnosti med Kiševo in Esterházyjevo poetiko. Konfigurativni akt se pri obeh avtorjih karakterizira preko lastne refleksije, ki osvobaja specifične časovne dimenzije, kjer je ta svobodna igra s časom oblika literarne fikcije. Fiktivna izkušnja časa nakazuje izkustvo bitja v svetu, ki ga daje literarni tekst. Gre za umetniško napisana romana z izredno tankočutno izrisanimi značaji oseb, z besedami, ki vrejo, segajo v globino duše in silijo v razmišljanje.

»Rak, to je dobra izhodiščna beseda« – tako Péter Esterházy uvaja bralce v svoje novo življenje, v svojo zadnjo knjigo, v svoj dnevnik, izdan leta 2016, mesec dni pred njegovo smrtjo. Dnevnik govori o tišini, ki je tako daleč, a hkrati tako blizu. Tudi v tem pretresljivem delu ostaja zvest svoji poetiki in tehniki pisanja, v katerem se v sicer koherentni narativni okvir vrinja ogromno različnih diskurzov in se v sklepni fazi iz teh fragmentov izoblikuje celota – pretkana, učinkovito delujoča konstrukcija, kjer so konture intertekstualnih elementov popolnoma zabrisane.

Péter Nádas

Povsem drugačna je poetika Pétra Nádas, odlikujejo jo refleksija o nezavednem delovanju telesa, osredinjenje na dotike, boleči užitki, spuščanje v globine človekove duše, v njena skrajna doživetja. Vse to z jezikom telesa, s katerim drzno odpira tabuizirane teme s področja telesnosti in spolnosti v madžarski in tudi evropski književnosti. Njegovo prvo objavljeno delo s pomenljivim naslovom *Biblija* (1967) so prepovedali in umaknili iz prodaje. Prepoved objavljanja so po desetih letih umaknili, vendar so Nádasove knjige lahko izšle samo v minimalni nakladi. Njegove drame pa so lahko igrali samo v kletah, na podstrešjih, v poskusnih dvoranah vseh vrst in v študijskih gledališčih na podeželju.

To mračno obdobje 60. let 20. stoletja, povezano z nizom duhovnih, moralnih in čustvenih pretresov, je postalo osrednja nit knjige *Konec družinskega romana* iz leta 1972, zaradi cenzure izdane šele leta 1977. Metafizična vizija o relativizaciji človeške usode je v delu prikazana s pronicljivo in nenavadno psihološko podobo, v kateri nasilno kolesje sistema povzroči tragedijo ter razpad družine glavnega junaka židovskega rodu. Čeprav je roman na mikroravni fiktivna avtobiografija, v prvi osebi ednine zapisana zgodba o usodi na začetku 50. let živečega Pétra Simona, najmlajšega člana na prelomu stoletij asimilirane židovske družine, je na makroravni tabloid s tenkočutnim prikazom, kako več generacij judovskih družin na Madžarskem še vedno živi pod vplivom krutih dogodkov, posledično pa tekstualen svet na aluziven način največ pove o dogodkih leta 1956. Tako se roman v mreži metafor in simbolov nekako osredini okrog vprašanja identitete, ki se glavnemu junaku porodi v otroštvu in iz osebne družinske tradicije, stkane iz judovskomitoloških, teoloških in psiholoških plasti predvsem starih staršev, in v katerem se v celoto zlijejo izjemno bogati, čutno-čustveno predstavljeni deli stvarne, mreže referenc. Avtorjeva umetnost je v tem delu prikazana kot prostor, v katerem duša preživi celotno čutno resničnost.

Lastna smrt kot druga v slovenščino prevedena (2008) Nádasova knjiga je prav tako preplet avtobiografije/realnosti in fikcije/tekstualnosti, v kateri avtor s tenkočutno analizo plasti človeškega vedenja razkriva svojo klinično smrt. Madžarska verzija knjige je obogatena z avtorjevimi umetniškimi fotografijami drevesa hruške. Preden se je posvetil pisanju, je bil Nádas namreč fotograf, delal pa je tudi kot novinar in urednik. Mejnik v zgodovini madžarske epike je Péter Nádas postavil že leta 1986 z mojstrovino *Knjiga spominov*. Paradigmatično delo je vrhunec, ki je madžarsko prozo in miselnost o književnosti povzdignil v novo, višjo dimenzijo. V njem avtor ustvarja v duhu klasične modernosti (Marcel Proust, Thomas Mann) – s poplavo čutov in trem časom ustrezajočimi tremi zgodbami – poezijo spomina, kar pomeni poezijo telesa. Prežetost teksta z zgodovinsko referencialnimi iluzijami in aluzijami pa kaže, da je *Knjiga spominov* tudi roman o madžarskih letih 1956 in 1968 v srednjeevropskem prostoru. Spomini s pomočjo asociacij pričarajo in odčarajo ter prepletajo sedanost in preteklost dogajanj v Berlinu, Pragi in Budimpešti. S tem

izjemnim delom je Nádas v madžarsko prozo vnesel novo in drugačno razsežnost, ne samo po obsegu in obliki, ampak tudi s svojo estetsko vrednostjo. Z večperspektivnostjo, v priredij polnem jeziku, z brskanjem po spominu, prežetim z asociacijami, in s pronicljivo, za madžarsko književnost nenavadno psihološko podobo, spregovori o glavnem junaku, ki umre nasilne smrti, svoj obstoj pa mora plačati z identiteto, z življenjem svojega jaza, pri čemer njegovi spomini živijo naprej v obliki izročila, kar je hkrati tudi njegova specifična vrnitev domov v nasprotju z begom preživelih. Sprejem romana v Evropi, predvsem pri Nemcih in Nizozemcih, zanimanje, ki ga je zbudil v Ameriki, ter vpliv in uspeh, ki ga je požel – celo s ponatisi ter z žepnimi izdajami – so sodobno madžarsko prozo postavili ob bok svetovni književnosti.

Skoraj dvajset let po *Knjigi spominov* so novembra 2005 luč sveta ugledale *Vzporedne zgodbe*. Gibalo monumentalnega besedila (1510 strani, razdeljenih v 39 poglavij) so vzporedne zgodbe junakov, katerih skupni občutki so osamljenost, krhkost, tesnoba in dvom o bivanjskih parametrih. Vzporedno nizanim zgodbam dajejo dodatno prepričljivost zgodovinski akti; usoda evropskega židovstva, holokavst, rasna biologija in še kaj. Nádas artikulira umetniško sporočilo z ustvarjanjem takšnega doživljajskega sveta, v katerem je možno pod določenim kotom razbrati kulturnozgodovinske, filozofske in psihološke pojave polpretekle madžarske zgodovine skozi osebno izkušnjo. Od tabuizirane teme homoseksualnosti in erotike do poskusa poboja evropskega judovstva kot pomenljivega zgodovinskega dejanja – vse to so elementi v romanu, ki se med seboj prepletajo skozi kulturne topose in s tem tvorijo mogočno silo umetnine. Roman je po avtorjevih besedah nastal iz nekega velikega zevajočega manka. »*Knjigo spominov* sem lahko končal samo tako, da sem med pisanjem obračunal v vsem, česar v tem delu nisem uspel rešiti. Nemara pri tem ne gre za mojo nenadarjenost, čeprav me je zaposlovalo tudi to vprašanje, ampak za to, da zadeve znotraj naše kulture niso bile razrešljive. Tega človek ne more tako zlahka pomesti pod preprogo kot svoje napake. Če nek prozaist neprestano poračunava z nečim takšnim, recimo, da resno jemlje vprašanja svojega početja, potem oblikuje njegovo naslednje delo ravno to dejanje poračunavanja in kanalizira njegovo domišljijo. Zakaj je pravzaprav treba končati roman? Od kod izvira naša predstava, da je rojstvo začetek našega življenja, smrt pa njegov konec? Ali moderno romaneskno pripovedništvo ne prepisuje samo napačnih vzročnostnih povezav, ustvarjenih po nekih življenjskih tirnicah? Ali če ostaneva pri vprašanjih, ki ste mi jih zastavili, in sicer zakaj govorijo klasična grška in rimska dela o erotiki, mi pa o seksualnosti? Ali govorimo o istem, kadar govorimo o enem oziroma o drugem? Ali spada v pojem seksualnosti telo skupaj z duhom ali samo razmnoževalna funkcija telesa in njegov užitek? Ali ni funkcionalistično razumevanje telesa in duha toplá greda fašizma? Zakaj so ponovni poskusi genocida neuspešni? Oziroma – zakaj diktatorji ne odnehajo s svojimi poskusi genocida in zakaj so skupaj z njimi vsakokrat vzneseni nad funkcionalnostjo svojega lastnega telesa tudi prebivalci tiste dežele?» (Rudaš 2008b: 15) Delo skrajno radikalno, brez mask licemerstva razkriva resnico: strašno in

tragično. Po bernhardovsko obračuna s tisto elito, ki naj bi simbolizirala civilizacijsko raven madžarske družbe. V izredno zapletenem in prepletenem zgodovinskem in časovnem miljeju – večina dogodkov poteka v Budimpešti, Mohácsu, Berlinu, Düsseldorfu in tudi na Nizozemskem od leta 1914 do leta 1989, torej je zajeto bržkone celotno 20. stoletje – se odvijajo različne zgodbe številnih protagonistov – predvsem družin Döhring, Demén in Lippay-Lehr – prekinjene s poglavjem ali celo več poglavji, nato pa se spet nadaljujejo, se prepletajo in razpletajo. Njihove življenjske sile prihajajo v stik na najbolj neverjetnih mestih in v najbolj nepričakovanih situacijah se nenehno soočajo z osebnimi in kolektivnimi dilemami, moralnimi vprašanji pravičnosti, krivde, sreče in stiske ... Fašizem, diktatura, usode evropskega židovstva pa ožamejo iz človeškega duha vsakršno čustvo, užitek, ki pa brez čustev tudi ni mogoč. V romanu je estetsko dovršena topika sovisnosti živalskega in človeškega, vendar ne na splošno, temveč znotraj enega samega človeka oziroma v najbolj intimnih razmerjih. Pa vendar postane telo – poleg duše – fokus mojstrovine.

V tem vznemirljivem literarnem delu se avtor spoprijema z vzporednim »intimnim« svetom figur, pri katerih je sleherna sled romantizma odpravljena, telesnost pa prikazana kot človekova nuja brez večjih čustvenih resonanc, naj gre za odnos ženska – moški, gejevsko razmerje, homo- in heteroseksualnost ... V tem do skrajnega roba prikazanem miljeju so ljudje vpeti in ujeti v večno igro prilaščanja in izrabljanja, v imperativ vladanja in ponižanja tudi v »najgloblji« človeški intimi. Med ljudmi je le kanček psihične substance, ni kanalov sočutja in resnične ljubezni. Obstajata le utrinek božanskih višin in neskončna peklenska globina. Razvratne orgije gejev v enem od javnih stranišč na Marjetinem otoku v Budimpešti, brezmejno ljubljenje med Gyöngyvérjem in Ágostom so prvi prizori v madžarski literaturi s tako močno seksualno vsebino. Torej, dolgi ljubezenski prizori, posteljna dejavnost Ágosta in Gyöngyvér na približno stotih straneh, ki se nadaljuje tudi v drugih poglavjih, in homoseksualne orgije na otoku so »kuriozumi« in »jeziki teles«, ki jih v madžarskih romanih v tolikšni globini in obsegu dotlej nismo spoznali. V zastrašujoče lepem in presenetljivem tekstualnem labirintu stoji človekovo telo z vsemi svojimi divjimi in nujnimi potrebami, privlačnostjo in lepoto. Nádas namreč mojstrsko oriše, kako je duša možna spregovoriti v jeziku telesa.

Prav tako se v esejistični knjigi z naslovom *O nebeški in zemeljski ljubezni* (1991), Nádas dotika »metafizike ljubezni« in intenzivno raziskuje duševne dimenzije v intimnih razmerjih. Prepričan je namreč, da se najgloblja vsebina človeka razkriva prav znotraj teh. Skozi reže arhetipov ljubezni oživi zgodbo Sokrata in Alkibiada oziroma Romea in Julije, Narcisa in Eho. Te teme niso nove samo v madžarski književnosti, ampak se v takšni razsežnosti še niso pojavile niti v drugih evropskih romanih. »Morda ravno zato ne, ker je evropsko mišljenje zavezano dualizmu duha in telesa. Ne more sprejeti, da telo nima jezika, čeprav ne moremo imeti za takšno redkost in posebnost dejstva, da si dva človeka, ki svobodno odločata o sebi in se instinktivno odzivata, nekaj povesta z ljubezenskim aktom. Jezik mojega telesa vam v tem trenutku govori s temi besedami.

Njun jezik teles pa tvori ravno to, kar si sicer ne bi znala povedati. Junaki v romanih iz 19. stoletja imajo samo glavo, telesa pa ne. Zdi se, da se življenje junakov z vsemi pritlikljinami povsem pokrije s sistemom socialnih odnosov. Vendar to preprosto ni res. Prvi in zadnji evropski roman, ki v resnici govori o ljubezni, je Longosov roman *Dafnis in Hloa*. *Effie Briest* ali *Gospa Bovary* ne govorita o ljubezni, ampak o tragikomičnih odnosih, ki se pletejo okoli ljubezni. Pornografska književnost napravi velik preobrat in se nenadoma ukvarja z eno od telesnih funkcij človeka. S to močjo bi lahko napisal roman tudi samo o spahovanju. Tako imenovana erotična književnost, bodisi libertinsko trda bodisi kič za nekaj grošev, ločuje telesne želje človeka in fantazijo od njegovega socialnega položaja ter obdari svoje junake z junaštvom pustolovskih romanov. Sam sem raje poskusil razumeti te književne pojave kot antropološko danost.» (Rudaš 2008b: 15)

Absurdnost pa se kaže v tem, da je seksualni užitek v svetu naslade, opolzkosti in mesenosti tako šibak, zgolj manipulativni ritual, da se ga globlje nihče ne dotika. Nádaseve figure se razkrivajo postopoma v različnih situacijah in trenutkih. Njegove analize oseb in njihovih duševnih stanj v različnih situacijah pričajo tudi o njegovem poznavanju anatomije in psihologije, ved, ki ju je začel raziskovati. Umetnost Nádasu služi za prikazovanje duševnih in čustvenih stanj oseb, za (nehotno) odkrivanje skrivnosti človekove duše.

S prefinjenim občutkom za življenjske detajle, s tenkočutno analizo plasti človeškega vedenja, s spuščanjem v globino človeške duše je Nádas sposoben to prepleteno in večplastno megakonstrukcijo držati v nenehnem gibanju. *Vzporedne zgodbe* bralca pritegnejo v dialog estetske komunikacije, v njuni prostorski, zgodovinski in kulturni drug(ačn)osti razklenejo za razumevajočo prisvojitev, tako da ga v (ne)resničnem tekstualnem svetu akt ali dejanje branija tako spremeni, da zahvaljujoč tej čudoviti knjigi – ki nam v določenih segmentih služi kot optična naprava – beremo svoje lastno življenje. Ali z besedami najboljše madžarske poznavalke tega dela Viktória Radics: *Vzporedne zgodbe* nam s svojim »organiziranim kaosom in nekonvencionalno osredinjenostjo na človeka ter s preciznimi detajli na razponu od biologije in zgodovine do metafizične sfere dajejo priložnost čudovitega senzualnega ozaveščanja naše čutne perverzности.« (Radics 2006: 125).

Péter Nádas, čigar poetika je estetsko visoko artikulirana, čutno nabita ter intelektualno prenikava, živi in ustvarja v vasi Gombosszeg blizu slovenske meje, kamor se je kot rojen Budimpeščan preselil sredi 80. let prejšnjega stoletja.

László Krasznahorkai

Tretji madžarski »poet« svetovnega formata je László Krasznahorkai, ki kot pisec scenarijev od leta 1985 sodeluje s filmskim režiserjem Bélo Tarrom. S filmom, posnetim po svojem istoimenskem romanu *Satanov tango* (*Sátántangó*, 1985) in delom *Melanholijske upora* (*Az ellenállás melankóliája*, 1989) s filmskim naslovom *Werckmeisterske*

harmonije, se je zapisal tudi med velikane filmskega sveta. Njun zadnji skupni projekt je bil monumentalni film *Torinski konj* leta 2011, za katerega je bil na berlinskem festivalu nagrajen s Srebrnim medvedom in nagrado filmskih kritikov. Melanholično in saturnovsko obarvana Krasznahorkaijeva poetika bralca z neverjetno lahkostjo potegne v najgloblje labirinte človekovega bivanja. Je poet marginaliziranih, osamljenih ljudi. Njegova poetika temelji na izgubljenosti človeka v družbi in času. S precizno kompozicijo svoje like vpenja v neskončno izčrpavajoč turobni svet eksistence. Tej temačni atmosferi primerna je tudi retorika upodobitve stanja duha v artikulaciji njegovih del – to je retorika z izpusti in zamolki. Celoten Krasznahorkaijev poetični svet uprizarja posameznike oziroma posebneže, izrinjene na rob družbe, na rob preživetja. S tem pričara vzdušje brezizhodnega nesmisla in prikaže obliko eksistence, ki ji je danes zapisanih vse več ljudi.

Njegovo najpomembnejše delo *Satanov tango* (*Sátántangó*, 1985) je reprezentativno, paradigmatično in kanonizirano delo sodobne madžarske proze. Krasznahorkai je že s svojim prvim romanom oblikoval novo naracijo. Že sam naslov – *Satanov tango* – nosi močne simbolične pomene. Aludira na korak argentinskega tanga, ki temelji na koraku naprej in nazaj. Ta vražje začarani ponavljajoči se korak tanga – zagon in stagnacija – daje romanu narativni okvir. Figure se nahajajo v satanskem krogu, kjer ni niti obstanka niti izstopa. V njegovem delu je to ples ljudi brez upanja nekje v zakotnem, depresivnem miljeju madžarskega Alfölda, v neki do obisti umazani gostilni, kjer družba zgubljenih duš čaka na odrešenika v upanju, da s pojavitvijo preroka vstajenja pride do usodnega zasuka stanja stvari, duha in družbe v boljšo smer. Množica ljudi, ki je izgubila smisel, ujeta v svetu, iz katerega ne vidi izhoda, čaka na odrešenika, ki bo osmisлил njihova življenja. Prerok Irimiás – simbolična podoba, ki aludira na topose iz Biblije (Jeremija) – se naposled pojavi. Ljudje mu brezpogojno verjamejo, mu sledijo, dokler ne ugotovijo, da je tudi on samo prevarrant in izkoriščevalec njihove ranljivosti in človeške degradiranosti. Prav ta nenadna in nenavadna sreča, ki je priletela kot božji dar, jim nudi jasen kažipot, možnosti izhoda iz sicer brezupnega in neznosnega sveta. Zatorej duše, vajene tesnobe, kar naenkrat zaužijejo oblubo (lažne) prostornosti. Irimiás kratkotrajno sicer spremeni njihova zaznavanja, stanja njihovih zavesti, kajti figure v bedi brezperspektivne, nemočne preteklosti se hitro prepustijo upom na boljšo prihodnost. Irimiás ni nič drugega kot manipulator človeških duš, ki dobro ve, kako ravnati z ljudmi, ki so izgubili vse človeško dostojanstvo in so potisnjeni na rob preživetja. Takih ljudi ni težko izigrati, ni jim težko obljubljeni lepote sveta in jim vzbujati lažnih upov na lepšo prihodnost – če se bodo le uklonili. Ker se figure romana gibljejo na dveh narativnih ravneh – na ravni degradacije na eni in na ravni čakanja na čudež na drugi strani – *Satanov tango* bravurozno pleše na plesišču bipolarnosti, ki je znak upanja in nezaupanja hkrati.

V podoben tekstualni (fiktivni/realni?!) svet vstopimo tudi v *Melanholiji upora* (*Az ellenállás melankóliája*, 1989). Skupaj z romanesknimi junaki bi iz njega najraje kar pobegnili, če nas ne bi avtor z neverjetno subtilnimi, samorefleksijskimi, ponekod grenkimi ironičnimi prijemi ponovno potegnil v nižinski svet madžarskega Alfölda, kamor prispe potujoči cirkus z dvema glavnima atrakcijama: s kitom velikanom in malim postavnim princem. Praznina, zmedenost, odpoved, brezup, nezaupanje, strah, nasilje, sla po moči so elementi romana, v katerem ljudje kita občudujejo, hkrati pa se ga bojijo. Ob vsem tem jih vendarle najbolj vznemirja retorika princa, ki besno pljuva po šibki in zatirani množici. Delo na simbolni ravni prikaže dejanski prenos oblasti, pri čemer se stari red počasi sesuje in se ustoliči nov diktatorski režim. Prikaže se črna podoba človeške sedanjosti in prihodnosti, kjer ni mesta za noben idealizem, kjer je ločnica med morilci in žrtvami tako rekoč zabrisana. Ob branju romana se sprehajamo med dejanskimi razbitinami in bedo apokaliptičnih vizij, zaznavamo popolno blokado duha in zdravega razuma. Roman postavlja kar nekaj filozofsko-ontoloških vprašanj: Ali je svet res tako temačen? Ali se zlo tako oklepa racionalnega in iracionalnega? Ali je zlo sposobno ostrega gledanja v kristalno čisto noč ali pa njegov pogled popolnoma oslepi njegova naduta zaverovanost, da je vladar tega sveta? Temno in hladno tonaliteto temačnega romanesknega sveta stopnjuje tudi spoznanje, da je v ontološkem propadanju sveta vsak korak brezupen. Pa vendar, vso to temačnost Krasznahorkai razsvetli s samosvojim humorjem in ironijo, nemalokrat z močno samoironijo.

Tudi bravurozna knjiga *Vojna in vojna* (*Háború és háború*, 1999) nas zapelje v temačne globine bivanja, tokrat v življenjski labirint arhivarja dr. Györgya Korima, ki na svoj štirideseti rojstni dan pride do usodnega spoznanja, da ne razume niti sebe niti sveta. Realnost mu v hipu postane zaskrbljujoče težka, še posebej, ko v arhivu naleti na skrivnostno nenavaden rokopis. V iskanju smisla življenja in v želji po dekodiranju besedila se poda na pot. Po njej ga vodi grški bog Hermes, skrivnosten, neoprijemljiv, temačen gospod. Tako nas Krasznahorkaijev roman mistike in skrivnosti razburljivo popelje v vse globlje p(l)asti romana. Korimov načrt, da bi zaradi nesmrtnosti rokopisa besedilo prepisal in objavil na internetu, se lahko uresniči le, če se bo podal v središče (internetnega) sveta, v New York. Prepisovanje kot akt razlage in razumevanja ga privede do spoznanja, da delo skriptorja, tega neznanega avtorja, govori tudi o njem, da je tudi on del te zgodbe oziroma da v tej zgodbi bere svoje življenje. *Vojna in vojna* tako postaja roman v romanu, ki s pomočjo magične igre podvoji fiktivni svet. Korim med prepisovanjem rokopisa torej ugotovi, da obstajajo vzporednice med tekstualnim in realnim svetom, ki ga obdaja. Vsi štirje angeli kot glavni junaki rokopisa se namreč v različnih zgodovinskih obdobjih in krajih bojujejo za isto stvar ter hrepenijo po isti stvari kot zdaj on: po miru, spokojnosti in lepoti. Vsem štirim pa kot senca sledi Mastemann, angel strahu, duh uničenja, princ teme. Korim v umetnosti – v ustvarjanju internetnih zapiskov z naslovom *War and War* – najde izhod iz neznosnega zunanjega sveta.

László Krasznahorkai je leta 1990 nekaj časa preživel v vzhodni Aziji, predvsem v Mongoliji in na Kitajskem, kasneje, leta 1996, 2000 in 2005, pa na Japonskem. Srečanje z azijsko kulturo ga je navdihnilo pri pisanju romanov *Zapornik v Urgu* (*Az urgai fogoly*, 1992) ter *Uničenje in žalost pod Nebom* (*Rombolás és bánat az Ég alatt*, 2004) in zbirki kratkih zgodb *Seiobo* (*Seiobo járt odalent*, 2008), leta 2010 nagrajeno z nemško nagrado Brücke-Berlin. Tokratne Krasznahorkaijeve zgodbe nas popeljejo v skrivnostne globine umetnosti, v brezčasnost božanskega s poudarkom na kulturni raznolikosti zahodne in vzhodne civilizacije. Zgodbe *Seiobo* s presenetljivo natančnim poznavanjem kulturnozgodovinskih ozadij in z globoko melanholijo izrisujejo presenetljive dogodke iz različnih – bibličnih ali stvarnih – obdobij, kultur in duhov. Zbirka 17 zgodb v ospredje postavlja vprašanje umetnosti oziroma izpraševanje umetniških del o umetnosti sami. Za Krasznahorkaijevega pesimističnega pripovedovalca sta v svetu kaosa in propada tudi umetnost in lepota neoprijemljivi, neizrekljivi in nepotrebni. Krasznahorkai, ki je bil leta 2015 za svoj opus nagrajen tudi z mednarodnim bookerjem, se v zbirki kratke proze *Svet gre naprej* (Marjanca Mihelič je za prevod tega romana leta 2021 prejela Sovretovo nagrado) filozofsko ukvarja z liki, ki so na različne načine potisnjeni do roba sveta. László Krasznahorkai namreč v vseh svojih delih mojstrsko oriše koreografijo pasti, anatomijo uničenja, apokaliptično vizijo sveta. Kljub temačnemu in tragičnemu izrisu človeške brezupnosti ustvarja – s svojimi retoričnimi prijemi in z intelektualno izjemno nabitim diskurzom – pravi užitek branja. Njegova besedila temeljijo na lepoti klasične naracije. Njegova poetika ustvarja pripoved o živem tkivu, v kateri reflektira družbeno dinamiko in v njej zametke skorajšnjega propada. Do kosti skorumpirana in neumna družba, človekove etične in moralne dimenzije na ničli, medčloveški odnosi, ki lahko posameznika ranijo v vsakem trenutku, so v romanih Lászla Krasznahorkaija artikulirani do estetske dovršenosti. Njegova dela postavljajo mikrozgodbo na makroraven. Zadušljivo ozračje brezperspektivnosti iz lastnega mikrokozmosa, provincializma ter deklasiranosti preide v makrokozmos, v širšo dimenzijo, zajame državo in svet. Dela aludirajo na vzhodnoevropski model družbe in družbenih sprememb, ki je danes še kako aktualen, saj zajema globalno raven. Politične bitke, laži, demagogija, zamaskirane obljube, ki manipulirajo z milijoni ljudi in jim prepletajo življenja, prodrejo do človeških globin, kjer se dogajajo prave življenjske katastrofe. Krasznahorkaijeva umetniška dela so mojstrski orisi apoteoze podlosti ter propadanja človeške ter družbene psihe in morale. Figure romanov so resnične podobe sodobnega človeka, so brezčasne, predvsem pa (ne)literarne.

Sklep

Skupno vsem trem avtorjem je, da – če toni, podtoni, nadtoni, ta posebna kreativnost, lahkoten, a hkrati težak tekstualni ples, dobijo svojega partnerja – tekstualno plesišče postane en sam užitek, po Barthesu »užitek v tekstu«. In branje njihovih del zahteva način branja, ki – prav tako po Barthesu – ne izpusti ničesar, »lahko rečemo, da prizadevno in navdušujoče pritiska in se lepi na tekst, na vsaki točki teksta sprejema asindeton, ki deli izražanje – in ne zgodbe: te ne vzdržuje (logični) pomen, iztrganost resnice, ampak zbiranje pomenov; tako kot pri igri refleksov, kjer vznemirjenost ne izhaja iz tvorne naglice, ampak iz neke vrste vertikalnega kravala. [...] Sodobnih avtorjev ne beremo tako, da jih požiramo, goltamo, ampak jih počasi objedamo, obiramo, ponovno odkrivamo nekdanje razvedrilno branje: kot *aristokratski* bralci.« (Barthes 2013: 110).

Viri

- Esterházy, Péter, 1979. *Termelési-regény (kissregény)*. Budimpešta: Magvető.
- Esterházy, Péter, 1986. *Bevezetés a szépirodalomba. Kis magyar pornográfia*. Budimpešta: Magvető Kiadó.
- Esterházy, Péter, 1989. *Pomožni glagoli srca: Uvod v leposlovje*. Prev. Jože Hradil. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Esterházy, Péter, 1993. *Hrabalova knjiga*. Prev. Marjanca Mihelič. Celovec: Založba Wieser.
- Esterházy, Péter, 2011. *Ženska*. Prev. Gabriella Gaál. Ljubljana: KUD Apokalipsa.
- Esterházy, Péter, 2012. *Hlapljiva svoboda*, prev: Marjanca Mihelič, <http://www.zivljenjenadotik.si/refleksija/text/prikaz/article/hlapljiva-svoboda/> (10. 02. 2022)
- Esterházy, Péter, 2013. *Harmonia caelestis*. Prev. Mladen Pavičić. Ljubljana: Beletrina.
- Krasznahorkai, László, 2015. *Vojna in vojna*. Prev. Marjanca Mihelič. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Krasznahorkai, László, 2020. *Svet gre naprej*. Prev. Marjanca Mihelič. Ljubljana: Beletrina.
- Nádas, Péter, 1999. *Konec družinskega romana*. Prev. Jože Hradil. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Nádas, Péter, 2007. *Lastna smrt/Skrbna opredelitev kraja*. Prev. Jože Hradil. Ljubljana: Študentska založba.
- Nádas, Péter, 2011. *O nebeški in zemeljski ljubezni*. Prev. Marjanca Mihelič. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Nádas, Péter, 2018. *Vzporedne zgodbe*. Prev. Marjanca Mihelič. Ljubljana: Beletrina.
- Petrič, Tanja – Kavzar Hudej, Maja (ur.), 2014. *Vilenica*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev.

Literatura

- Barthes, Roland, 2013. *Užitek v tekstu. Variacije o pisavi*. Prev: Špela Žakelj. Ljubljana: Študentska založba.
- Radics, Viktória, 2006. *EPPUR SI MUOVE*. Budimpešta: Szépirodalmi Figyelő.
- Ricoeur, Paul, 2001. *Zgodovina in pripoved*. Prev.: Mojca Medvedšek in Gregor Perko. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.
- Rudaš, Jutka, 2008a. Nádas Péter: Az állatias és az emberies. *Jelenkor. Pécs*. 2008, št. 51. str. 5.
- Rudaš, Jutka, 2008b. Zakaj je pravzaprav treba končati roman? (Intervju s Péтром Nádasem), prev. Marjanca Mihelič, *Dnevnik*, 22. jan. 2008, leto 58, št. 17., str. 15.
- Rudaš, Jutka, 2012. *Kulturális intarziák / Kulturne intarzije*. Pilisvörösvár: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület.
- Rudaš, Jutka, 2021. Razvojni lok madžarske proze od 60-ih let prejšnjega stoletja do danes. V: Šekli, Matej – Rezoničnik, Lidija (ur.). *Slovenski jezik med slovanskimi jeziki : [Slovenski slavistični kongres, Monošter/Szentgotthárd in Moravske Toplice, 30. september–2. oktober 2021]*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.
- Thomka, Beáta, 2003. „Újraélt, újraírt önértés” V: *Másodfokon. Esterházy Péter Harmonia caelestis és Javított kiadás című műveiről*. Ured. Böhm, Gábor. Budimpešta: Kijárat Kiadó.
- Vilenica 1988. Mednarodna literarna nagrada*. Ured. Taufer, Veno. Ljubljana: Društvo slovenski pisateljev.
- Wittgenstein, Ludwig, 1998. *Filozófiai vizsgálódások*. Budimpešta: Atlantisz.

Očrt kritiške recepcije madžarske književnosti

*Nastja Majerič**

Povzetek

Članek podaja strnjen pregled literarnih stikov med Slovenci in Madžari prek družbenega in zgodovinskega konteksta literarnih stikov in kritiške recepcije madžarskih del, prenesenih v slovenski prostor. Slovensko-madžarski literarni stiki so bili v porastu in tudi podrobneje beleženi od 19. stoletja, zanimanje Slovencev za literaturo sosednjih Madžarov pa je v času od takrat, kljub obdobjim nihanjem in manjšim upadom, naraščalo. Članek temelji na abecedno-imenskem listkovnem katalogu, ki ga hrani ZRC SAZU in vsebuje podatke o gradivu, ki so ga v njihovi biblioteki prejeli od ustanovitve leta 1938 do začetka prenosa gradiva v sistem COBISS. Članek zajema objave, vezane na madžarske avtorje, objavljene v slovenski periodiki med letoma 1845 in 1970.

Ključne besede: literarni stiki, madžarska književnost, recepcija, slovensko-madžarski literarni stiki

Abstract – An outline of the critical reception of Hungarian literature

The article gives a concise overview of literary contacts between Slovenes and Hungarians through the social and historical context of literary contacts and the critical reception of Hungarian works transferred to Slovenia. Slovene-Hungarian literary contacts have been on the rise and recorded in more detail since the 19th century, and the interest of Slovenes in the literature of neighboring Hungarians has been growing ever since, despite periodic fluctuations and minor declines. The article is based on the alphabetical-nominal leaflet catalog kept by ZRC SAZU and contains information on the material they received in their library from its establishment in 1938 until the beginning of the transfer of material to the COBISS system. The article includes publications, related to Hungarian authors, published in Slovene periodicals between 1845 and 1970.

Keywords: literary contacts, Hungarian literature, reception, Slovenian-Hungarian literary contacts

* *Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, nastja.majeric@gmail.com*

Absztrakt – A magyar irodalom kritikai fogadtatásának vázlata

A cikk tömör áttekintést ad a szlovének és a magyarok irodalmi kapcsolatairól azok társadalmi és történelmi kontextusán, valamint a Szlovéniában is elérhetővé vált magyar művek kritikai fogadtatásán keresztül. A szlovén-magyar irodalmi kapcsolatok a 19. századtól megszorodnak és egyre jobban dokumentáltak, a szlovének érdeklődése a szomszédos magyarok irodalma iránt az időszakos ingadozások és kisebb hanyatlás ellenére azóta is növekszik. A cikk a ZRC SAZU ábécérendes cédulakatalógusán alapul, és az 1938-as megalakulástól a COBISS rendszerbe történő anyagátvitel kezdetéig tartalmaz információkat a könyvtárba beérkezett anyagokról. A tanulmány magyar szerzőkkel kapcsolatos, 1845 és 1970 között szlovén folyóiratokban megjelent publikációkat dolgoz fel.

Kulcsszavak: irodalmi kapcsolatok, magyar irodalom, recepció, szlovén-magyar irodalmi kapcsolatok

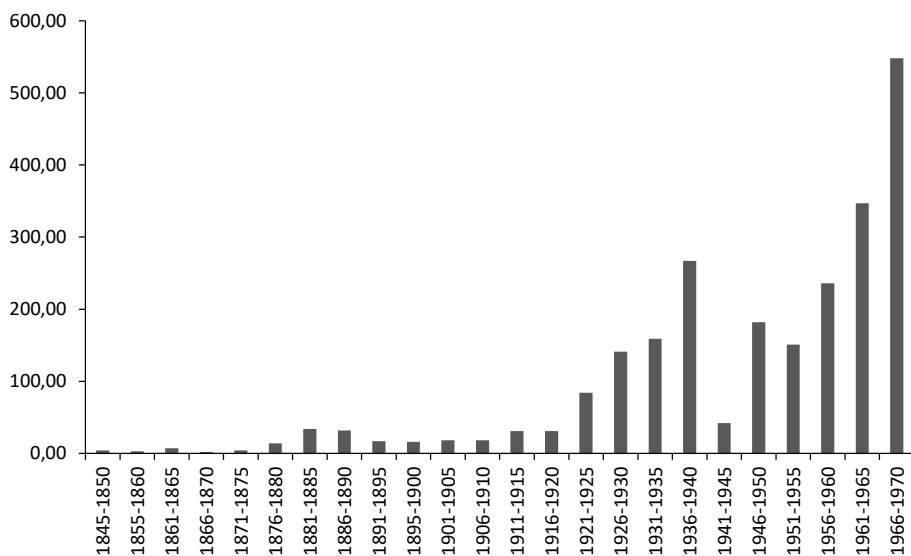
Zaradi zemljepisne bližine in zgodovinske prepletenosti Slovencev in Madžarov je bil dialog njunih narodnih književnosti in s tem bogatenje ene, prej izolirane, z drugo, neizbežen, kot je bila neizbežna recepcija književnosti enega naroda v književnost drugega, čeprav sta naroda do sredine 19. stoletja kazala le malo zanimanja drug za drugega. Z letom 1845, ko se je število stikov v slovenski periodiki začelo natančneje beležiti in katalogizirati, pa lahko začnemo v slovenski periodiki spremljati tudi literarne stike in smo priča sprva počasni, a nedvomno vztrajni rasti stikov, ki mestoma doseže plato in upad, a kljub obdobjim nihanjem raste.

Gotovo je najbolj prepoznaven način prenosa iz ene književnosti v drugo prevod literarnega dela, ni pa edini. Medtem ko so prevodi večinoma rezervirani za leposlovje, lahko v časopisnih objavah zasledimo tudi analize, citate, članke, eseje, omembe, ocene, poročila, recenzije idr., ki nam dajejo vpogled v drugo književnost in odnose med književnostma. Pri prenosu literarnega dela mora biti posrednik pri izbiri pozoren na množico dejstev – na avtorja, ki ga bo izbral, in na delo, čemur lahko botrujejo osebna poznanstva in preference, naročilo prevoda, polnjenje praznine ali krepitev obstoječega trenda v tuji književnosti, potujčevanje poznanega, prepoznavanje enakih vzorcev ali pa prevod kanoniziranega klasika. Vedno pa so literarno delo ter njegovo posredovanje in posledična recepcija vezani na kontekst, saj se literatura in literarni stiki ne odvijajo v vakuumu, zaradi česar je treba pri obravnavi literarnega dela posvetiti pozornost ne le avtorju in delu, ampak tudi njegovi recepciji, ta pa je odvisna tako od zgodovinskega konteksta in relevantnih dogodkov dobe kot tudi družbe, družbenih odnosov in, ne nazadnje, politične klime v državi.

V obravnavanem članku bomo ob prehodu skozi zgodovinska obdobja pregledali literarne stike med sosednjima narodoma in ugotovili, kje so bili ti stiki v porastu, kje v upadu in v katerem zgodovinskem kontekstu se je krojila recepcija madžarske književnosti v Sloveniji.

Slovensko-madžarski literarni stiki

Objave madžarskih avtorjev v slovenski periodiki od leta 1845 do leta 1970 so zbrane v spodnjem grafu, ki prikazuje število stikov. Stiki so glede na leto objave, zavoljo preglednosti, razvrščeni v petletna obdobja.

Graf 1: Število literarnih stikov med Slovenci in Madžari od leta 1845 do 1970

Literarni stiki med Slovenci in Madžari segajo v leto 1846, ko se v *Ilyrisches Blatt* pojavijo oznake treh madžarskih avtorjev: Lászlója Beöthyja, Józsefa Eötvösa in madžarskega nacionalnega pesnika, Sándorja Petőfija; oznaka slednjega se pojavi tudi v *Ljubljanskem časniku*. Vse do leta 1880 so literarni stiki med Slovenci in Madžari relativno redki. Statistično med avtorji, prenesenimi v slovenski prostor v tem obdobju, izstopata Sándor Petőfi in Mór Jókai. Razlog za to gre pripisati pomladi narodov, saj je bila madžarska ena izmed evropskih držav, kjer je v letih 1848 in 1849 prišlo do revolucije in osvobodilnega boja, enega ključnih dogodkov sodobne madžarske zgodovine, ki velja za gradnik nacionalne identitete. Aktivna udeleženca revolucije sta bila tudi Petőfi in Jókai, oba del izobrazena, a nezadovoljne mladine, ki je 15. marca 1848 zjutraj predstavila zahteve revolucije. Zato ni presenetljivo, da so bila njuna dela zabeležena v slovenskem prostoru. Obenem so ravno v tem času slovenski prevod doživela prva madžarska dela, vendar še v nemškem jeziku, v glavnem objavljena v *Blätter aus Krain*, prvi prevod v slovenščino pa je bil zabeležen v reviji *Besednik* leta 1873, in sicer *Skrivnostno terpenje* Móra Jókaija.

Z letom 1876 se je začela pojavnost madžarskih avtorjev v slovenskem prostoru postopoma večati. Številčno je bilo objav sicer relativno malo, v tem času je zabeležen le en prevod, ravno tako Jókaijeva pesem, objavljena v *Slovenecu*. Še vedno je opaziti trend, da med literarnimi stiki prevladujejo omembe Petőfija in Jókaija – pomembnih akterjev revolucije 1848. Konec 19. stoletja slovensko-madžarski stiki v primerjavi s preostankom stoletja narasejo, in sicer za šestkrat, obenem pa se poveča heterogenost objav, kar lahko smatramo kot prvi pomembnejši vrh v nizu slovensko-madžarskih stikov. Sicer so vplivi prve polovice 19. stoletja in madžarskega osvobodilnega boja še vedno jasno vidni: dobrih 28 % objav je vezanih na Jókaija, predvsem na recenzije in prevode njegovih del – navsezadnje je to morda najbolj znan madžarski avtor 19. stoletja, medtem ko slabih 14 % objav pripade tako Lajosú Dóczyju kot Kálmánu Mikszáthu. Prvi je politik plemiškega rodu, ki je bolj kot po svoji politični karieri zaslovel na področju dramatike – kot avtor in prevajalec –, kar kažejo tudi zbrani podatki, saj so v tem obdobju pri nas najbolj razširjene recenzije njegovih dramskih del. Kálmán Mikszáth pa je bil avtor, ki je v madžarsko literarno polje vnesel politiko tako preko poklica novinarja kot s kritiko plemstva. Kar je posebej zanimivo in kar obenem druží predominantne avtorje obdobja, je, da so bili vsi – skupno torej 56 % madžarskih omemb na Slovenskem – objavljeni v *Laibacher Zeitungu*, uradnem časopisu Kranjske, ki je smel sicer objavljati heterogene članke, tudi politične, a bil obenem podvržen strogi cenzuri, kar pomeni, da so morali madžarski avtorji čez cenzorska sita. Kot zanimivost velja omeniti, da sta bila tako Mór Jókai kot tudi Kálmán Mikszáth med letoma 1881 in 1890 edina madžarska avtorja, objavljena v časniku, ki ni bil *Laibacher Zeitung*; prevoda njunih del sta bila namreč objavljena v časniku *Slovenec* – slovenskem političnem dnevniku.

Obdobje med letoma 1891 in 1910 zaznamuje znaten upad literarnih stikov med Slovenci in Madžari, saj je bilo stikov v povprečju kar za polovico manj kot desetletje prej. V vsakem izmed petletnih obdobj lahko prepoznamo trend, ki smo mu priča od leta 1845. Večina madžarskih avtorjev, znanih v slovenskem prostoru, je vezanih na obdobje revolucije 1848 na Madžarskem. Tako vidimo, da je med letoma 1891 in 1895 dobrih 41 % objav namenjenih delu Móra Jókaija, od tega kar polovica prevodov njegovih del, medtem ko je 11,7 % objav vezanih na Sándorja Petőfija. V tem obdobju se začnejo pri nas uveljavljati tudi drugi madžarski dramatik in pesniki, saj je 11,7 % objav o dramatik Imreju Madáču, ravno toliko kot o pesniku Jánosu Aranyu. V naslednjih petih letih (1896–1900) ni bistvenih sprememb v trendih, še vedno je največ objavljan Mór Jókai (37,5 %), sledi mu Sándor Petőfi (18,7 %). V petnajstih letih od začetka upada stikov, ki ostajajo vezani na avtorje iz prve polovice 19. stoletja, pride do preobrata v časniku, v katerem predominantno srečujemo Madžare – v tem obdobju je največ objav v vodilnem političnem slovenskem časniku iz obdobja pred prvo svetovno vojno, v *Slovenskem narodu*. Med letoma 1901 in 1905 največ objav ponovno

pripade Jókaiju, sledijo pa mu Arany, Madách in Petőfi, ki so v glavnem objavljani v istih časnikih, in sicer v *Domu in svetu* ter *Ljubljanskem zvonu*. Zadnja petletka upada slovensko-madžarskih stikov, 1906–1910, je izrazito dramsko obarvana. Vpliv avtorjev revolucije 1848 sicer ostaja, saj se Sándorja Petőfija še omenja v slovenski periodiki, a v resnično zanemarljivem številu, saj kar 83,3 % objav v slovenski periodiki pripade dramskim piscem. Vzporedno z industrializacijo in vznikom delavskega razreda konec 19. stoletja se je namreč razvil meščanski razred, zaradi česar je bilo v bistvenem porastu tudi število novo nastalih gledališč, saj je obiskovanje gledaliških predstav postalo intelektualen način preživljanja prostega časa. Ker so večino gledališč upravljali zasebniki, so imela ta možnost, da svojo ponudbo prilagodijo potrebam trga – tako so gledalci dobili točno tisto, česar so si želeli. Znotraj objav, vezanih na dramatiko, je 88,8 % omemb Menyhérta Lengyela, 11,2 % pa Ferenc Molnárja, katerega objave sovpadajo z obdobjem, ko je bilo tudi njegovo ustvarjanje na Madžarskem samem vrhuncu – ravno v tem obdobju je namreč napisal *Dečke Pavlove ulice* (*A Pál utcai fiúk*, 1907), njegov *Liliom* (1909) pa je požel mednarodni uspeh, kljub začetnemu neuspehu na Madžarskem. Oba prej omenjena avtorja sta velikana madžarske dramatike in čeprav so drame slednjega doživele večjo slavo in ga tako povzdignile do laskavega naslova največjega madžarskega dramatika, je Lengyel vseeno avtor največkrat igrane drame (*Tajfun*, 1909) katerega koli madžarskega avtorja na svetovnih odrih.

Ob pregledu podatkov ugotovimo, da se med leti 1911–1915 in 1916–1920 število slovensko-madžarskih literarnih stikov poveča na približno enako število, kot je bilo ob prvem porastu stikov med letoma 1881 in 1890, saj je to ravno obdobje prve svetovne vojne. Omeniti velja, da je točno med letoma 1914 in 1918, torej med prvo svetovno vojno, število stikov nizko – enako obdobju ob začetku beleženja slovensko-madžarskih stikov – in je do porasta stikov prišlo tik pred ali po vojni, ko so se vojne razmere umirile. Kljub svetovni vojni je vodilno mesto še vedno pripadlo dramatiki, z občutno večjim poudarkom na dramatiki Ferenc Molnárja (med letoma 1911 in 1915 61 % objav ter med letoma 1916 in 1920 48 % objav). Tu pa ni govora samo o njegovi dramatiki, čeprav je bilo v povezavi z njegovo dramatiko v *Slovenskem narodu* objavljenih več poročil in recenzij (te so se pojavljale tudi v *Slovincu* in *Edinosti*), omenjen je tudi v *Gledališkem listu NG Ljubljana*. Molnár je bil aktivno udeležen v prvi svetovni vojni in je leta 1916 izdal knjigo z naslovom *Egy haditudósító emlékei* (*Spomini vojnega dopisnika*),¹ v kateri opiše svojo leto in pol trajajočo udeležbo v vojni. Če celokupno pogledamo nabor vseh literarnih stikov medvojnega obdobja, lahko brez dvoma trdimo, da je bila dramatika prevladujoč vezni element med narodom. Samo Ferenc Molnár je predstavljal 23,3 % stikov. Avtorjevo morda najodmevnejše delo je *Liliom*, kar se absolutno odraža na Slovenskem, saj je drama objavljena tudi

1 Lasten prevod.

v gledaliških listih – *Liliom* je bil uprizorjen v ljubljanski Drami v sezoni 1920/21 – torej je do slovenske recepcije prišlo z nekajletnim zamikom – prav tako je bilo o isti drami napisanih več poročil in recenzij, o samem avtorju pa nekaj člankov.

Po prvi svetovni vojni je porast števila literarnih stikov med narodoma bistven in je med obema svetovnima vojnama iz leta v leto naraščal. Med letoma 1921 in 1925 je prišlo do bistvenega prirasta in gre statistično za 270 % več zabeleženih stikov, v naslednjih petih letih (1926–1930) je prirast še 167,8 %. Med letoma 1931 in 1935 se rast literarnih stikov med Slovenci in Madžari sicer malce upočasni, saj je prirasta »le« za 114 %, čemur sledi intenziven poskok v stikih, podoben tistemu med letoma 1926 in 1930. Obdobje med obema svetovnima vojnama tako lahko smatramo kot drugi vrh literarnih stikov med Slovenci in Madžari, ki je veliko znatnejši od prvega. Po prvi svetovni vojni so se na Madžarskem nadaljevale literarne tendence iz časa pred vojno, vendar je nova politična ureditev nedvomno močno vplivala tudi na literarno življenje v državi – čeprav se je Madžarska še močneje centralizirala, so se spremenile vezi s tujino. Leta 1920 je bila namreč sklenjena trianonska mirovna pogodba, ki je Madžarski odvzela ozemlje, na katerem je, skladno s cenzusom iz leta 1910, živelo večinoma nemadžarsko govoreče prebivalstvo, in ga dodelila sosednjim državam, s čimer je »razselila« približno 3,3 milijona prej madžarskih državljanov, od tega 30 % Madžarov, ki so v novi državi »pridobili« status madžarske manjšine. Eden izmed glavnih upravičencev trianonske pogodbe je bila tudi Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je dobila Vojvodino, Prekmurje, Slavonijo in Banat, medtem pa je izven njenih meja ostalo približno 7.000 Slovencev, 17.100 Srbov in 36.800 Hrvatov. Trianonska pogodba pa ni imela le zemljepisnih, političnih in ekonomskih posledic, temveč se je odražala tudi v literarni produkciji in literarnih stikih z Madžari. Veliko Madžarov je tako ustvarjalo znotraj slovenskega območja in recepcija stikov je bila enostavnejša.

Obdobje po prvi svetovni vojni pa je bilo na Madžarskem v mnogih pogledih podobno obdobju po revoluciji leta 1848. Ne le, da se je zamenjala politična ureditev in se je država postavljala na noge po daljšem turbulentnem obdobju – Madžarska je ponovno izgubila velikega pesnika. Po letu 1848 je izgubila Sándorja Petőfija, pesnika, ki danes velja za nacionalnega pesnika, po letu 1918 pa je izgubila še Endreja Adyja, ki danes velja za največjega madžarskega pesnika 20. stoletja. Bil je urednik *Nyugata* in tudi njegov doživljenjski sodelavec. Zaradi vplivne vloge, ki jo je imel na Madžarskem, ni čudno, da se je času med vojnama znašel tudi v slovenskih časopisih (med 1920 in 1940 kar 6,2 % vseh periodičnih objav): od objav v *Jutru*, *Ljubljanskem zvonu* do objav v *Slovincu*, objavljenih pa je bilo tudi nekaj njegovih prevodov, in sicer *V jeseni*, *Madžarska ledina* in *Adam, kje si* (vse objavljene v *Ljubljanskem zvonu*).

V tem času je bil eden izmed pomembnejših madžarskih časnikov *Nyugat*, pri katerem je sodelovala večina madžarskih piscev, s čimer je bistveno oblikoval horizont madžarske literarne produkcije. Ta časnik je sicer bil ustanovljen leta 1908 in je imel

ves čas svojega delovanja kot branik estetskih standardov v književnosti pomembno mesto v moderni madžarski književnosti, ponašal pa se je tudi z odkrivanjem novih talentov. *Nyugat* se je distanciral od politike in dnevnega dogajanja ter se je pri objavah držal izključno literature – vseeno pa časnik »svojim« avtorjem ni predpisoval, kako ali kaj naj pišejo, je bila pa prednost pri objavi dana tistim oblikam, ki so bile smatrane kot moderne (vendar z domače, madžarske, perspektive). *Nyugat* se glede estetske držbe tako ni nujno orientiral po takratnih evropskih trendih, temveč se je v glavnem bolj oziral v nedavno madžarsko preteklost in takratne poetične preference, zaradi česar je z zamikom sledil trendom evropske literarne produkcije. Sicer procentualno manj pogosto, vendar številčno visoko je omenjan tudi Mihály Babits, član prve generacije *Nyugata*, Adyjev sodobnik. Z naslednjo generacijo Babits postane glavni urednik časnika, v slovenski periodiki pa se, sicer v glavnem v le nekaj omembah, pojavijo tudi drugi avtorji *Nyugata*: Béla Balázs, Oszkár Gellért, Gyula Illyés, Margit Kaffka, Frigyes Karinthy, Dezső Kosztolányi, Zsigmond Móricz, Lőrincz Szabó, Ernő Szép, Áron Tamási in Sándor Weöres. Vpliv časnika *Nyugat* je glede avtorjev, ki so se pojavljali v slovenski periodiki, sicer neizpodbiten in nanese slabih 12 % objav, večina katerih je bila v *Slovincu*, nekaj tudi v *Jutru*.

Imreju Madáču v tem obdobju pripadejo 3 % objav, v glavnem vezanih na njegovo *Tragedijo človeka* (*Az ember tragediája*, 1862), ki je izvirna madžarska drama, najverjetneje prevedena v največ svetovnih jezikov. Zanimivo je, da Madách pred *Tragedijo človeka* ni bil znan ali uveljavljen avtor; *Tragedija človeka* je doživela uspeh šele po tem, ko jo je v roke dobil János Arany, ki mu v našem prostoru v tem času pripade nekaj več kot odstotek objav. Naslednji dramatik, ki je bil objavljen v tem obdobju, je László Fodor s 4,4 % objav, ki so se tematsko brez izjeme navezoval na dramatiko, prav tako je bil z dvema različnima dramama, *Maturo* in *Reven kot cerkvena miš* (objavljena je tudi recenzija slednje), uprizorjen v ljubljanski Drami, v sezonah 1931/32 in tudi 1936/37. Na področju dramatike pa je bilo stikov mnogo več. Géza Gárdonyi je bil v glavnem romanopisec (*Egri csillagok* (*Egerski junaki*, 1901)), a je napisal tudi nekaj dramskih del. V podobnem obsegu kot Gárdonyi se v slovenski periodiki pojavlja Jenő Heltai – vsakemu pripade okoli odstotek objav obdobja, le da gre za razliko od Gárdonyija pri Heltaiju v glavnem za objavo prevodov. Skoraj 3 % objav obdobja so periodične objave Ferenca Herczega, med drugimi tudi v *Gledališkem listu NG Ljubljana*, kjer je bila v sezoni 1939/40 uprizorjena *Severna lisica*, prav tako pa je bilo objavljenih več recenzij omenjene dramske uprizoritve. Nenazadnje sta bila veliko pozornosti v slovenskem prostoru deležna Menyhért Lengyel (2 %) in László Fodor (4,6 %). Fodor je bil na slovenskih gledaliških odrih celo uprizorjen, o čemer priča večje število recenzij o njegove *Mature* (*Érettségi*, 1935) in objava v *Gledališkem listu NG Ljubljana* v sezoni 1936/37, v sezoni 1938/39 pa je bila v ljubljanski Drami uprizorjena *Neopravičena ura* Istvána Békeffija, o čemer pričata tako gledališki spored kot

članek v *Gledališkem listu NG Ljubljana*. Preplet treh dejavnikov – konec prve svetovne vojne s trianonsko mirovno pogodbo, časnik *Nyugat* in razmah gledališča – je bil torej v podstati razlog za večje število stikov, kar je vidno tudi v statističnih podatkih.

Z nastopom druge svetovne vojne število literarnih stikov med Slovenci in Madžari upade in se številčno lahko primerja s številom stikov med prvo svetovno vojno. Razlogi za tak upad so, glede na vojne razmere v Evropi, seveda jasni. Obenem pa govorimo o obdobju, ko je bila Slovenija razdeljena med različne okupatorje, tudi Madžare, ki slovenskega naroda niso priznavali in so si prizadevali za delitev prebivalcev okupiranega ozemlja na koloniste in domačine, kot slednje pa smatrali tiste prebivalce območja, ki so tukaj živeli na teritoriju »Velike Madžarske«, torej pred letom 1918. Ker so si okupatorji prizadevali za raznarodovanje slovenskega naroda, sta bila omejena tisk in literarna produkcija. Nekaj malega stikov med narodom se v glavnem kaže na področju dramatike, saj je natanko polovica vseh objav vezanih na gledališče. V *Gledališkem listu Kranj* se v sezoni 1945/46 pojavi *Neopravičena ura* Istvána Békeffija, v *Gledališkem listu NG Drama* pa v sezoni 1943/44 *Matura* Lászlója Fodorja – tako v gledališkem listu kot tudi njena recenzija. Večina preostalih dramsko obarvanih objav se pojavi v časniku *Jutro*, prav tako je med vojno 59,5 % objav o madžarskih avtorjih objavljenih v tem časniku.

Takoj po koncu druge svetovne vojne se je začel proces rehabilitacije književnosti, kar je vidno v naraščanju stikov med Slovenci in Madžari. Če število stikov v času druge svetovne vojne primerjamo z obdobjem tik po njej, stiki narasejo za 433 %, če pa število stikov primerjamo z obdobjem pred začetkom druge svetovne vojne, pa je število stikov sicer za 68 % nižje od predvojnega števila. Tako družba kot politika sta se v tem času spreminjali in vzpostavljali so se novi sistemi, kar je vodilo do preloma s tradicijo – na madžarskem literarnem področju je bila to logična posledica sovjetizacije. Čas tik po drugi svetovni vojni je bil tudi kratek čas, ko je madžarska književnost obstajala brez cenzure. V obdobju brez cenzure, med letoma 1945 in 1947, obenem pa v povojnem obdobju opazimo trend, podoben trendu ob koncu madžarske revolucije 1848 in tudi ob koncu prve svetovne vojne. Od madžarske literature oziroma madžarskih avtorjev v slovenski prostor ponovno prodreta Sándor Petőfi in Mór Jókai, obenem pa tudi Endre Ady in Ervin Sinkó. Zaradi povojne umiritve razmer in ponovnega vzpostavljanja družbe so se Madžari obrnili k avtorjem, ki so veljali za velikane književnosti in bili obenem tudi politično angažirani, in ta obrat se je odražal tudi v slovenski recepciji. Po letu 1947 pa se je na Madžarskem začela cenzura, diktatura druge svetovne vojne je počasi prehajala v stalinizem. V času do leta 1950 je imel ključno vlogo Sándor Petőfi, na katerega se navezuje skoraj četrtnina vseh objav, od tega precej člankov in prevodov narodno zavednih pesmi, marsikatera tudi v prevodu Györgya Lukácsa, ki se je v slovenski periodiki pojavil v dobrih 13 % objav, predvsem je šlo za omembe njegovih recenzij francoske literature.

Med letoma 1948 in 1956 je prišlo do spremembe družbene funkcije literature. Leta 1951 se je zaključil postopek sovjetizacije madžarske literature, ki je tako v glavnem postala posrednik med komunizmom in ljudskimi množicami. Bistvo literature je bila agitacija, tisti pisci, ki so se pojavljali v javnem življenju, pa so to vlogo sprejeli, se do neke mere z njo poistovetili, bili njeni vršilci dolžnosti in tako do leta 1953 tvorili homogeno delujoč stroj. Seveda je bila producirana vsebina določena s strani stranke, vendar je bila v središču vedno država oziroma njeni poosebitvi: ali Stalin ali Mátyás Rákosi. V slovenski periodiki se v tem obdobju, torej med letoma 1951 in 1955, pojavi manj prenosov madžarskih avtorjev v slovenski prostor, kar kaže na 17 % upad v primerjavi s predhodno petletko, kar pa je zaradi spremembe režima na Madžarskem in posledično cenzuro logičen upad. V tem obdobju v slovenski periodiki prevladuje pet madžarskih avtorjev, in sicer László Fodor (6,6 % objav), György Lukács (18,5 %), Ferenc Molnár (21 %), Zsigmond Móricz (6,6 %) in Sándor Petőfi (12,5 %), nezanemarljiva pa je tudi prisotnost Endreja Adyja (3,9 %) in Ervina Sinkója (3,9 %). Mesta objav teh avtorjev oziroma časniki, v katerih so bili objavljani, so sicer precej heterogeni, je pa bilo 15,9 % vseh objav v gledaliških listih različnih slovenskih gledališč, kar je sicer nepresenetljivo, glede na dejstvo, da je bilo 33,7 % vseh objav tega obdobja dramskih, preostali pa so se pojavljali v *Primorskem dnevniku* in *Ljubljanskem dnevniku*. Ob prevladujočih omembah (62 %), je bilo objavljenih 5 % člankov, 11,9 % poročil in le nekaj prevodov (v glavnem Ferenc Molnárja).

Cenzura se je nato v šestdesetih letih sicer začela rahljati, vendar se Madžarska iz njenega primeža ni uspela izviti do konca osemdesetih let prejšnjega stoletja. Tako so bila vsa dela, napisana med letoma 1948 in 1963, podvržena strogi državni cenzuri, ki je prepovedovala objavo nekaterih novih del zaradi ideološke neustreznosti, obenem pa je posegala in prepisovala že objavljene literarne klasike, marsikatera dramska oblika do konca šestdesetih ni smela biti uprizorjena; škoda tega početja še do danes ni popolnoma sanirana. V književnosti obdobja je bilo tako čutiti politiko in politično. Med letoma 1956 in 1960 je število stikov, v primerjavi s prejšnjim petletnim obdobjem, za 156 % višje in z naslednjimi petimi leti še narašča, saj je med letoma 1961 in 1965 še za 147 % višje, čemur med 1966 in 1970 sledi še 157,9 % porast stikov. Obenem je leta 1956 na Madžarskem prišlo do revolucije oziroma do odpora proti stalinizmu in sovjetskemu terorju, ki pa je bil zatrt. Revolucija na Madžarskem je predstavljala prvi večji nacionalistični odpor proti nadvladi Sovjetske zveze. V času revolucije oziroma v času med letoma 1956 in 1960 je bil z objavami v slovenskih časnikih najbolj zastopan filozof György Lukács (13,5 %), in sicer večinoma v *Naših razgledih* (36,3 %), *Komunistu* (12,1 %), *Mladih potih* (9 %). Sledijo mu avtorji leposlovja, in sicer Sándor Petőfi (9,3 % objav), Ferenc Molnár (8 %), Zsolt Harsányi (6,3 %), Ervin Sinkó (5 %) in József Sulhóf (5 %), kar kaže, da je imela močno vlogo pri recepciji še naprej dramatika (13,3 %) – skupaj skoraj toliko kot le objave Lukácsa. Tudi

med letoma 1961 in 1965 ostaja na vrhu slovenskih časopisnih objav György Lukács (11,2 %), sledijo mu Gyula Illyés (6,3 %), Ferenc Fehér (5,7 %), Sándor Petőfi (4,3 %), Ferenc Molnár (3,4 %), Lajos Zilahy (3,1 %) – tako kot v predhodnih petih letih ima tudi v tem obdobju dramatika pomembno vlogo, skupaj se v slovenskih časopisih pojavlja v 6,5-odstotnem deležu. V tem desetletju pa se pri recepciji madžarske književnosti v Sloveniji brez dvoma najbolj opaža vpliv revolucije leta 1956 in njenih posledic, tudi med literati. Lukács je v času po letu 1945 aktiven na političnem parketu na najvišji ravni. Leta 1956 je kot član partije prisostvoval protipartijskim debatam v organizaciji Petőfijevega kroga. Ob koncu revolucije je bil deportiran, na Madžarsko se je vrnil leta 1957 in do smrti ostal zvest komunistični partiji, vendar je bil v zadnjih letih življenja bolj kritičen do Sovjetske zveze in madžarske komunistične partije. Njegovo aktivno udejstvovanje se odraža tudi v recepciji njegovih del, prav tako pa so bila pri nas pomembno sprejeta dela njegovih sodobnikov: Gyula Illyés je ravno tako sodeloval s Petőfijevim krogom, Ferenc Fehér pa je bil Lukácsov asistent. Njihove objave zasledimo v večini publikacij obdobja, od *Jezika in slovstva*, *Naših razgledov*, *Novih obzorij*, *Primorskega dnevnika* do *Dela*, *Večera* in mnogih drugih. Ponovno pa se oživi tudi revolucionarni duh na Madžarskem in ponovi vzorec, da se tako narod kot kultura obrneta k Petőfiju, njegovi narodnozavedni poeziji in revolucionarnemu duhu, zato kljub drugačni režimski ureditvi toliko objav Petőfija tudi pri nas. Med letoma 1966 in 1970 je zabeleženo najvišje število literarnih stikov med Slovenci in Madžari, glede na zbrane vire pa statistično, v primerjavi s prejšnjimi obdobji, ni sprememb. Največji delež objav gre Györgyu Lukácsu (9,4 %), sledita pa mu dramatika László Németh (5,4 %) in Ferenc Molnár (4,1 %) ter prozaista Mór Jókai (4,3 %) in Zoltán Csuka (3,6 %), prvič pa do frekventnejše objave v slovenskih časopisih pride tudi ženska, Magda Szabó (2,7 %).

Vse od sredine 20. stoletja je največji udarec na področju literarnega ustvarjanja doživela kritika, kar se odraža v nizkem številu vsebinsko razdelanih in intelektualno domišljenih kritičskih zapisov. Da je kritik namreč zmožen objektivno razpravljati o literarnem delu, njegovem nastanku, vsebini in ne nazadnje vplivu, mora imeti možnost, če ne celo dolžnost, biti neodvisen. V tem obdobju je v slovenskem prostoru 1.415 objav o madžarskih avtorjih in njihovih delih, od tega le 79 recenzij, torej 5,5 % vseh objav, večina katerih (54,4 %) pa je bila objavljena ravno v sredini sedemdesetih, ko je prišlo do sprememb kritičskih pristopov v državi, k čemur sta bistveno prispevala dva tokova; na eni strani je šlo za recepcijsko estetiko in dekonstrukcijo, na drugi strani pa sta bila strukturalizem in marksistična teorija.

Zaključek

Beleženje slovensko-madžarskih stikov v slovenski periodiki se je podrobneje začelo leta 1845 in tudi trend stikov je s časom naraščal. Čeprav do leta 1880 ni večjega naraščanja, število stikov stagnira, do porasta pride med letoma 1881 in 1890, kar lahko označimo za prvi vrh literarnih stikov med narodoma. Temu sledi upad vse do obdobja tik pred prvo svetovno vojno, med katero število stikov sicer stagnira. Po prvi svetovni vojni trend vztrajno narašča, čemur sledi drastičen padec v času druge svetovne vojne, število stikov pa kljub vmesni rasti ponovno upade v času madžarske revolucije 1956. Po revoluciji začnejo stiki ponovno naraščati, s čimer se kaže vpliv vojnega konteksta na recepcijo stikov. Skupno 5 % madžarskih avtorjev se pojavi v *Naši razgledih*, 5,5 % v *Slovenskem narodu*, v bolj sodobnem *Večeru* 7,7 % in *Delu* 8 %, še zdaleč največ pa v *Slovincu* (9,6 %) in *Jutru* (9,7 %). Največ objav madžarskih avtorjev med letoma 1845 in 1970 v slovenski periodiki pripade dramatik, in sicer 17,6 %; od tega je bil največkrat objavljen Ferenc Molnár (11,7 %), zatem László Fodor (2,5 %), Lajos Zilahy (1,7 %) in Imre Madách (1,7 %), sledita mlada pisca generacije in revolucije 1848, Sándor Petőfi (7,6 %) in Mór Jókai (4,6 %) – skupno 12,2 %. Temu sledi pisanje Györgya Lukácsa (7,2 %), sledijo uredniki *Nyugata* (skupno 6,4 % – od tega Endre Ady 2,8 %, Gyula Illyés 2,1 % in Zsigmond Móricz 1,5 %); na Slovenskem je tako v veliki meri potekala recepcija angažirane literature (34,1 %).

Viri

Abecedno-imenski listkovni katalog ZRC SAZU.

Gintli, Tibor, 2010. *Magyar irodalom*. Budimpešta: Akadémiai Kiadó.

Kelecsényi, László Zoltán – Nagy, András, 2000. *Magyar irodalom: 660 író és költő tömör portréja, 136 színes ábra, térképvezérlés és grafikon*. Budimpešta: Athenaeum 2000 Kiadó.

Kulcsár Szabó, Ernő, 1994. *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budimpešta: Argumentum Kiadó.

Nyugat. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/index.html> (Dostop: 18. 02. 2022)

Eksistencialistična podoba sveta v poeziji Jánosa Pilinszkega in Edvarda Kocbeka

*Alma Várkonyi**

Povzetek

Pesnika János Pilinszky in Edvard Kocbek sta predstavnika srednjeevropske veje eksistencialistično navdahnjene književnosti. Na njuno poezijo, polno eksistencialnih nemirov, tesnob in negotovosti, so odločilno vplivali tako njuno duhovno-miselno ozadje kot usodni življenjski dogodki in zgodovinska dogajanja dvajsetega stoletja: osebno doživetje grozot druge svetovne vojne in totalitarnih diktatur. Prispevek poskuša s pomočjo dveh pesmi, *Halak a hálóban* madžarskega pesnika Jánosa Pilinszkega in *Ni več gospodarja* slovenskega pesnika Edvarda Kocbeka razkriti osrednje motive interpretacije eksistencializma madžarske in slovenske eksistencialistične poezije. Pri tem se prispevek osredotoča na ugotavljanje pomembnih aspektov poezije obeh pesnikov: kakšna je podoba sveta, kakšna je pozicija lirskega subjekta v tem svetu, kakšna je družba, ki naseli ta svet in kakšno vlogo ima v tem svetu transcendenca.

Ključne besede: János Pilinszky, Edvard Kocbek, eksistencialistična književnost, poezija, komparativistika

Abstract – Existentialist world view in the poetry of János Pilinszky and Edvard Kocbek

Poets János Pilinszky and Edvard Kocbek are representatives of the Central European branch of existentialist inspired literature. Their poetry full of existentialist uneasiness, anxiety and uncertainty was considerably affected by both their intellectual background and biography and the historical events of the twentieth century: experiencing both the horrors of World War II and the everyday life in a totalitarian dictatorship. This paper discusses the central motives of the interpretation of existentialism in the Hungarian and Slovenian existentialist poetry by analysing the poems *Halak a hálóban* by János Pilinszky and *Ni več gospodarja* by Edvard Kocbek. The textual analysis concentrates on the key aspects of their poetry: how the two poems depict the world, what is the position of the lyric subject like in this world, what is the society like, that inhabits this world and what role does transcendence have in this world.

* *Filozofska fakulteta Univerze Loránda Eötvösa, Budimpešta, varkonyi.alma@btk.elte.hu*

Keywords: János Pilinszky, Edvard Kocbek, existentialist literature, poetry, comparative literature

Absztrakt – Egzisztencialista világgép Pilinszky János és Edvard Kocbek költészetében

Pilinszky János és Edvard Kocbek költészete az egzisztencialista ihletettséggű irodalom közép-európai ágához sorolható. Költészetükre – amelynek jellemzői az egzisztencialista nyugtalanság, a szorongás és a bizonytalanság érzése – nagy hatást gyakorolt mind szellemi hátterük és életútjuk, mind a huszadik század történelmi eseményei: a második világháború borzalmainak, valamint a totalitárius diktatúrák mindennapjainak megélése. A tanulmány Pilinszky János *Halak a hálóban* és Edvard Kocbek *Ni več gospodarja* című versén keresztül tárja fel, melyek a magyar és a szlovén egzisztencialista líra egzisztencializmus-interpretációjának központi motívumai. A versek elemzése a két lírikus költészetének meghatározó aspektusaira helyezi a hangsúlyt: milyen a versekben ábrázolt világ, milyen a lírai szubjektum pozíciója ebben a világban, milyen az a társadalom, amely ezt a világot benépesíti, és milyen szerepet tölt be ebben a világban a transzcendens.

Kulcsszavak: Pilinszky János, Edvard Kocbek, egzisztencialista irodalom, költészet, komparatiztika

Vsvojem prispevku predstavljam ekszistencialistično podobo sveta na podlagi dveh pesmi, *Halak a hálóban* madžarskega pesnika Jánosa Pilinszkega in *Ni več gospodarja* slovenskega pesnika Edvarda Kocbeka. Oba pesnika sta predstavnika srednjeevropske veje ekszistencialistično navdahnjene književnosti. Ta smer ekszistencialistične književnosti se je uveljavila v petdesetih in šestdesetih letih dvajsetega stoletja, njene glavne poteze pa se v precejšnji meri razlikujejo od značilnosti zahodnoevropske veje ekszistencialistično navdahnjene književnosti. Namesto družbene angažiranosti zahodnoevropskega ekszistencialističnega diskurza srednjeevropska smer tematizira predvsem ontološka vprašanja. Medtem ko so se zahodnoevropski ekszistencialisti zavzemali za kolektivistične politične smeri, je ekszistencialistična misel v Srednji Evropi postala sredstvo pasivnega odpora proti kolektivistični ideologiji. Namesto kolektivizma išče srednjeevropska ekszistencialistično navdahnjena književnost rešitve na ravni individuuma. Namesto proze in drame pa je za uveljavitev ekszistencialističnih tem zanje primerna oblika lirika.

Recepcija eksistencializma na Madžarskem in v Sloveniji

Eksistencialistično mišljenje v književnosti je na Madžarskem najprej uveljavila revija *Újhold* (1946–1948). Literarno koncepcijo revije je povzel glavni urednik Balázs Lengyel v svojem programatičnem prispevku z naslovom *Babits után*. Ključni pojmi prispevka so horizont svetovne književnosti, visoki estetski kriteriji, književnost, ki v ospredje postavlja filozofsko-miselne teme, in nadaljevanje poti madžarske klasične moderne (prim. Lengyel 1946). Ustvarjalci, pripadajoči krogu revije, so se odpovedali predhodni, kolektivno orientirani literarni koncepciji, ki je poudarjala socialno poslanstvo, in so se zavezali k pomembnosti najvišjih duhovnih in estetskih zahtev. Čeprav je lahko revija doživela le tri številke, je njena vloga pri uveljavitvi in izpopolnitvi drugega vala madžarske moderne precej pomembna. Krogu revije je uspelo vzdrževati kontinuiteto madžarske književnosti tudi v obdobju diktature (Kulcsár Szabó 1993: 15).

V povojni slovenski književnosti se je eksistencialistična tematika najprej pojavila v zbirki novel Edvarda Kocbeka *Strah in pogum* leta 1951 (Vasič 1984: 138). Istega leta je izšla prva številka revije *Beseda*. Revija se je želela odpovedati kolektivistični smeri in socialno-realistični literarni koncepciji ter književnosti, ki povečuje revolucionarni heroizem in se odpoveduje pravilnim estetskim zahtevam. Za ustvarjalce revije sta postali kakovost in visoka estetska vrednost prednostna kriterija, za njihovo esejistično in kritično dejavnost pa je postala odločilna filozofska utemeljenost (Gabrič 1994: 1073). Leta 1957 so revijo ukinili, po stopinjah *Besede* pa je nadaljevala revija *Revija 57*.

Omenjene madžarske in slovenske revije so si za cilj postavile izoblikovanje avtonomne sfere neobveznega literarnega diskurza, v katerem so odločilni estetski kriteriji namesto politične določenosti. Poleg njihove izjemno zavestne kritične dejavnosti (prim. Major 1946; Major 1948; Vasič 1984: 106–118) je bila glavna zasluga teh revij predstavitev aktualnih tendenc svetovne književnosti s pomočjo prevodov in kritičkih del. Poleg predstavitve nove stvarnosti (npr. Eliot in Pound) so te revije »uvažale« tudi eksistencializem. V reviji *Újhold* najdemo le občasne omembe (prim. Somlyó 1947, Szabolcsi 1946), predvsem v zvezi s kritiko pesniške zbirke Ágnes Nemes Nagy, reviji *Besede* in *Revija 57* pa sta omogočili razsežno recepcijo eksistencialistične miselnosti.

János Pilinszky in Edvard Kocbek

Preden se lotimo preučevanja poezije obeh pesnikov, naj strnemo nekaj podatkov njihovih življenjskih poti. Duhovno-miselno ozadje pesnikov ter zgodovinski dogodki, ki sta jih doživela, so odločilno vplivali na njuno ustvarjanje. Oglejmo si najprej nekaj skupnih točk v njihovih življenjskih poteh ter nekatere stične točke njunega duhovno-miselnega razvoja.

Za oba pesnika je bilo zelo pomembno močno krščansko-katoliško zaledje. Pilinszky je obiskoval piaristično gimnazijo v Budimpešti, kjer je lahko poglobljaj svoje znanje na področju katoliške vere. Gimnazijska leta so bila odločilna za njegov verski razvoj. V teh letih je začel objavljati poezijo v katoliški leposlovni reviji *Élet*. Kocbek se je v gimnazijskih letih pridružil mladokatoliškemu gibanju t. i. križarjev. Bil je so-urednik, kasneje glavni urednik revije križarjev, *Križ na gori*, kasneje preimenovane v *Križ*. Po končani gimnaziji se je vpisal na mariborsko bogoslovje, a je študij prekinil, potem je študiral romanistiko na filozofski fakulteti ljubljanske univerze. V teh letih so izšle tudi njegove prve pesniške objave v ugledni katoliški literarni reviji *Dom in svet*, v kateri je kasneje redno objavljaj tudi esejistiko (prim. Hafner b. l. in Várkonyi 2017: 182).

Za oba pesnika so bile odločilnega pomena osebne vojne izkušnje. Pilinszkega so vpoklicali v vojsko leta 1944. Leto kasneje je prišel v vas Harbach v Nemčiji. Tukaj in na drugih območjih Nemčije je z lastnimi očmi videl svet koncentracijskih taborišč. Spopadov se ni udeležil, a grozote, ki jih je videl v taboriščih, so odločilno vplivale na njegovo življenje in ustvarjanje (prim. Hafner b. l.). Kocbek je drugo svetovno vojno preživel med partizani. Leta 1941 se je kot predstavnik krščanskih socialistov udeležil ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Med vojno, pa tudi nekaj časa po njej, je opravljal visoke politične funkcije v novi oblasti (Zadravec 1998: 152, 267). Na koncu štiridesetih let se je zanj začelo obdobje razočaranja in etičnega nemira zaradi soočenja s številnimi grozotami in samovoljnimi dejanji partizanske vojske. Leta 1951 je izdal zbirko novel *Strah in pogum*, v kateri obravnava eksistencialna in ontološka vprašanja, vcepljena v takrat zelo občutljivo snov partizanstva in narodnoosvobodilne vojne (likvidacija političnih nasprotnikov, ovajanje med partizani, izdajstvo itd.).

V letih totalitarne diktature sta oba pesnika doživela izolacijo na področju kulturnega in javnega življenja. Pilinszky je po vojni pripadal krogu katoliških in meščanskih revij (*Újbold, Válasz, Vigília, Magyarok*), ki jih je imela uradna politika za reakcionarne. Leta 1949, na začetku diktature, so večino teh revij ukinili, njihovi sodelavci – med njimi tudi Pilinszky – pa so postali nezaželeni osebe na področju kulture. Do leta 1956 ni smel objavljati, njegova druga pesniška zbirka je izšla šele leta 1959,¹ a vse do konca šestdesetih let se je le zelo redko pojavil v javnosti. Kocbeka so leta 1952 prisilno upokojili, kar je bil rezultat spora okoli že omenjene knjige *Strah in pogum*. Zanj se je začelo desetletje popolne izrinjenosti iz političnega, javnega in kulturnega življenja, desetletje prisilnega molka. Na začetku šestdesetih let je lahko začel znova objavljati, a je bil do konca življenja nadzorovan (prim. Hafner b. l. in Várkonyi 2017: 183).

Poleg usodnih življenjskih dogodkov je bil za mišljenje in ustvarjanje obeh pesnikov odločen vpliv krščanskih eksistencialistov pa tudi drugih mislecev. Med

1 Njegovo prvo pesniško zbirko je leta 1946 izdala katoliška založba *Szent István Társulat*.

najpomembnejšimi vplivi naj omenimo Sörena Kierkegaarda, Martina Heideggra, Karla Jaspersa, Jeana-Paula Sartra, Alberta Camusa, Gabriela Marcela, Romana Guardinija, Emmanuela Mounierja in Simone Weil, pa tudi Dostojevskega.

Vse te izkušnje – izrazito katoliško ozadje, osebno doživetje vojnih grozot in totalitarizma, izolacija, nadzorovanje ter vplivi različnih mislecev, literatov – so odločilno vplivale na poezijo obeh avtorjev, na poezijo, polno eksistencialnih nemirov, tesnob, trpljenja, negotovosti, polno podob kaotičnega, absurdnega, sovražnega sveta, polno občutkov brezsmiselnosti in absurdnosti biti.

Pesništvo Jánoša Pilinszkega in Edvarda Kocbeka

János Pilinszky je v svoji prvi pesniški zbirki z naslovom *Trapéz és korlát* (1946) nastopil z liriko, ki sta jo inspirirala Mihály Babits in Attila József (Várkonyi – Kálcz-Simon 2021: 69). Alegorične pesmi z enotno simboliko obravnavajo ontološka vprašanja in so prepletene s tesnobo in eksistencialistično nemirnostjo. Zbirka *Harmadnapon* (1959) predstavlja določen premik v njegovi poetiki: pojavljajo se nove teme kot motiv apokalipse in vojne izkušnje (cikel *Egy KZ-láger falára*). V šestdesetih letih je Pilinszky doživel ustvarjalno krizo; zbirka *Szálkák* (1972), ki je izšla po letih molčanja, pomeni izrazito spremembo tako na področju izražanja kot z vidika lirske ontologije. Pesmi z vezano obliko in bogato slikovitostjo zamenja minimalistični svobodni verz; na ontološke dvome in dileme prejšnjih zbirk pa najde avtentičen odgovor s pomočjo recepcije Kierkegaarda, Dostojevskega in Weil (prim. Kálcz-Simon 2014: 88–98).

Za Kocbekov idejni razvoj so bile odločilne tendence dvajsetih let prejšnjega stoletja, ki so zahtevale moralno preoblikovanje v ozračju etičnega relativizma oziroma moralne krize človeštva in družbe po prvi svetovni vojni, predvsem mladokatoliško gibanje t. i. križarjev. Splošni značaj teh tendenc je bila, neodvisno od njihovih različnih nazorskih usmeritev, radikalna zahteva po popolnem prevrednotenju vrednot in popolni preobrazbi človeka in družbe, torej zahteva po novem tipu človeka, ki bo na novih osnovah znova ustvarjal kulturo in družbo. V tridesetih letih se je Kocbek seznanil s krščanskim eksistencializmom Kierkegaarda in z Mounierjevim francoskim personalizmom. Druga svetovna vojna in osebne izkušnje vojnih grozot so prinesle odločilen preobrat v Kocbekovem življenju. Tudi izrazito zarez med obema obdobjema Kocbekove poezije lahko pripisujemo tem izkušnjam. Kocbekova prva pesniška zbirka *Zemlja* (1934) je upodabljanje nedotaknjene vaške idile, nekega harmoničnega prastanja izven moderne civilizacije v duhu idealistične nove stvarnosti. V tej zbirki se Kocbek vrne k prvotnemu, nedotaknjenemu vaškemu svetu in vaškemu življenju, ki temelji na soglasju človeka in njegovega okolja, človeka in narave, človeka in vesolja. Poezija v *Zemlji* je upodobitev varnosti, miru, skladnosti in ravnotežja med snovjo in duhom, med eksistenco in esenco (Paternu 1987: 7), popolne eksistencialne

harmonije, harmonije človeka in zemlje, človeka in stvarnosti. V Kocbekovi vojni poziciji (*Pentagram*, 1977; *Groza*, 1963) se že izrazito kaže ta metafizični premik, ki ostro loči Kocbekovo predvojno pesništvo harmoničnega, idiličnega obstoja od njegove lirike eksistencialnih stisk, nemirov in dilem ter usodne negotovosti, ki je nastala v šestdesetih in sedemdesetih letih dvajsetega stoletja (zbirke *Poročilo /1969/*, *Žerjavica /1977/* in *Nevesta v črnem /1977/*).

Pilinszky János: Halak a hálóban

Csillaghálóban hányódunk
 partravont halak,
 szánk a semmiségbe tátog,
 száraz űrt harap.
 Suttogón hiába hív az
 elveszett elem,
 szúró kövek, kavicsok közt
 fuldokolva kell
 egymás ellen élnünk-halnunk!
 Szívünk megremeg.
 Vergődésünk testvérünket
 sebzi, fojtja meg.
 Egymást túlkiáltó szónkra
 visszhang sem felel;
 öldökölnünk és csatáznunk
 nincs miért, de kell.
 Bűnhődünk, de bűnhődésünk
 mégse büntetés,
 nem válthat ki poklainkból
 semmi szenvedés.
 Roppant hálóban hányódunk
 s éjféلكor talán
 étek leszünk egy hatalmas
 halász asztalán.

Naslov pesmi Pilinszkega nakazuje temo, obravnavano v pesmi; je metafora v svet vrženega, trpečega lirskega subjekta. Slika vzbuja negativne asociacije tudi brez seznanjenosti z besedilom: bralca spominja na ujetništvo, brezizhodnost, izpostavljenost, premetavanje, dušenje, iztrganost iz naravnega življenjskega prostora in ne nazadnje na neizbežnost smrti. Prva vrstica usmerja konkretno sliko na kozmično raven, hkrati

pa bralcu postane jasen pomen metafore: v mreži premetavajoča se riba je v svet vrženi, trpeči človek («Csillaghálóban hányódunk / partravont halak»). Pesem je torej alegorija, ki ponazarja dimenzije človekove eksistence z motivom v mreži premetavajočih se, naplavljenih rib.

Podoba sveta v tej pesmi predstavlja celo vrsto ekszistencialističnih elementov. V alegoriji, postavljeni v kozmični prostor, sta mesto lirskega subjekta v veselju in njegova bit ponazorjena s trpljenjem rib, ujetih v mreži. Občutek »nedomačnosti tuniti« (Unheimlichkeit) Martina Heideggra je izjemno izrazit, okolje je človeku tuje, popolnoma neprimerno za bivanje. Svet je izpraznjen («szánk a semmiségbe táog, / száraz űrt harap»), skrajno neprijazen, pust, divji prostor («szúró kövek, kavicsok közt»), ki se je že zares dolgo oddaljil od človekovega naravnega življenjskega prostora («hiába hív az elveszett elem»). Za subjekte Pilinszkega je bivanje v tem nečloveškem okolju prisilna situacija, v skladu z ekszistencialistično tezo »vrženosti v bivanje« raje le trpijo zaradi svoje usode. Zunanji svet je utelešenje absurda ter prizorišče popolne brezsmiselnosti in brezizhodnosti človekove eksistence. V tem svetu je človek izpostavljen nenehnemu, večnemu trpljenju, niti pokora in trpljenje ne ponujata izhodišča («Bűnhődünk, de bűnhődésünk / mégse büntetés, / nem válthat ki poklainkból / semmi szenvedés.»). Edina možna rešitev je smrt («étek leszünk egy hatalmas / halász asztalán»).

Odnos lirskega subjekta do drugih je v skladu z ekszistencialističnim pojmovanjem družbe. Te skupnosti ni možno razumeti kot koherentno enoto, temveč kot množico ločenih posameznikov, v kateri nastanejo medsebojne interakcije le v prid preživetja posameznika in v škodo drugim. Ta skupnost živi v brezkončni konfliktni situaciji, posamezniki s svojo golo eksistenco onemogočijo bivanje drugih («fuldokolva kell / egymás ellen élnünk-halunk! / Vergődésünk testvérünket / sebzi, fojtja meg. / Egymást túlkiáltó szónkra / visszhang sem felel; / öldökölnünk és csatáznunk / nincs miért, de kell.»).

Pesem predpostavlja obstoj neke transcendentne moči, ki določa okvire in smer človekove eksistence («fuldokolva **kell** / egymás ellen élnünk-halunk«, »öldökölnünk és csatáznunk / nincs miért, de **kell**«). Ta moč pa je v svetu odsotna, človek zaman čaka na božji napotek ali poseg, transcendentna moč ostane nema («Egymást túlkiáltó szónkra / visszhang sem felel»). Ta interpretacija Boga, misel brezsmiselnosti pokore in trpljenja nasprotuje krščanski podobi pravičnega Boga, ki poziva k odpuščanju. Iz tega lahko sklepamo, da je omenjena transcendentna moč izrecno negativna, ustvarja zlobo, na koncu pa enostavno požre človeštvo («s éjfélkor talán / étek leszünk egy hatalmas / halász asztalán»).

Absurdnost sveta je poudarjena tudi z uporabo tradicionalnih simbolov z nasprotnim predznakom. Na začetku pesmi se pojavlja arhetipni simbol zvezde. Iz ontološkega vidika so zvezde in zvezdnato nebo prastari simboli reda, ki svet organizira v

smiselno celoto, in človeku pomenijo večno orientacijsko točko (prim. Kálec-Simon 2014: 61-62). Zvezda ima pomembno mesto tudi v krščanski simboliki kot znanilka Odrešenikovega prihoda. V pesmi Pilinszkega pa se simbol zvezde pojavlja z negativnim predznakom: mreža, v katero so ujete metaforične naplavljenе ribe, mreža, ki je prizorišče njihovih večnih trpljenj, je tkana iz zvezd. V pesmi lahko najdemo tudi druge elemente krščanske simbolike, kot so riba, voda in ribič, ki so svetopisemski simboli. Njihova konotacija je po navadi izrecno pozitivna, zlasti če obravnavamo novozavezno simboliko (zveza ribe in Jezusa Kristusa, vode in krsta, »naredil vaju bom za ribiča ljudi«² itn.). Svetopisemski motiv ribiča ljudi se v pesmi Pilinszkega pojavlja z nasprotnim predznakom: ta ribič ni rešitelj, ampak zver, ki požre človeka. Namesto večne blaženosti človeka čaka uničenje. A uporaba motivov riba-mreža-ribič v negativnem kontekstu ni brez primere niti v Svetem pismu. V svojem starozaveznem prerokovanju uporablja prerok Habakuk metaforiko, ki je precej podobna slikovnemu svetu te pesmi:

»Ti delaš, da so ljudje kakor ribe v morju, kakor laznina, ki nima vladarja. Vse jih vzdiguje s trnkom, jih spravlja v svojo vršo in jih zbira v svoj sak, zato se veseli in raduje. Zato opravlja klavne daritve svoji vrši in zažiga kadilo svojemu saku, kajti po njima je obilen njegov delež in bogat njegov živež. Toda ali sme brez konca prazniti svojo vršo, ubijati narode brez prizanašanja?«³

Edvard Kocbek: Ni več gospodarja

V čisti mesečini se mi odpira
blag pogled na veselje in me
hkrati moti; ali nekaj manjka očesu
ali je narobe s podobo sveta.
Obračam se nemiren in začutim:
svet nima več gospodarja.
Porazna praznina že v barvah
in nenaden strah v mojih besedah
zašepeta: Res je, ni več gospodarja.
In ko se ozrem v sonce in na ljudi,
ki se naglo srečujejo, ko se selijo
in se niti v majhnih stvareh ne
razumejo, vem: Nimamo več gospodarja.

2 Mt 4, 18-22.

3 Hab 1, 14-17.

Gledam dalje in naprej, gneča v zgodovini
in praznina v znanosti in legendah:
vse celote razpadajo, ker ni gospodarja.
Nihče ne ve več, kaj je dobro in kaj zlo,
navade se drobijo, smrt plaši ljudi:
tiho vedo: ne poznajo več gospodarja.
Otroci so začeli naglo rasti in se ljubiti
kakor divje in strupene zeli, ker ni več
gospodarja. Nekdo je mehko zaigral na
flavto, vsi drugi pa so ga pijano
prekričali, ker ne poznajo več strahu pred
gospodarjem. Deklica v desnem kotu me
gleda in druga prihaja z leve strani
in naenkrat jih je množica razuzdanih,
kakor da ni več zapovedi in prepovedi,
in nad nami šumi veter in se spreminja
v narobe svet, srne se podijo čez naše
sence in ribe švigajo skozi naš plot,
kakor da nimamo več gospodarja.

Že iz samega naslova Kocbekove pesmi lahko predvidevamo, da bo v pesmi predstavljen svet brez gospodarja, brez Boga, brez transcendentne moči. Stavek »ni več gospodarja« bralca lahko spominja na misel Friedricha Nietzscheja, da je Bog mrtev. Podobno tej Nietzschejevi misli pomeni Božja smrt, Božja odsotnost tudi pri Kocbeku začetek novega obdobja, v katerem se uveljavljajo povsem nove človeške vrednote. Pri Kocbeku je to obdobje čas človekovega propada, razpada civilizacije, totalnega prevrednotenja tradicionalnih norm. Vse to pa brez transcendentne moči, brez urejevalne moči vodi v brezkončen kaos. V nasprotju z Nietzschejevo mislijo razume Kocbek propad človeške civilizacije kot rezultat, kot posledico Božje odsotnosti, ne pa kot razlog za to, da se Bog s sveta odmakne, oddalji.

Podobno kot lirski subjekt Pilinszkega se tudi Kocbekov lirski subjekt oglašča s kozmične perspektive. Svet opazuje z zunanje pozicije, oddaljene od človekovega sveta, kot zunanji opazovalec gleda na »vesolje v čisti mesečini«. Kot outsider z določenim distanciranjem opisuje izgubo vrednot in moralni propad od Boga zapuščenega sveta, ki ima na koncu za rezultat popolno razčlovečenje. Prvoosebni glas poudarja družbeno pozicijo lirskega subjekta, njegovo izoliranost, odtujenost, samoto.

V Kocbekovi pesmi opisana množica je tipična eksistencialistično pojmovana družba, torej ne koherentna skupnost ljudi, ampak množica izoliranih, odtujenih oseb brez pravih medsebojnih interakcij (»ki se naglo srečujejo, ko se selijo in se niti v

majhnih stvareh ne razumejo«). Lirski subjekt je edini, ki v sebi ne nosi lastnosti množice, ki kot ostanek, kot edini pričevalec izginulega obdobja še pozna prejšnji svet, pred Božjim odhodom. Za lirski subjekt je najbolj očitna moralna kriza, ko tradicija, tradicionalne vrednote in norme izginjajo (»nihče ne ve več, kaj je dobro in kaj je zlo«; »navade se drobijo«), ko lepota izgublja svojo vrednost (»Nekdo je mehko zaigral na / flavto, vsi drugi pa so ga pijano / prekričali«) in se uveljavljajo nagoni (»ni več zapovedi in pripovedi«). Lahko rečemo, da je človeška družba v procesu totalne dehumanizacije. Brez moralnih vzorcev izginja tudi otroška nedolžnost, tudi v otrocih prevladujeta zlo in nagonsko obnašanje (»otroci so začeli naglo rasti in se ljubiti kakor divje in strupene zeli«). Propad, razčlovečenje se torej še stopnjuje, človeštvo v hierarhiji bitij drsi vse bolj navzdol in se razrašča kakor strupene zeli.

V pesmi opisana podoba sveta, ki se v Božji odsotnosti »spreminja v narobe«, ustreza eksistencialističnemu razumevanju sveta. Ta svet je izprazen, brezbarven, neudoben, sovražen, v njem prevladujejo nemir, tesnoba in strah, postane sovražen in neprimeren za človekovo bivanje. Ta podoba sveta bralca spominja na misel »nedomačnosti tubiti« (Unheimlich) Martina Heidegggra, podobno svetu, opisanemu v pesmi Pilinszkega. Na podlagi začetka pesmi lahko bralec pričakuje pozitivno vsebino, ampak že v naslednji vrstici se pojavlja negotovost, lirski subjekt nekaj zmoti, sluti, da je nekaj narobe (»V čisti mesečini se mi odpira / blag pogled na veselje in me / hkrati moti; ali nekaj manjka očesu / ali je narobe s podobo sveta.«). Potem se mora lirski subjekt soočiti z resnično podobo sveta: vesoljni red razpada in nad vsem prevladuje kaos. Tuje, sovražno razpoloženje stopnjuje še utripajoča menjava perspektiv lirskega subjekta: enkrat se ozre v univerzalne daljave (v veselje, v sonce, v zgodovino), drugič pa predstavlja človeštvo iz neposredne bližine. Kaotičnost ne velja samo za zunanjo podobo sveta, zmedenost je prisotna tudi v globljih plasteh človeške civilizacije (»gneča v zgodovini«). Sklicevanje na zgodovino kot na zaporedje kaotičnih, zmedenih in nesmiselnih dogodkov postavlja pesem v konkreten, resničen kontekst. V pesmi navedeno kaotično zgodovino lahko primerjamo z dogodki dvajsetega stoletja, s svetovnjima vojnama, z uveljavitvijo totalitarizma. Iracionalnost sveta se na koncu pesmi stopnjuje vse do absurda (»se spreminja / v narobe svet, srne se podijo čez naše / sence in ribe švigajo skozi naš plot«). Lirski subjekt zavzame pesimistično stališče glede propadanja sveta: propadanje je nepovrnljivo in dokončno, iz njega ni rešitve niti s pomočjo znanstvenega, materialističnega nazora, niti s pomočjo religije (»Gledam dalje in naprej, gneča v zgodovini / in praznina v znanosti in legendah: / vse celote razpadajo, ker ni gospodarja.«). Edino izhodišče je smrt, ki pa se s prepričanjem o Božji odsotnosti ne pojavlja kot odrešitev, kot vrata v prihodnje (onostransko) življenje, ampak pomeni totalno in dokončno prenehanje biti in tako postane glavni vir človekovega strahu in tesnobe (»smrt plaši ljudi: / tiho vedo: ne poznajo več gospodarja«).

Za lirski subjekt je transcendenca izvor, smernica in urejevalno načelo biti. To, kako lirski subjekt zaznava svet okoli sebe, je močno določeno z njegovim odnosom do transcendence. Z odsotnostjo urejevalne moči sveta, z odsotnostjo transcendence razpade red, celotni sistem postane nesposoben za delovanje.

Sklep

Analiza dveh pesmi je razkrila osrednje motive interpretacije ekszistencializma madžarske in slovenske ekszistencialistično navdahnjene poezije. V obeh pesmih se pojavljajo človekova »nedomačnost tubiti«, neprijaznost in neprimernost okolja za človekovo bivanje in izolacija lirskega subjekta, nemožnost prave komunikacije z drugimi. Kocbekova družba je moralno propadla množica brez vrednot, Pilinszky pa gre še dlje: njegovi subjekti uničujejo soljudi s svojo golo eksistenco.

V pesmih upodobljen svet je utelešenje absurda. Razumevanje sveta obeh pesmi določa doživetje izginitev inherentnega metafizičnega reda, ki je prej veljal za samoumevnega, ter doživetje brezsmiselnega trpljenja, kaosa, zmede in oblasti praznega nihilizma.

Sredstvo za upodobitev absurdnosti sveta je tudi preobračanje tradicionalnih lirskih simbolov. V pesmi Pilinszkega dobijo svetopisemski motivi nasprotni predznak, pri Kocbeku pa človekov naravni življenjski prostor, dom in narava, izgubi svoj prvotni pomen. Tradicionalne orientacijske točke izgubijo svojo veljavnost in s tem človek ne more bežati pred osamljenostjo, tesnobo in popolno izpostavljenostjo.

Medtem ko v pesmi Pilinszkega bralec lahko le slutiti, da mora za delovanjem sveta obstajati neka transcendentna moč, je transcendenca pri Kocbeku ekspliciten izvor in urejevalna moč svetovega inherentnega reda. V obeh pesmih je pa ta transcendentna moč svet zapustila, je odsotna, je za človeka nedostopna. Medtem ko je transcendenca pri Kocbeku človeštvo »le« pustila samo, je transcendenca v pesmi Pilinszkega naravnost zlobna in hudobna, ki na koncu požre ljudi.

Iz analize obeh pesmi lahko torej ugotovimo, da je interpretacija ekszistencializma madžarske in slovenske ekszistencialistično navdahnjene poezije precej enotna.

Literatura

- Gabrič, Aleš, 1994. Od Mladinske revije do Perspektiv. *Borec: revija za zgodovino, literaturo in antropologijo* 46/535–537, 1068–1086.
- Hafner, Zoltán, b. l.. *Pilinszky János életrajz*. Digitális Irodalmi Akadémia: <<https://pim.hu/hu/dia/dia-tagjai/pilinszky-janos#eletrajz>> (dostop: 22. 10. 2016)
- Kálcz-Simon, Orsolya, 2014. *Egzisztencialista líra a közép-európai régióban: Pilinszky János és Slavko Mihalić költészetének komparatív elemzése*. Budapest: ELTE. Doktorska disertacija.

- Kulcsár Szabó, Ernő, 1993. *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budimpešta: Argumentum.
- Lengyel, Balázs, 1946. Babits után. *Újhold* 1/1, 1–8.
- Major, Ottó, 1946. Az esztétikus problémája. *Újhold* 1/2, 129–134.
- Major, Ottó, 1948. Kegyetlen humanizmus. *Újhold* 3/1, 1–5.
- Paternu, Boris, 1987. Problem modernizma v Kocbekovi poeziji. Rupel, Dimitrij (ur.): *Kocbekov zbornik*. Maribor: Obzorja. 6–23.
- Somlyó, György, 1947. Költők és utak. *Újhold* 2/1–2, 61–65.
- Szabolcsi, Miklós, 1946. Az antiintellektualizmus feltámadása. *Újhold* 1/1, 67–69.
- Várkonyi, Alma, 2017. Odnos do Boga v poeziji Jánosa Pilinszkega in Edvarda Kocbeka. Lukácsné Bajzek, Mária (ur.): *Slovenistika 10. Zbornik predavanj*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék.
- Várkonyi, Alma – Kálec-Simon, Orsolya, 2021. A létben való otthontalanság közép-európai lírai alakzatai (Pilinszky János, Slavko Mihalić, Edvard Kocbek). *Tiszatáj* 75/11, 67–79.
- Vasič, Marjeta, 1984. *Ekszisztencializem in literatura*. Ljubljana: DZS.
- Zadravec, Franc, 1998. *Slovenska književnost 2. Ekspresionizem in socialni realizem*. Ljubljana: DZS.

Slovensko-madžarski jezikovni stiki

Prekmurska jezikovno-kulturna identiteta na prelomu prejšnjega stoletja in danes¹

*Hotimir Tivadar**

Povzetek

V članku predstavljamo prekmursko jezikovno-nacionalno situacijo v preteklosti in danes (mediji, šole) ter današnji odnos javnosti in prebivalcev med Muro in Rabo do (nekoč knjižne) prekmurščine in (sedanje knjižne) slovenščine. V članku smo predstavitev in analizo zapletene prekmurske jezikovno-kulturne situacije podkrepili z nazornimi navedki iz pomembnih znanstvenih in publicističnih del različnih avtorjev.

Ključne besede: vendška teorija, prekmurščina, madžarščina, jeziki v stiku, prekmurska zgodovina, sociolingvistika

Abstract – Prekmurje's linguistic and cultural identity at the turn of the last century and today

In this article it will presented the Prekmurje language and national situation in the past and nowadays (media, schools) and the current attitude of the public and residents between Mura and Raba to (formerly literary) Prekmurščina and (current literary) Slovene. In the article, it is supported the presentation of the complex Prekmurje linguistic and cultural situation with vivid quotations from important scientific and journalistic works by various authors.

Keywords: Vendian theory, Prekmurščina, Hungarian, languages in contact, Prekmurje history, sociolinguistics

Absztrakt – Muravidék nyelvi és kulturális identitása a múlt század fordulóján és napjainkban

A fenti tanulmányban bemutatásra kerül a muravidéki nyelvi és nemzeti helyzet a múltban és napjainkban (média, iskolák), valamint a közvélemény és a Mura és Rába közti lakosok jelenlegi attitűdje a (korábbi irodalmi) prekmurščinával és a (jelenlegi irodalmi) szlovénnal kapcsolatban. A tanulmány a Muravidék

* *Oddelek za slovenistiko, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si*

1 Raziskovalni program št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave) je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državne proračuna.

összetett nyelvi és kulturális helyzetének bemutatását különböző szerzők fontos, tudományos és publicisztikai munkáiból származó idézetekkel támasztja alá.

Kulcsszavak: Vend-elmélet, prekmurščina, magyar nyelv, kontaktusnyelvek, Muravidék története, szociolingvisztika

Uvod o narodu kot spontani skupnosti in posebnosti Prekmurja znotraj slovenskega prostora

V slovenskem in tudi mednarodnem jezikoslovju je prekmurska identiteta pogosto izpostavljena kot slovenska posebnost. Posebej sta izpostavljena prekmurski knjižni jezik in avtonomnost knjižnojezikovnega razvoja prekmurske kulture in jezika. Na prelomu 20. stoletja je bila ta posebnost s t. i. vendsko teorijo izrabljena za asimilacijsko politiko takratnih madžarskih politikov preko izpostavljanja neslovenskosti nemadžarske, vendske, tj. slovenske, v Prekmurju prevladujoče kulture, kar je imelo velike asimilacijske učinke tudi v nekoč skoraj povsem slovenskem Porabju. Pred letom 1919 in razbitjem dežele med Muro in Rabo, kjer so živeli Slovenci in tako gospodarsko kot kulturno pripadali skupni najvzhodnejši slovenski regiji, je bil ta prostor naravno (a priori) večkulturni in s tem tudi večjezikovni. V zadnjem času se v sodobni sociološki in zgodovinski znanosti ter sodobni družbi poudarja multikulturalnost, obenem pa problematičnost nacionalističnega diskurza, ki je posledica obravnave naroda na podlagi nemške filozofije »Blut und Boden«, znotraj katere je narodna povezanost posledica istega rodu (prim. Škiljan 2002: 192, Peti Stantič 2008: 68), v skrajni obliki potem celo iste rase, kot se je zgodilo v nacionalsocializmu. In na pojem naroda se veže tudi jezik, predvsem njegova standardizirana oblika, knjižni oziroma standardni jezik. Razpravljanje o narodu je načeloma ideološko, saj gre za zavestno poenotenje pripadnikov določenega jezika in kulture okoli življenja in ustvarjanja v eni skupnosti. Jezik, ki je sredstvo sporazumevanja, tj. vstopanja v odnos z drugim, je načeloma spontano izrazno sredstvo, s katerim v prvi vrsti posredujemo informacije, obenem pa izražamo tudi svoja čustva.

Jezik je obremenjen s čustvenostjo (osebni vidik), poleg tega pa v procesu poenotenja in ustvarjanja večje skupnosti tudi z ideološkostjo, ki je vezana na verski (prve slovenske knjige in pisci) in kasneje tudi na narodnoknjižni vidik: narodnost kot pripadnost neki skupnosti nasproti drugi skupnosti lahko pripelje do skrajne oblike »ljubezni« do naroda in nacionalizma, ki ga razumem kot izpostavljanje lastnega naroda na račun drugega; v skrajni obliki to pripelje do vojne, asimilacije in v še skrajnejši obliki do izginotja določene skupnosti. Še posebej na obmejnih območjih moramo biti zelo previdni in vključevalni, upoštevajoč tudi druge jezike, s katerimi smo v stiku.

To velja tudi za pokrajino med Muro in Rabo, ki je predstavljala robno ozemlje najprej madžarske kraljevine, nato pa tudi Kraljevine SHS, danes pa je razdeljena na Prekmurje in Porabje po razvodnici med Muro in Rabo. Bistvo prekmurske etnojezikovne situacije je bilo in je sobivanje različnih jezikovnih skupnosti, od Romov, Judov, Madžarov, Nemcev (oziroma Avstrijcev), Hrvatov do Slovencev, ki so se z izjemo judovske skupnosti – in žal le z izjemo judovskih pokopališč in edino prekmursko sinagogo v Lendavi² – vsaj kulturno ohranila vse do danes.

O Prekmurju, Pomurju in slovenstvu

Prekmurje je (bilo) kot posebno družbeno in tudi naravno okolje v slovenskem prostoru po letu 1945 pogosto pojmovano kot samostojna enota, ločena od preostalega dela Slovenije. Kljub temu, da je izraz Prekmurje oziroma Pomurje nastal šele po priključitvi leta 1919, kot izpostavljajo nekateri zgodovinarji in geografi (Klemenčič 2009, Zupančič 2009), ki so se ukvarjali s prekmursko zgodovino in tudi sedanjo, je Prekmurje pogosto podedovan spomin za sinonim Prekmurja kot nerazvite pokrajine (Kerec 2019). Ta stereotip se je sicer v preteklosti spodbujal tudi preko najrazličnejših zakonov, namenjenih spodbujanju gospodarstva v Prekmurju (zadnji tak je bil v letih 2010–2019, Tivadar 2020a: 572), podobno se zdaj dogaja ob spodbujanju slovenske manjšine v Porabju (obisk predstavnikov gospodarskega ministrstva slovenske manjšine v Porabju in Prekmurju; <https://www.sta.si/2913576/pocivalsek-s-szijartom-o-skupnem-skladu-za-razvoj-narodnostno-mesanega-obmocja>). Najintenzivneje so o odrinjenosti pričali dogodki ob priključitvi leta 1919, ko je bilo Prekmurje priključeno s strani jugoslovanske vojske, pod poveljstvom srbskih častnikov, ki so za razliko od slovenske vlade slovansko govoreče prekmurske odposlance v Ljubljani sprejeli za svoje (več v Tivadar 2020b). Kasneje se je po letu 1919 preko uveljavljanja slovenskega šolstva in slovenskega knjižnega jezika, ki ga je prekinila madžarska okupacija 1941–1945, Prekmurje vse bolj tako kulturno kot tudi upravno vključevalo v slovenski prostor. Ob tem pa se je izgubljal nekoč knjižni prekmurski jezik, ki je nekaj časa še živel v Kleklovih *Novinah* in *Marijinem ogračeku* (prim. Haramija 2019). Vsekakor lahko danes zatrdimo, da je prekmurščina v Prekmurju preživela in v zadnjem času ponovno oziroma še vedno prevzema tudi nekatere govorne položaje knjižnega jezika, predvsem pa je interes

2 Murskosoboška sinagoga je bila porušena leta 1954 (več glej https://www.kamra.si/print.html?item_id=57721&tmpl=print), podobno usodo pa je doživela tudi judovska šola v Lendavi, ki se je morala leta 1999 umakniti velikemu novemu kulturnemu domu. Zakaj niso ohranili in obnovili tega edinstvenega kulturnega judovskega objekta v Prekmurju, se nihče niti več ne sprašuje, na spletni strani boste našli le na kratek opis: »Stavba je dolga leta propadala, konec 90. let pa so jo porušili.« (<https://sinagoga.gml.si/zidovska-sola-v-lendavi/>) Dolga leta sta propadala tudi sinagoga in lendavski grad, ki pa sta danes obnovljena.

mladih sorazmerno šibek. Tudi madžarščina je v prekmurskem okolju na celotnem dvojezičnem območju ob meji še vedno živa in jo uporabljajo tudi uradni predstavniki slovenskih državnih institucij, npr. župani dvojezičnih občin, direktorji podjetij in zavodov itd. (glej arhiv oddaje *Hidak*, RTV SLO).

Vendi, Prekmurci, Slovenci in slovenski jezik

»Madžarski tisk to območje napačno imenuje 'Vendvidék', ki je v preteklosti označeval celotno Prekmurje, prebivalce pa 'Vend'. Posebni odlok sveta Železne županije je leta 1981 odpravil izraz 'Vend', priporočil pa uradni naziv 'Slovenec', v madžarščini 'Szlovén'. Porabski Slovenci zase pravijo, da so 'Slovenge, Slovenje', 'ge drâ se Slôven, Slovenec' (Kozar-Mukič 1984: 7).« (Hirnök-Slavce 2019: 32)

Venska teorija je bila na Slovenskem v jezikoslovno-etnološki strokovni javnosti dokončno zavržena konec 20. stoletja v polemiki, ki jo je sprožil Vilko Novak (glej Tivadar 2021). Paradoksalno je takrat bilo, da so se madžarski polemiki, predvsem zgodovinarji do vendskosti sicer načeloma distancirali, obenem pa spodbujali določene venske oziroma protislovenske teorije s poimenovanjem Prekmurja kot venske krajine (Vendvidék). Vendi v madžarščini in madžarski zgodovini pomenijo slovensko govoreče Prekmurce, ki so opredeljeni kot »nekakšen prehod med Zahodnimi in Južnimi Slovani«. (Göncz v Novak 2021: 143) Tudi do tovrstnih opredelitev bi se madžarski zgodovinarji morali distancirati, vendar večkrat raje poudarjajo trianonsko bolečino in krivično razmejitev. Poimenovanje območja med Muro in Rabo kot Vendvidék sicer priča o tem, da so na tem območju očitno večinsko živeli Slovenci, v madžarščini poimenovani kot Vendi. Velik problem Prekmurja in tudi madžarščine je vezanost kulture in jezika na nekoč veliko skupno kraljestvo, ki pa je že stoletje razdeljeno med več držav. Kako dolgo trajen je bil ta proces tako v kulturi, politiki kot v jeziku, priča šele v zadnjih desetletjih izpostavljen detrianonizacija madžarščine in večje upoštevanje tudi lokalnih različic, vključno s prekmurskim madžarskim jezikom (več o tem v Kolláth-Kruzsliz-Gaál 2021).

Trianonska meja je zarezala v to enotno medrabskomursko pokrajino in na obeh straneh meje pustila slovensko oziroma madžarsko manjšino. Obe manjšini sta še danes, 100 let po trianonski razmejitvi, prisotni v obeh državah, vendar je občutna razlika v rabi jezika – slovenskega jezika, še posebej porabskega (narečnega), je v Porabju zelo malo, v bistvu obstaja le v uradnih govornih položajih (slovenski knjižni jezik) in kot posebnost pokrajine (*pokrajinska lingvistika*). Porabci na priključitev zato upravičeno gledajo kot na dogodek oziroma dogodke, ki jih ne moremo/morejo praznovati, kar sem pred leti že izpostavil kot polemično vprašanje v *Pomurskem vestniku* (Tivadar 1997 (14. 8. 1997): 29). V tem časopisnem članku sem izpostavil izgubo

takrat večinsko slovenskih območij v Porabju, na Primorskem in Koroškem, ki so po prvi svetovni vojni pripadla Madžarski, Italiji in Avstriji.

Praznovanje dogodkov po prvi svetovni vojni je še posebej v mursko-rabski krajini zelo boleče. Moj osnovni pomislek leta 1997 je bil mišljen tudi kot opozorilo na spornost praznovanja prireditve neposredno po maši in slavljenja vkorakanja srbske vojske v Prekmurje, vse to je v naslednjih letih prineslo veliko ideologije in tudi nasilja. Pri objavi je bilo s strani urednika izpuščenih nekaj pomembnih stavkov na koncu mojega članka o pomenu večkulturnosti in občutljivosti večinskega slovenskega prebivalstva do madžarske manjšine. Brez moje vednosti in zaradi (tabloidnega) interesa časopisa pa je bil ustvarjen polemični naslov z velikimi črkami (»Je to pravi datum za praznovanje?«), s katerim je bilo izbrisano osnovno sporočilo – želja po strpnem življenju znotraj nove evropske povezave, kamor smo kasneje skupaj z Republiko Madžarsko tudi vstopili. Na srečo je bil ohranjen vsaj spravljivi zaključek, naj sestavek ne bo spolitiziran in naj bo osnova za prijateljski pogovor (Tivadar 1997: 29). O možnostih manipulativnosti takratnega časa konec drugega tisočletja govori tudi uvrstitev članka na konec, med Napovednik, medtem ko je *Pomurski vestnik* objavljal serijo prispevkov Vilka Novaka, zbranih v monografiji (Novak 2021) ob knjigi Tiborja Zsige *Muravidéktől Trianonig*, enega tudi v tej številki (Novak, Vestnik 14. 8. 1997: 7). Tovrstno objavlanje je (bilo) v stilu tabloidizacije časopisov, ki so si prizadevali za večjo branost, kar so želeli doseči s kričecimi naslovi in spodbujanjem konfliktov.

Ta primer izpostavljam kot primer napačnega upravljanja z jezikom in kulturo v slovenski pokrajini ob Muri, kar je privedlo do nepotrebnih konfliktov, ki niso koristili niti slovenski niti madžarski skupnosti (več o tem tudi v dopolnjeni drugi izdaji večavtorske knjige *Zgodovinski spomin slovenskega Prekmurja* (2021), s katero smo znanstveniki želeli izpostaviti zavezanost vsebini in objektivnosti, kar pa ne izključuje jasnih misli ter tudi obsodbe nestrpnih dejanj in napak).

O nacionalnem vprašanju v Prekmurju in negativni ter manipulativni vlogi vendske teorije govori naslednji citat V. Novaka: »Knjige o vsem tem [slovenskosti Prekmurcev, evangeličanov in katolikov] so na naši slovenski strani že davno napisane: *Abecedarium Szlowe(n)szko* ... 1725; M. Sever piše leta 1747: *Lüblénomi szlovensz-komi* Náriodi ... Števan Küzmič leta 1771: *Nouvi Zákon ... na sztári szlovenszki jezik obrnyeni* (Zsiga teh imen in del ne pozna); Mikloš Küzmič ... *Okroglíne szlovenszke* ... pa Jožef Košič, ki bi mogel Vogrom tóliko povedati, piše »od naše **slovensčine** ...« itn. pa do *Mikolove* Domovine leta 1920. Leta 1922 v Budimpešti: Domovina: mészecsne novine za **szlovenszki** národ itn.

»In ta slovensčina, recimo v prekmurski obliki, je moja in nas vseh **materinščina**. In ko bi nam kdo mater opsoval, kako bi mu odgovorili? Najbrž ogorčeno. Lendavski neobčutiljivi kritiki bi nam rekli, da smo grobi ('durva hangvételü'), ne tistemu nesramnežu, ki je psoval. Če kdo reče, da se moja materinščina razlikuje od **slovensčine**, je zame grob in vse podobno.« (Novak 2021: 77)

Novak je ostro protestiral proti Zsigovi knjigi o trianonski meji v Prekmurju (Zsiga 1996) zaradi svoje zaskrbljenosti nad usodo Porabja, na kar je opozarjal že leta 1931, kot piše njegova diplomantka Marija Kozar Mukič: »Zadovoljen bom, če izve nekaj Slovencev za ta pozabljeni kot naše zemlje, zakaj premnogokrat sem se imel priliko prepričati, da naši ljudje za rabske Slovence sploh ne vedo ... Še je čas, da nas le ne prehiti!« (cit. po Novak 2021: 32)

Asimilacijska politika madžarske države v 19. in 20. stoletju in nepodpora slovenske matice v 20. in 21. stoletju sta ob vseh drugih negativnih demografskih in gospodarsko-političnih dejavnikih slovensko porabsko skupnost in rabo slovenskega jezika praktično povsem uničili (o izgubi slovenstva piše tudi Perger 2016). Zato se moramo distancirati od različnih nacionalističnih teorij in misli, ki bi škodile razvoju katere koli kulture in jezika.

Manipulativnost vendske teorije, ki se je pojavila konec 19. stoletja, dodaten zagon pa je dobila v letu pred 1919 in v letih 1919–1945 po »izgubi« Prekmurja s strani nove madžarske države, se najbolje pokaže na primeru razvoja nacionalne identitete med Prekmurci v ZDA. Kot pišejo v pismu ameriškemu predsedniku Woodrowu Wilsonu, se je madžarska vlada posebej trudila, da bi bili duhovniki, poslani v Ameriko, promotorji vendskosti med Prekmurci v ZDA, ki bi Prekmurce prepričali, da so Vendi, in ne Slovenci (Stephen Antalics, *Odmevi*, 17. 8. 2021, prispevek »Kako so prekmursko identiteto ohranili izseljenci v ZDA?«, dostopno na: <https://www.rtvsl.si/4d/arhiv/174798762?s=tv>). O vendski teoriji v ZDA in v Prekmurju ter Jugoslaviji in Madžarski je natančno pisal Antalics (1998), ki izpostavi nacionalistično vlogo vendstva, saj promocija vendskosti sovпада z razrastom nacionalističnih gibanj, ki so se v Prekmurju posebej intenzivno razvijale v začetku 20. stoletja, ko je med in po prvi svetovni vojni razpadala Avstro-Ogrska monarhija.

V omenjenem časopisnem članku leta 1997 sem izpostavil tudi porabsko tragično usodo in asimilacijo, ki sta sledili dogodkom po prvi svetovni vojni in odločitvi za prvo jugoslovansko državo, Kraljevino SHS: »Zaradi takšne odločitve je Korošceev na severni strani Karavank in Porabceev le še za eksotiko, v radgonskem kotu in na (sedaj) avstrijskem Štajerskem pa slovenske skupnosti praktično ni, čeprav je priznana po avstrijski ustavi.« (Tivadar 1997: 29)

Nepraznovanje dogodkov leta 1919 še danes problematizirajo tudi porabski Slovenci (Andrea Kovacs), ki so bili tudi ob stoletnici priključitve Prekmurja dokaj zapostavljeni: »Trianonska pogodba za nas ne more biti praznik. Naši predniki v Porabju so imeli v Prekmurju sorodnike, znance in prijatelje, z njimi so živeli in govorili isti jezik. Resda v Avstro-Ogrski, nova meja pa jih je od njih ločila, saj so postali del kraljevine SHS. Porabci so bili tako v povsem novem položaju, saj so izgubili tudi pisatelje, učitelje, duhovnike, profesorje, uradnike. Prišli so uradniki iz Madžarske in začela se je asimilacija, ki traja še danes.« (Kovacs 2019)

Pomenljiv je tudi naslov tega intervjuja s predsednico Zveze Slovencev na Madžarskem Andreo Kovacs, »Priključitev ne more biti praznik«. Na trditev novinarja, da so jo Porabci odnesli slabše kot Madžari v Prekmurju, vodja slovenske porabske skupnosti izpostavi: »Ja, Porabje je postalo hermetično zaprta pokrajina. Proti Avstriji, kjer je bil drugačen politični sistem, kapitalizem, in proti Jugoslaviji, zaradi informbiroja, je bila železna zavesa, dobili smo minsko polje. To je bil pas desetih kilometrov od meje, kar pomeni, da je bilo celotno območje, kjer so živeli Slovenci, zaprto. Sem ni smel nihče priti, o kakšnem razvoju ni bilo niti za pomisliti, ta pokrajina na Madžarskem sploh ni obstajala. Je pa res, da je zaprtost ogromno pomenila za ohranitev porabščine.« (Kovacs 2019)

Večina pouka in varstva v vrtcih danes sicer poteka v knjižni slovenščini, tako je slovenskega jezika dejansko več: »Zdaj imamo v vrtcih in na šolah asistente, ki poučujejo, a ne govorijo madžarsko. Tako so se naši otroci prisiljeni pogovarjati v slovenščini in ti asistenti so med mladimi zelo priljubljeni. Mogoče bodo oni prevzeli takšno vlogo, kot so jo nekoč duhovniki, saj otrokom odpirajo vrata za aktivno komuniciranje v slovenščini, da bodo lahko začeli tudi razmišljati v slovenščini. Šele takrat bomo morda malo ublažili to asimilacijo.« (Kovacs 2019)

Pri tem Kovacseva izpostavlja pomen gospodarstva, razvoja kmetijstva in s tem tudi turizma, zavzema se za »madžarski model«, ko bi matična, tj. slovenska država, izdatno podprla slovensko manjšino v Porabju kot Madžarska madžarsko v Prekmurju. Toda Porabci ob prazniku združitve Prekmurskih Slovencev s slovensko matico ne dobivajo niti vabil na proslave: »Porabje in Prekmurje sta pravzaprav ena pokrajina, zato je bolj kot proslave pomembno, da dnevno sodelujemo s prekmurskimi župani na vseh področjih. Skratka, skupno življenje je bolj pomembno, kot pa da se pokažeš tu pa tam. In kolikor vem, vabil na praznovanja priključitve nismo dobivali ...« (Kovacs 2019)

Porabsko narečje danes

Dolgo časa je bilo porabsko narečje del severnega prekmurskega narečja, spadalo je h goričkim govorom; še Rigler v 70-ih letih 20. stoletja zapiše: »Prekmurščino delimo na tri govore: severni, osrednji in južni. [...] Porabje štejemo k severnemu govoru, kajti prevelikih svojih posebnosti Porabje nima.« (Rigler 2001: 375; prim. Tivadar 2012a) Ob tem sicer poudarja, da se bodo zdaj te razlike večale, kar je (bilo) lepo razvidno tudi v publicističnem jeziku (primer časopisa *Slovensko Porabje*). Teoretično gotovo še lahko najdemo nekaj govorcev starega »domanjega jezika«, kot pravijo Porabci svojemu narečju, ki ga dialektološko danes zaradi specifičnosti in različnosti opredeljujemo kot podnarečje prekmurskega narečja. Vendar je za porabsko narečje s stališča naravnega razvoja jezika prepozno, saj že srednja generacija o zahtevnejših temah govori madžarsko, mlajši pa ali madžarsko ali knjižno slovensko: »Res je, da se družine v Porabju vedno težje odločijo, da bodo otroke naučile slovensko. Porabsko narečje tako odstopa od knjižne

slovenščine, da se lahko v njem mladi sporazumevajo samo s starši in starimi starši, med sabo in z vrstniki v Sloveniji pa ne. Večina Porabcev ne zna knjižno slovensko, zato otrok ne morejo naučiti standardnega maternega jezika. Otroci, ki se naučijo knjižno slovensko, pa se ne morejo pogovarjati s starši in starimi starši, ker ti ne razumejo knjižne slovenščine. [...] Porabsko narečje večinoma govorita srednja in starejša generacija. Če je tema zahtevnejša, so se prisiljeni pogovarjati madžarsko, ker starinsko porabsko slovensko narečje ni dovolj prilagojeno za sporazumevanje v 21. stoletju. Prehod iz narečja v knjižno slovenščino bi moral biti postopen, kot v Prekmurju po priključitvi SHS leta 1919. V Porabju tega prehoda ni bilo, ker nas je leta 1920 postavljena državna meja ločila od prekmurskih bratov. Nismo imeli možnosti, da bi postopno prevzeli sodobne izraze iz knjižnega jezika v porabsko narečje. Iste probleme imajo tudi druge manjšine.« (Kozar-Mukič v Pojbič 2019)

Slovenska dnevna poročila in oddaje običajno zelo redko poročajo o slovenskem Porabju, ponavadi pa s podobno alarmantnimi naslovi intervjuja kot »Manjšina v Porabju je v kritičnem stanju«, objavljenega v *Delu* ob stoletnici združitve Prekmurskih Slovencev z matičnim narodom (sicer parafraza Franceka Mukiča, ko je hotel ponazoriti težko situacijo v Porabju in pobudo, da mora v tem težkem položaju tudi slovenska država od zunaj pomagati k izboljšanju gospodarskega in s tem tudi jezikovno-kulturnega položaja slovenske porabske manjšine): »Pravi čas je za obrat. Že dolgo pričakujemo, da bodo v Porabju postavili kakšen proizvodni obrat podjetja iz Slovenije ali da se bo pojavila možnost za zaposlitev v sosednjem Prekmurju. To bi bila spodbuda za ponovno učenje slovenščine. Ker pa take motivacije s slovenske strani ni, je porabska mladina prisiljena delati v Avstriji. Če bi mladi dobili službo, v kateri uporabljajo slovenščino (narečje ali knjižni jezik), bi jih to spodbudilo k uporabi slovenščine, s čimer bi se krepila tudi njihova slovenska samozavest.« (Kozar-Mukič v Pojbič 2019)

Porabski humanisti, kot sta etnologinja Marija Kozar Mukič in novinar ter pisatelj Francek Mukič, se namreč zavedajo, da brez gospodarske podpore, ki bo zagotavljala življenje v Porabju, ne more biti tudi razvoja jezika in ohranitve slovenske kulture.

Nekdanja združenost in sedanja ločenost Prekmurja s slovenskim Porabjem

Prekmurje in Porabje sta bila nekoč združena v enotni pokrajini med Muro in Rabo, kar zasledimo v prej omenjenem Riglerjevem citatu (*jezikovni vidik* pred popolno ločitvijo Porabja od neporabskega dela Prekmurja); skupno zgodovino in kulturo izpostavljajo predvsem etnologi in Porabci (Novak, Kovacs in Kozar-Mukič; *etnološko-gospodarski vidik*). Načeloma je danes v splošni zavesti Prekmurje (brez Porabja) povsem samosvoja pokrajina, ki se je še posebej od leta 1945 povezovala s prleškim delom v enotno pokrajino Pomurje. Pomurje je zajemalo območje mest tega območja,

ki so bila takrat velike in edine občine: Murska Sobota, Lendava, Ljutomer in Gornja Radgona. Po demokratizaciji leta 1991 se je to območje ponovno intenzivneje razdelilo na Prekmurje in Prlekijo ter na mnogo manjših občin.

Prekmurska zavest se je po letu 1991 krepila tudi z omenjanjem zelo kratkotrajne in območno še bolj omejene prekmurske oziroma Mürske republike Vilmoša Tkalca, ki ima v določenih, predvsem subkulturnih dejavnostih še danes mitološke razsežnosti (več o tem že v Tivadar 2020b: 160–161). Podobno nekritično se v prekmurski javnosti obravnava t. i. vendskost,³ pri čemer večina razpravljavcev predvsem na družbenih omrežjih ne pozna dejstva, da so bile prekmurske knjige med Muro in Rabo že v 18. stoletju poimenovane kot »szlovenske«, napisane v »szlovenskem« jeziku (več v Škafar 1978). Po letu 1945, še posebej po informburoju leta 1948, se je Porabje tudi fizično povsem ločilo od preostalega dela Prekmurja in zato se je kmalu začel samostojni kulturni razvoj Porabja in Prekmurja, tudi jezikovno. Ločenost Porabja od ostalega dela Madžarske in omejitev priseljevanja Madžarov je sicer to območje, predvsem večinsko slovenske vasi ob meji, vsaj minimalno ohranilo slovensko porabske, saj se je lahko znotraj te dokaj izolirane skupnosti uporabljal in tako ohranjal slovenski jezik; to se je z demokratizacijo in večjim priseljevanjem madžarsko govorečih prebivalcev v Porabje spremenilo. Zaradi ločenosti od jugoslovanskega oziroma slovenskega dela Prekmurja pa je celotno ozemlje ob meji začelo izumirati, kar je vplivalo tudi na izgubo slovenske kulture in jezika, to pa je vse do 80. let prejšnjega stoletja intenzivno podpirala madžarska državna oblast, tudi preko spodbujanja vendstva in ločevanjem Porabskih Slovencev od preostalega dela Prekmurja. V porabskih vaseh je na podlagi popisa iz leta 1930, ko je narodnost še bila upoštevana, živelo več kot 4000 Slovencev (Mukič-Kozar 1982: 73). Županijski popisi prebivalstva leta 1943 in 1960 niso upoštevali narodnosti, opazno pa je, da se je število prebivalstva manjšalo – leta 1960 je bilo v Gornjem Seniku 1321 prebivalcev, leta 1930 pa 1489. Pomemben delež Slovencev je bil tudi v Monostru, in sicer sredi 20. stoletja 1470 od 5403 prebivalcev (Mukič-Kozar 1982: 74).

Pomen vere in duhovnikov za ohranitev slovenske kulture med Muro in Rabo

V zadnjem času je bilo izpostavljeno delovanje prekmurskih katoliških duhovnikov za združitev Prekmurja s preostalim delom slovenskega narodnega prostora (predvsem delovanje Slaviča, Jeriča in tudi Kovačiča). Tudi v Porabju je bilo zelo pomembno delovanje duhovnikov. Vse do leta 1981 so imeli maše in druge verske slovesnosti v slovenščini v gornjeseniški in števanovski župniji, od leta 1981 pa samo v gornjeseniški, in sicer vse do smrti župnika Jánosa Kūharja leta 1987. Ob dvajsetletnici njegove smrti so v

3 Pozitivna izjema je prej navedeni prispevek RTV Slovenija (2021), kjer tako voditelj kot novinar z gosti opozorita na manipulativnost opredelitve slovensko govorečih Prekmurcev kot Vendov (»Kako so prekmursko identiteto ohranili izseljenci v ZDA?«, dostopno na <https://www.rtvsl.si/4d/arhiv/174798762?s=tv>).

slovenski javni prostor prišle naslednje misli Petra Kuharja: »Kot slovenskega duhovnika je Jánoša Kúharja vsaka, ne le povojna madžarska komunistična oblast štela za še posebej nevarnega. Nedvomno je prav on zaslužen, da je slovenska beseda v Porabju obstala in v skromni meri živi še danes, v cerkvi in v šoli. Dolga desetletja je bil slovenski napis nad prezbitarijem v tamkajšnji cerkvi (Tebe Boga hvalijo vsi narodi) ob podobi sv. Cirila in Metoda edino, kar je slovenskega (lahko rečemo, da tudi slovanskega) bilo mogoče videti na javnem prostoru v Porabju in po vsej Madžarski. [...] Z današnje perspektive je po svoje težko razumeti, kako pomembno vlogo pri ohranjanju slovenske besede na Madžarskem je imel Jánoš Kúhar, sicer rojen v vasi Gradišče pri Murski Soboti. Razen otroštva je vsa leta živel in vse šole, tudi bogoslovje, končal na Madžarskem, kakor je bilo pač nekoč edino možno, vendar je od mladosti dalje, tudi po zaslugi in zgledu svojega domačega duhovnika v Tišini in slovitega prekmurskega narodnega buditelja dr. Franca Ivanoczyja, ostal zvest slovenstvu in svojemu duhovniškemu poslanstvu – delu za ljudi v domači cerkvi in zunaj nje. Prav zaradi takšne drže, dejavnosti in doslednosti, tudi usode, so mu rekli, da je porabski Čedermac.« (Kuhar 2007)

Pri tem je treba omeniti, da je Kúhar, ki je prihajal iz Prekmurja, ohranil preglašeni ü, kar je večina Prekmurcev po letu 1919 poknjžila in zaradi pragmatičnih (tipografskih) nagibov opustila. Od leta 1987 v Gornjem Seniku stalnega slovenskega duhovnika ni (razen kratek čas župnikovanja takrat mladega Ferenc Merklja), zato so se zmanjšali tudi bogoslužje in verski obredi v porabščini (in knjižni slovenščini). Danes pri slovenskem bogoslužju pomagajo duhovniki iz Prekmurja, iz Markovcev (Dejan Horvat) in tudi iz novoustanovljene murskosoboške škofije. Mogoče bo v prihodnosti bolje, saj naj bi se novi gornjeseniški župnik, sicer madžarsko govoreči, tudi pod vplivom aktualnega vodstva Cerkve v Sombotelu učil slovenskega jezika, v katerem naj bi tudi maševal (vir: pogovor z Martinom Ropošem, porabskim lokalnim politikom, 19. 12. 2022 v Monoštru).

Porabščine pa je tako v verskem kot tudi siceršnjem javnem in zasebnem življenju z vsakim umrlim starejšim Porabcem in Porabko manj – svetla izjema je verjetno prav omenjena družina Mukič in še nekaj znanih družin v Štefanovcih (Holec) in Verici (Donsecz). Večina verskih dejavnosti pa danes tako v Prekmurju kot v Porabju poteka v knjižnem jeziku.

Slovenska in madžarska identiteta v pokrajini med Muro in Rabo

V tem poglavju želimo v smislu medsebojnega spoštovanja izpostaviti pomen zavedanja lastne narodne identitete in ideološko preobremenjenost glede postavljanja meja med obema narodoma. Nerazumevanje obeh kultur in jezikov je bilo pogosto krivo za nesporazume in tudi nacionalne napetosti med obema večinskima narodoma, še posebej v ideološko in narodnostno napetem koncu 19. stoletja in prvi

polovici 20. stoletja, ko so oblastniki celo preseljevali oziroma kulturno zanikovali obstoj druge kulture. V slovenskem primeru je bilo v ospredju širjenje slovenske kulture (tudi preko Mohorjevih knjig) v celotni pokrajini med Muro in Rabo – o tem je v svojih spominih obširno pisal Ivan Jerič (Jerič 2019). Zanikanja madžarske kulture s strani slovenskih narodnih buditeljev ni zaslediti, res pa so poudarjali osvoboditev izpod »robstva«, tj. suženjstva (Jožef Klekl st., *Novine*, 17. avgust 1919). Tudi znotraj priključitvenih dotrianonskih aktivnosti slovenskih prekmurskih narodnih buditeljev je bila v ospredju ohranitev narodnostnih in jezikovno-kulturnih pravic. Na obeh straneh je bilo sicer dosti nacionalnih trenj in tudi nasilnih dejanj, ne nazadnje je bila tudi priključitev 12. avgusta 1919 vojaško zavzetje Prekmurja (brez Porabja) s strani vojske SHS (več o teh vojaških in upravnih ter drugih okoliščinah v času 1918 in 1920 v Šiftar 1989). Trianonska pogodba je madžarsko upravno (fevdalno) ozemlje skrčila praktično na vseh robovih Ogrske, zato je to dejanje upravičeno označeno tudi kot t. i. trianonska krivica oziroma bolečina, ki se kaže v zgodovinskih razpravljanjih na prelomu 3. tisočletja (več v Novak 2021). Mnogo madžarskih prebivalcev je ostalo zunaj novonastale madžarske države, med drugim tudi ozemlje med Pincami in Hodošem, tj. vzhodni del Prekmurja. Vendar se prepogosto izpostavlja samo število madžarskega prebivalstva, pozablja pa se na zelo manipulativne podatke glede narodnosti in na dejstvo, da je bila madžarska politika konec 19. stoletja izrazito nacionalistična (Lažeta 2019), kar še danes velja vsaj za nekatere madžarske parlamentarne stranke (primer Jobbika in tudi Fidesz). Govorjenje o trianonski razmejitveni krivici zanika dejstvo pomadžarjevanja znotraj madžarske krone konec 19. stoletja in v 20. stoletju. Primer: tudi zunaj Porabja so bila desno od razmejitvene črte, tj. izven tradicionalnih porabskih vasi, v rabi slovenska poimenovanja, npr. Črejtnik (madžarsko Csörötnek), Krčica (madž. Kerca), Kradanovci (madž. Kondorfa), Koloča (madž. Kalocsa), Soboška ves v Železni županiji (madž. Magyarszombatfa) in v Zalski županiji (Zalaszombatfa), pa vse do večjih mest s slovenskimi imeni, npr. Lentiba (madž. Lenti), Letina (madž. Letenye), Sombotel (madž. Szombathely) in Kermendin (madž. Körmend), kar priča o prisotnosti slovenskega prebivalstva. Obmejno območje vzdolž madžarske meje je bilo večjezično – uradni jezik je bil madžarski, jezik ljudstva pa še posebej na podeželju predvsem slovenski. Takšna je bila tudi Lendava z okolico, ki je bila v mestu po doslej znanih podatkih pretežno madžarska, medtem ko so bile vasi pogosto manj madžarske, poseljene s slovanskimi prebivalci, kot npr. Lendavske in Dolgovaške Gorice, kjer so bili večinsko slovenski prebivalci.⁴

4 Paradoksalno je, da se v sodobni predstavitvi lendavske občine ne pojavljajo slovenska poimenovanja zaselkov v Lendavskih Goricah, čeprav so tam večinoma živeli in še večinso živijo Slovenci (Just-Lainšček 2005: 133).

Madžarska fevdalno-meščanska identiteta in slovenska etnološko-kulturna identiteta

Obema narodoma v Prekmurju je skupna velika navezanost na svoj knjižni jezik, preko katerega sta ustvarjala tudi narodno identiteto. Pri tem je pri madžarskih narodnostnih politikih in drugih kulturnikih pogosto izpostavljanje časa Avstro-Ogrske:

»Kljub različnim neizmerno bogatim zgodovinskim obdobjem se najraje vračamo v čas avstro-ogrške sprave in razvoja meščanstva. To je bil v 'dolnjelendavskem okraju' čas gospodarskega, kulturnega in duhovnega razcveta, bogatega družabnega življenja, močne judovske skupnosti in pravega sožitja. Tudi nam vojne niso prinesle nič dobrega, še posebej ne tiste v 20. stoletju. Z njimi so se spreminjale meje in oblastniki, ljudje pa so odhajali: v izgnanstvo, na fronto, na sezonsko delo. [...] Po drugi svetovni vojni je v drugi polovici 20. stoletja naftna industrija odprla Lendavi in okolici nove razvojne možnosti. Življenje je postajalo lažje in okolje zanimivo tudi za kadre od drugod. Razvoj dogodkov pa nam ni bil posebej naklonjen zaradi 'železne zaves', ki je začasno prekinila naravne povezave z Madžarsko.« (Anton Balažek v Just-Lainšček 2005: 10)

Meščanski razvoj še posebej po uvedbi dualizma leta 1867 izpostavljajo predvsem lendavski madžarski zgodovinarji, ki kritizirajo razvoj po letu 1945: »Po letu 1945 se je razvojna in družbena strategija Lendave in sploh pokrajine ob Muri ter širše regije znatno spremenila. Odtlej ne moremo več govoriti o meščanstvu in meščanskih vrednotah, saj je bil eden osnovnih ciljev enopartijskega sistema njihovo popolno izničenje. Ker pa je meščanstvo v prejšnjih desetletjih v mestu pustilo pregloboke korenine, jih viharji zmedene zgodovine 20. stoletja niso mogli do konca izruvat in takšna 'prizadevanja' niso v celoti uspela. Hkrati sta gospodarski razvoj v drugi polovici 20. stoletja, ki je delno temeljil na rafineriji Nafta, in družbeno življenje, izhajajoče iz samoupravnega sistema, do neke mere omogočila, da so se nekdanje meščanske vrednote na nekaterih področjih posredno le obdržale (npr. kultura, šport idr.).« (Göncz v Just-Lainšček 2005: 37)

Slovensko prebivalstvo v okolici Lendave je opredeljeno kot »pridni viničarji« (Just-Lainšček 2005: 133). Poleg tega je odločitev prebivalstva, kljub mnogim aktivnostim in slovenskim nacionalnim aktivnostim in shodom v prid izločitvi izpod madžarske nadoblasti pod okrilje nove južnoslovanske države, v tej isti knjigi opredeljena kot odločitev le »dela prebivalstva slovenske narodnosti« (Göncz v Just-Lainšček 2005: 37). Kakšna bi bila dejanska odločitev prebivalcev Prekmurja s Porabjem na plebiscitu, ne vemo in ne bomo nikoli izvedeli. Plebiscit namreč ni bil izveden. Toda tudi druge t. i. plebiscitne odločitve za priključitev tej ali drugi državi, kot je bil npr. koroški plebiscit 1920, ne povedo dosti o narodnostni strukturi in nacionalnem čutenju prebivalstva. Tako so se 10. oktobra 1920 celo v še danes večinsko slovenski Globasnici odločili za avstrijsko državo, saj zaradi bojzani pred poceni kmetijskimi izdelki iz ostalih delov Jugoslavije in obenem močne deželne koroške zavesti niso podpirali takratne Jugoslavije (Granda 2008: 254).

O slovenskosti pokrajine med Muro in Rabo tudi v preteklosti priča tudi madžarsko poimenovanje te pokrajine, Vendvidék, pri čemer Vend pomeni Slovenec oziroma slovensko, kar kaže na slovensko obarvanost te pokrajine. Slavičevi članki in knjige ter Jeričevi spomini pričajo o mnogih zborovanjih v podporo slovenske izločitve izpod madžarske nadoblasti, k čemur je gotovo pripomoglo nasilno ravnanje madžarskih oblastnikov do Slovencev in celo duhovnikov, npr. Klekla st., ki so ga madžarske oblasti, sovjetske in fevdalne, po koncu prve svetovne vojne preganjale, kar se je nadaljevalo tudi med drugo svetovno vojno (več v Tivadar 2020a, b). Zelo pomembno je poudariti tudi usodo večinsko slovenskega Porabja, ki je vse to obdobje po letu 1919 v okviru madžarske države stagniralo in narodnostno nazadovalo.⁵

V obdobju po t. i. pomladi narodov so se razrastla nacionalistična gibanja, ki niso upoštevala drugih narodov in kultur. Madžarski nacionalizem je bil zelo močan, o čemer so pisali celo katoliški duhovniki, ki so bili načeloma lojalni fevdalni oblasti in tudi svojemu škofu. Tako škof dr. Jožef Smej v Spremni besedi v faksimile *Mále biblije z-kejpami* (2013) zapiše:

»Če upoštevamo vse okoliščine, potem Mala biblia z-kejpami [slikami], podobno kot omenjeni Nouvi zákon, zasluži, da izide v faksimilu. Mala biblia je namreč izšla v času najhujše hungarizacije, in sicer načrtne: pomadžariti najprej mesto Murska Sobota, nato pa okolico. Tarča napadov je bil dr. Franc Ivanocy (Ivanovski) - Kodila (1857–1913), župnik in dekan na Tišini, prekmurski Slomšek. Ivanocy je bil v očeh hungarizatorjev veleizdajalski dušni pastir, ker je s svojim kaplanom Jožefom Kleklom st. (1874–1948) poučeval verouk v slovenščini, ker je širil mohorjanske knjige in zavestno odklanjal madžarsko preimenovanje prekmurskih krajev in ker je kot prekmurski Mojzes hotel izpeljati svoje ljudstvo iz sužnosti v obljubljeni deželo Štajerske in Kranjske.

Pred izdajami *Mále biblije* (1897, 1898, 1892) je izhajal *Máli katekizmus* za katholicsánszke soule posztávljeno od Luttár Miklósa (1888, 1891, 1892, 1894). [...] Luttárjev katekizem z besedilom v prekmurščini je rabil kot sredstvo za pomadžarjenje Prekmurcev. Časnik *Muraszombat és vidéke* (Murska Sobota in okolica) z dne 8. januarja 1892, št. 2, izrecno priporoča Luttárjev katekizem vsem učiteljem kot primerno sredstvo za pomadžarjenje (na državnih šolah so morali verouk poučevati učitelji).« (Smej 2013)

Luttárjev katekizem je naveden tudi v popisu prekmurskih knjižnih tiskov, kjer tudi navaja besede iz soboškega časopisa ter poudari, da »se more zanesljivo tako doseči ta [pomadžarjevalni] namen«. (Škafar 1978: 61)

O madžarizaciji pišejo tudi mlajši duhovniki zgodovinarji:

5 S precejšnjo gotovostjo lahko trdimo, da bi se kaj takega lahko zgodilo tudi v preostalem delu Prekmurja, če bi bil priključen Madžarski.

»V Murski Soboti so z namenom madžarizacije Prekmurja madžarizatorji okoli leta 1878 ustanovili madžarsko kazino,⁶ ki je izdajala časopis *Muraszombat és vidéke*, Murskosoboška pokrajina, in leta 1893 še pomadžarjevalno društvo z imenom Madžarsko izobraževalno društvo Vendske krajine (Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület), katerega namen je bil zatirati prekmurščino na račun madžarščine. Ob ustanovitvi je predsednik društva Pongrácz Pósfay zapisal: 'Ohranitev in krepitev madžarstva v tej pokrajini je naša najvažnejša narodna zadeva.' (Pósfay 2001, 6–7). Med ljudi so zato širili madžarske knjige, ustanavljali madžarska prosvetna društva in pevske zборе. Leta 1904 so začeli celo pošiljati otroke na kolonije v notranjost Madžarske, da bi se naučili madžarščine in navzeli madžarske kulture.« (Lažeta 2019: 26–27)

O podobnih pritiskih na nemadžarsko ljudstvo konec 19. stoletja, v času dualizma, pišejo slovaški zgodovinarji:

»V zadnjih desetletjih 19. stoletja pa se je začelo zmanjševati število prebivalcev, ki so slovaščino navajali kot materni jezik. Zmanjševanje števila Slovakov je bilo posledica migracij in delno tudi posledica političnih razmer, ki so spodbujale 'situacijsko' asimilacijo. Statistike so pokazale, da je bila v času neoabsolutizma v 50. letih preferirana nemščina, po njegovem padcu pa je doživel pravi razcvet madžarski nacionalizem. Leta 1869 je živel na ozemlju Slovaške samo še 84 % ogrskega števila Slovakov. Število Madžarov se je v tem obdobju povečalo za 25 %, Nemcev pa je bilo več za 54 %. Na tako skokovito naraščanje števila Nemcev je vplival zadnji val kolonizacije in priseljevanja Judov, ki so jih zaradi jidiša uvrščali k nemški narodnosti.

Neenakomeren gospodarski razvoj posameznih ogrskih regij in madžarizacija po avstro-ogrski nagodbi (1867) sta povzročila deformacije demografskega razvoja posameznih narodnosti. V obdobju dualizma (1867–1918) izkazuje ogrske statistike nadpovprečen prirastek Madžarov in visoko podpovprečen prirastek drugih nemadžarskih narodnosti.« (Mannová 2005: 215)

Obstaja pa tudi bistvena razlika pri narodni zavesti obeh narodov – madžarskega in slovenskega: slovenski narod svojo identiteto gradi večinoma od prve knjige (1550), še raje pa šele od druge polovice 19. stoletja (Kosi-Strgar 2016). Sv. Štefan Ogrski in sv. Ladislav pa sta simbola tudi sodobne madžarske države (tudi na slovenski wikipediji nosita naziv Ogrski), madžarska svetnika in kralja, čeprav sveti Ladislav v bistvu nosi slovansko ime (vladi-slav) in je izhajal iz pretežno slovanskih dežel. Prav tako sta oba delovala bistveno pred začetkom ustvarjanja narodov in narodne zavesti ter države v sodobnem pomenu besede (kralj Štefan konec 10. in prva polovica 11. stoletja in kralj Ladislav v 11. stoletju). Tudi poimenovanje Hungaria,

6 Kot piše Jerić (2001: 5), so v tem društvu združevali vse prekmurske madžarizatorje, ki so dosegli pomadžarjenje vseh krajevnih imen in ljudskih šol v Prekmurju (cit. po Lažeta 2019: 118).

Hungaricum ipd., ki je povezano s Huni in ne Madžari, je na Madžarskem (in v Sloveniji) zelo pogosto, predvsem pa bistveno pogostejše, kot pa poimenovanje in identifikacija s Karantanijo, Spodnjo Panonijo, knezoma Kocljem in Samom ter tudi sv. Cirilom in Metodom med Slovenci. Mitološka vrednost vseh teh osebnosti je sicer obstajala in delno obstaja še danes tudi na Slovenskem. Ciril in Metod sta tudi po zaslugi po njiju poimenovanega društva obstajala kot slovenska zavetnika znotraj madžarske kraljevine, v veliki meri kot odgovor na madžarski nacionalizem od druge polovice 19. stoletja: »Ne glede na zgoraj zapisano in na realno vrednost njeguna dela pa je treba posebej poudariti, da je bil kult Cirila in Metoda silno pomemben v prizadevanjih srednjeevropskih Slovanov za kulturno enakopravnost tako v ožjem kot širšem mednarodnem okolju. Ni slučajno škof Hren, o katerem vedo mnogi toliko slabega, solunskim bratoma posvetil oltar v Kölnu. Ni slučajno, da je njima posvečenih nekaj oltarjev in da se je med preprostimi ljudmi vse do nedavnega ohranilo toliko ljudskega izročila o njuni poti skozi naše kraje. [...] Ne gre pozabiti na društvo sv. Cirila in Metoda s konca 19. in začetka 20. stoletja, ki je stalo na čelu narodnoobrambnih bojov proti nemškemu in italijanskemu nacionalizmu. Ne nazadnje je posredno prispevalo k zunanji slovenizaciji Ljubljane 1908. [...] Vsekakor sta mu [Rimu oziroma papeški državi] predstavljala most do versko ločenih slovanskih bratov. Tako ju je videl Anton Martin Slomšek, ki je bil kot izjemno zaveden Slovenec njun velik častilec.« (Granda 2008: 68–69)

Skupna prekmurska večjezična multikulturna identiteta

Sodobna prekmurska zavest temelji na pripadnosti pokrajini s specifičnim jezikom in kulturo, vse drugo pa so predvsem miti:

»Tudi Prekmurje premore kar nekaj svojih velikih zgodb, ki so utrjevale etnično in jezikovno drugačnost Prekmurcev znotraj tisočletne madžarske nadoblasti. Vedeti je namreč treba, da Madžari tukajšnjih pripadnikov slovenske narodnosti niso priznali kot narodnostne manjšine, marveč so jih ti imenovali preprosto Vendi, torej Madžari, ki govorijo drug jezik. Ena teh zgodb, ki je sčasoma prerasla v legendo in se globoko vpisala v zavest tukajšnje pokrajine, je zagotovo zgodba o Murski republiki in njenemu mitskemu junaku Vilmošu Tkalcu. [...] Murske republike in njenih junakov je bilo kmalu konec. 3. junija, le 5 dni po razglasitvi, je bila zlomljena in razpuščena, 2 dni kasneje je potihnilo tudi pokanje. To je bil teden, ki je postal legenda, vse ostalo je zgodovina, tudi to, da je bilo že poleti istega leta 1919 Prekmurje prvič priključeno matičnemu narodu onkraj Mure.« (Šarotar 2010: 63–65)

Zaradi toleriranja madžarske nacionalistične politike tudi v sodobni družbi in politiki smo še toliko bolj pozorni na projekt promocije Prekmurja oziroma Pomurja (kar ni eno in isto). V slovenski javnosti, še posebej na spletu, se namreč ustvarja nov

turistični projekt, ki se je oglaševal v *Družini* (»V Pomurje/Muravidékre (#muravidekre, #vpomurje)«; *Družina*, 26. 9. 2021, št. 39). Projekt je resda namenjen podpori madžarske manjšine, saj je kot njegov glavni organizator navedena Pomurska Madžarska samoupravna narodna skupnost – Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség (PMSNS – MMÖNK) – toda financira ga tudi slovensko gospodarsko ministrstvo. Napačen prevod *Muravidekre/V Pomurje* kaže na površnost in na neskrbno upravljanje s slovenskim jezikom, obenem pa zavaja slovenske govorce, ki bodo še težje ločili med levim in desnim bregom Mure. Mogoče pa je mišljeno tudi Medžimurje, ki tudi spada v obmursko krajino, ki je bila nekoč tudi del madžarske kraljevine (o izrazu Pomurje piše že omenjeni Zupančič 2009). Zdaj nas povezuje na ta projekt (<https://www.muravidek.re/>) sicer pozdravi z Odkrijte Prekmurje, vendar je spodaj še vedno poimenovano z #muravidekre/#vpomurje.

Osredotočenost na madžarski jezik in kulturo je logična, ko na spletni strani pregledamo seznam sodelujočih občin, ki so dvojezične. To sicer ne opraviči neustreznih prevodov. Prav tako en zavihek nosi naslov »O tradiciji ljudskega plesa v Prekmurju«, predstavljena pa je le madžarska plesna kultura. Ali druge plesne kulture v Prekmurju ni? To je retorično vprašanje, saj gre za projekt spodbujanja madžarske narodnosti in se z drugo kulturo načeloma ne ukvarja. Vendar madžarska narodnost in kultura sobiva s slovensko in bi bilo primerno povezovanje obeh narodov, ne pa ločevanje na slovenski in madžarski del. Če pa se že poudarja samo madžarskost, pa bi moral imeti zavihek naslov »O tradiciji madžarskega ljudskega plesa v Prekmurju«.

Predlagam prvo možnost – predstavitev celotne zgodovine Prekmurja, vsaj na kratko torej tudi o slovenski prekmurski in drugih kulturah v Prekmurju, vključno s Porabjem in obmejnimi, nekoč tudi slovenskimi kraji. Kot prekmursko sedanost in kulturno raznolikost moramo opredeliti sedanje prebivalce Prekmurja, vključno s slovenskimi Primorci, ki so po begu pred italijanskim fašizmom našli zatočišče tudi v Lendavi oziroma vaseh ob Muri, s čimer je ta pokrajina ponovno pokazala svojo večkulturnost in sprejemanje ljudi od blizu in daleč. Na ta dejstva in opredelitve na tej zelo aktualni spletni strani sem opozoril predvsem zaradi v tem članku opisanih izkušenj iz ne tako daljne preteklosti, ko je bilo zanikanje slovenske kulture in slovenstva v Prekmurju sestavni del javnega diskurza ter vladajoče politike – zdaj se tak nacionalistični diskurz zaenkrat v posameznih sestavkih pojavlja samo na družabnih omrežjih.

Določena nacionalna nasprotja bodo na dvojezičnih območjih vedno obstajala, vendar lahko za prekmursko pokrajino brez dvoma zatrdimo, da je tako versko, nacionalno kot tudi sicer izrazito multikulturno in strpno okolje, kot piše v navedeni knjigi (Just-Lainšček 2005: 18–37). Ob tem moramo gledati na jezikovni razvoj vseh avtohtonih skupnosti (madžarske, slovenske, hrvaške in romske) in ohranjanje raznolike prekmurske kulture, ki ni umetno vnesena od drugod, iz drugih krajev matičnih

narodov. Večjezikovna in multikulturna prekmurska identiteta, ki se je oblikovala skozi stoletja ob sobivanju različnih jezikov in kultur, je značilnost Prekmurja nekoč in danes, o čemer pričajo slovenski prekmurski knjižni jezik in živeča madžarska ter tudi romska skupnost.

In kot sem pred kratkim napisal ob ponovni izdaji knjige Vilka Novaka (2021) – ni nam treba ponavljati napak iz preteklosti, ko so zanikali kulturo in celo pravico do obstoja drugega naroda, ki je živel in živi v naši skupni pokrajini. In bo živel tudi naprej, če bomo hoteli ustvarjati multikulturno in svobodno strpno družbo dialoga in socialne komunikacije, ki določata človeka v njegovi primarni biti. V tem oziru preseganja starih vzorcev tako v jeziku kot tudi v politiki razumem t. i. detrianonizacijo madžarskega jezika, ki se končno rešuje bremena trianonske »krivice« in gleda na sodobni razvoj in rabo jezika v sodobnih okoliščinah (Kolláth-Kruzslicz-Gaál 2021). Tudi slovensko jezikoslovje mora biti zelo pozorno in kritično do pretirano systemskega v zgodovino usmerjenega jezika, ki pelje v smer idealizacije in v končni fazi nerabe slovenskega jezika (prim. problem normiranja tonemskosti v slovenskem sodobnem in preteklem pravorečju, Tivadar 2012b).

Na koncu razpravljanja o prekmurski identiteti je mogoče najbolje omeniti znanega lendavskega etnologa Bálinta Belocsicsa, ki je bil rojen v Redicsu prekmurskim (»vend«, vendskim, tj. slovenskim) staršem in je začetnik etnoloških raziskav na Madžarskem (Kepe 2014: 20). Večino svojih razprav je ustvaril v madžarskem jeziku, ker je živel v okviru madžarske države, čeprav je pisal tudi prekmursko. Za ohranitev prekmurskega jezika in kulture, tako madžarske kot slovenske (Novak 1989), pa si je prizadeval tudi njegov naslednik na področju etnologije v Sloveniji Vilko Novak, eden od utemeljiteljev študija etnologije na ljubljanski univerzi. Znanje sosednjega madžarskega jezika je zelo pomembno, česar se je zavedal tudi Vilko Novak.⁷

Viri

Muravidekre/V Pomurje. *Pomurska Madžarska samoupravna narodna skupnost – Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség (PMSNS – MMÖNK)*. Dostopno na: <https://www.muravidek.re/>

7 Kolikor čas in obveznosti v službi dopuščajo, se tudi avtor tega članka učim madžarskega jezika, ki se ga nisem mogel naučiti v gimnazijskih letih v Murški Soboti konec 20. stoletja, čeprav prihajam iz Prekmurja, ki meji na madžarsko državo. Znanje drugega jezika (madžarščine ali slovenščine) krepi jezikovno samozavest prekmurskega govornca, ki primarno govori slovensko ali pa madžarsko prekmurščino. Poznavanje sosednjega jezika namreč okrepi jezikovno-kulturno zavest in kompetentnost v maternem jeziku, katerega moramo, da bi pridobili kakovostno jezikovno znanje drugih jezikov, tudi najbolje obvladati.

Literatura

- Antalics, Stephen C., jr., 1998. The political promotion of the term »Wend« in the United States and Hungary in the period prior to and after world war I. *Zbornik soboškega muzeja. [Št.] 5 (1998)*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej. 125–147.
- Francek Mukič – Marija Kozar Mukič, 1982. *Slovensko Porabje*. Celje: Mohorjeva družba.
- Munda Hirnök, Katalin, Slavec Gradišnik, Ingrid (2019). Meje in spomini nanje. *Traditiones (Ljubljana)*, letnik 48, številka 1, str. 27–75. URN:NBN:SI:doc-667XQA3M from <http://www.dlib.si>
- Granda, Stane, 2008. *Mala zgodovina Slovenije*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Haramija, Dragica, 2019. V knjižni prekmurščini objavljena neumetnostna gradiva v Marijikinem ograçku. *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest* (ur. H. Tivadar). 397–406.
- Jerič, Ivan, 2019 (2000). *Moji spomini* (1. ponatis). Beltinci: Občina Beltinci (Tiskarna digitalni tisk, d.o.o.).
- Just, Franci – Lainšček, Feri (ur.), 2005. *Občina Lendava/Lendva Község*. Murska Sobota: Franc Franc.
- Kepe, Zoltán, 2014. Znameniti Lendavčani: razstava v spomin na 820-letnico prve pisne omembe Lendave/Nevezetes lendvaiak: kiállítás Lendva első írásos említésének 820. évfordulója megünneplésére. Lendava/Lendva: Galerija-Muzej/Galéria-Múzeum.
- Kerec, Darja (intervjuvanec), 2019. »Nerazvitost Prekmurja je stereotip, podedovan spomin!« *Oddaja Podobe znanja, Radio Slovenija, Tretji program (ARS)*, 16. 8. 2019. Ljubljana: Radiotelevizija Slovenija javni zavod, 2019. <https://ars.rtvsl.si/2019/07/nerazvitost-prekmurja-je-stereotip-podedovan-spomin/>
- Klemenčič, Marijan M., 2009. Pomurje in regionalna identiteta Prekmurja. *Pomurje [Elektronski vir] : trajnostni regionalni razvoj ob reki Muri: zbornik / 20. zborovanje slovenskih geografov, Ljutomer-Murska Sobota, 26.–28. marec 2009; urednica Tatjana Kikec*. 8–15.
- Kolláth, Anna – Kruzsliz, Tamás – Gaál, Péter, 2021. Trenutni trendi pri opisovanju različic madžarskega jezika v Prekmurju. *Jezik in slovstvo* 66/2/3. 167–179.
- Kosi, Jernej – Stergar, Rok, 2016. Kdaj so nastali »lubi Slovenci?« *Zgodovinski časopis, letnik 70, številka 3/4*. 458–488.
- Kovacs, Andrea, 2019. Priključitev ne more biti praznik. (intervju; novinar Marjan Maučec, STA, 19. 7. 2019). Dostop na: <https://volksgruppen.orf.at/slovensi/stories/3005108/>
- Kozar, Marija – Mukič, Francek, 1982. *Slovensko Porabje*. Celje: Mohorjeva družba.
- Kuhar, Peter, 2007. Le malo je takih! (*Družina*, 26. 09. 2007). Dostop na: <https://www.druzina.si/clanek/56-39-le-malo-je-takih>

- Lažeta, Andrej, 2019. *Povsod pokažimo, da smo Slovenci: kaj se je v Prekmurju godilo leta 1918 in do poletja 1919?* Murska Sobota : [samozal.] A. Lažeta.
- Mannová, Elena, 2005. Na poti v modernizacijo 1848–1918. V: *Slovaška zgodovina* (ur. Elena Mannová, prevedel Andrej Rozman). Ljubljana: Slovenska matica.
- Novak, Vilko, 1989. Madžari v Prekmurju in Slovenci v Porabju. *Traditiones*. 179–183.
- Novak, Vilko, 1997. Zsiga Tibor, Muravidéktöl Trianonig, Lendava: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet = Zavod za kulturo madžarske narodnosti, 1996, 209 strani. *Zgodovinski časopis = Historical review = Istoričeskij žurnal: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*. Letnik 51, št. 3 (108) (1997), str. 428–430.
- Novak, Vilko, 2021. *Zgodovinski spomin slovenskega Prekmurja: druga izdaja polemike o knjigi Tiborja Zsige Muravidéktöl Trianonig*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Perger, Valerija, 2016. Na tleh leže slovenstva stebri stari – to je slovensko Porabje danes. *Slovenščina danes*. Letnik 52, št. 7/8. 102–108.
- Peti Stantič, Anita, 2008. *Jezik naš i/ili njihov*. Zagreb: Srednja Evropa.
- Pojbič, Jože, 2019. Manjšinav Porabjujev kritičnem stanju (*Delo*, 7.5.2019). Dostopna: <https://www.delo.si/kultura/razno/manjsina-v-porabju-je-v-kriticnem-stanju/>
- Rigler, Jakob, 2001. *Zbrani spisi I*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- RTV Slovenija, 2021. »Kako so prekmursko identiteto ohranili izseljenci v ZDA?«, dostopno na <https://www.rtvlo.si/4d/arhiv/174798762?s=tv>
- Šarotar, Dušan, 2010. Murska republika. V: *Prekmurje za radovedneže in ljubitelje, 2010*, ur. Luthar, Oto). Ljubljana: Založba ZRC SAZU. 63–65.
- Šiftar, Vanek, 1989. Prekmurje 1918–1920 (okupacija). *Časopis za zgodovino in narodopisje = Review for history and ethnography* 60/1. str. 33–53.
- Škafar, Ivan, 1978. *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919 (Bibliographie der Drucke im Dialekt von Prekmurje von 1715 bis 1919)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Škiljan, D., 2002. *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.
- Slavič, M. 1921. *Prekmurje*. Ljubljana: Slovenska krščansko-socialna zveza.
- Smej, Jožef, 2013. Spremna beseda k faksimilu *Mala biblia z-kejpami ali Zgodba zvečlicsanya za málo decsiczo (Gerely, József)*. Murska Sobota: Tiskarna Klar.
- Tivadar, Hotimir, 1997. Je to pravi datum za praznovanje? Nekaj misli o 17. avgustu 1919 in sedanjosti v deželi ob Muri. *Vestnik (Leto 49, št. 33)*, 14. avgust 1997. 29.
- Tivadar, Hotimir, 2012a. *Slovanskost, slovenskost med Muro in Rabo v 3. tisočletju s pogledom v preteklost*. Individualna in kolektivna dvojezičnost. Ur. Petra Stankovska, Maria Wtorkowska, Jozef Pallay. 135–142.
- Tivadar, Hotimir, 2012b. Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija*, letnik 60, številka 4. 587–601.
- Tivadar, Hotimir, 2020a. Bratje po jeziku: jezikoslovno-zgodovinski pogled na priključitev oziroma združitve prekmurskih Slovencev. V: Štih, Peter (ur.), Ajlec,

- Kornelija (ur.), Kovács, Attila (ur.). »Mi vsi živeti ščemo«: *Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice: zbornik prispevkov mednarodnega in interdisciplinarnega posveta na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, Ljubljana, 29.–30. maj 2019*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 565–592.
- Tivadar, Hotimir, 2020b. Vloga vere in duhovnikov pri ohranitvi slovenske kulture in jezika med Muro in Rabo. V: Kolar, Bogdan (ur.). *Prekmurje v letu 1919 in katoliška cerkev*, (Acta Ecclesiastica Sloveniae, 42). Ljubljana: Teološka fakulteta. 155–174.
- Tivadar, Hotimir, 2021. Uvodna razprava ob prenovljeni izdaji knjige Zgodovina iz spomina. *Zgodovinski spomin slovenskega Prekmurja: druga izdaja polemike o knjigi Tiborja Zsige*.
- Zakon o praznikih in dela prostih dnevih v Republiki Sloveniji (uradno prečiščeno besedilo) (ZPDPD-UPB1), 2005. Dostopno 3. 1. 2020 na: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina?urlid=2005112&stevilka=4916>
- Zupančič, Jernej, 2009. Ob etničnem in državnem robu na slovenskem vzhodu [Elektronski vir]. *Pomurje [Elektronski vir] : trajnostni regionalni razvoj ob reki Muri: zbornik / 20. zborovanje slovenskih geografov, Ljutomer–Murska Sobota, 26.–28. marec 2009; urednica Tatjana Kikec*. 16–26.
- Zsiga, Tibor, 1996. *Muravidéktől Trianonig*. Lendava: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet/Zavod za kulturo madžarske narodnosti.

Življenje prevzetih besed – izobraževalna terminologija v madžarsko-madžarskem slovarju Termini

Anna Kolláth*

Povzetek

Prevzemanje besed je naravna posledica sobivanja ljudstev in narodov in predstavlja enega od najpomembnejših dejavnikov širjenja in bogatenja besedišča določenega jezika. Korpus besedja, ki je nastal kot posledica prevzemanja, je v leksikalnem in semantičnem ustroju madžarskega jezika velikega pomena. V različnih obdobjih zgodovine jezika je (bil) medsebojni vpliv jezikov različno izrazit, navadno sorazmerno z družbenimi in ekonomskimi okoliščinami. Ta proces je v življenju madžarskega jezika tudi dandanes virulentnega pomena. Teoretsko-raziskovalna dejavnost Madžarske jezikovne raziskovalne mreže Termini (Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat), ki poteka pod okriljem Madžarske akademije znanosti (A Magyar Tudományos Akadémia), je utemeljena na znanstvenih in enovitih iztočnicah in se udejanja v procesu, imenovanem nyelvi határtalanítás.¹ Prispevek obravnava enega od vidikov tega procesa, in sicer skuša na primeru iz državnega (večinskega) jezika prevzetega besedja v korpusu prekmurske madžarščine, ki je posledica posrednega ali neposrednega prevzemanja, strnjeno predstaviti aktualno stanje v madžarščini.

Ključne besede: prevzemanje besed, neposredno in posredno prevzete besede, izobraževalna terminologija, spletni madžarsko-madžarski slovar Termini, Prekmurje

* Oddelek za madžarski jezik in književnost, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, anna.kollath@um.si

1 Pod pojmom *nyelvi határtalanítás* (prosto prevedeno kot »jezikovna brezmejnost« ali »brisanje mej v jeziku«, tudi *detrianonizáció* »detriononizacija«, v nadaljevanju: »jezikovna detrianonizacija«) razumemo delo na področju leksikologije, leksikografije in korpusnega jezikoslovja, ki si prizadeva, da se madžarski slovarji, slovnice in priročniki ne bi ukvarjali samo z madžarščino, ki se govori na območju Madžarske, temveč bi veljali za t. i. »skupni madžarski jezik« (ki torej vključuje tudi različice, ki se uporabljajo onkraj državnih mej). Univerzalnost madžarskega jezikoslovja pomeni, da je predmet znanstvenega ukvarjanja z madžarščino (univerzalni) skupni madžarski jezik, katerega del so tudi različice madžarščine, ki se uporabljajo onkraj državnih mej. O tej temi je bilo napisano že veliko strokovne literature (obširneje v Kolláth 2005: 98–143).

Abstract – The life of loanwords - educational terminology in the Hungarian-Hungarian dictionary Termini

Adoption of words is a natural consequence of the coexistence of peoples and nations and is one of the most important factors in spreading and enriching the vocabulary of a particular language. The corpus of words created as a result of the takeover is of great importance in the lexical and semantic structure of the Hungarian language. In different periods of the history of language, the mutual influence of languages has been differently expressed, usually in proportion to social and economic circumstances. This process is still of virulent importance in the life of the Hungarian language today. The theoretical research activity of the Hungarian Language Research Network Termini (Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózata), which takes place under the auspices of the Hungarian Academy of Sciences (Magyar Tudományos Akadémia), is based on scientific and uniform starting points and is implemented in the process. The article deals with one aspect of this process, namely it tries to concisely present the current situation in Hungarian on the example of a word taken from the state (majority) language in the corpus of Prekmurje Hungarian, which is the result of direct or indirect adoption.

Keywords: word acquisition, directly and indirectly acquired words, educational terminology, online Hungarian-Hungarian dictionary Termini, Prekmurje

Absztrakt – Kölcsönszavak élete – az oktatás terminológiája a Termini magyar-magyar szótárban

A szókölcsönzés népek és nemzetek együttélésének természetes következménye, a szókészlet gyarapításának, gazdagításának egyik legfontosabb forrása. A magyar nyelv lexikai, szemantikai rendszerében a kölcsönszók így keletkezett korpusza nagy jelentőségű. A nyelvtörténet különböző korszakaiban különböző mértékű (volt) a nyelvek egymásra hatása, általában a társadalmi és a gazdasági viszonyok erősségének függvényében. A folyamat napjainkban is virulens jelensége a magyar nyelv életének. A Magyar Tudományos Akadémia Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózata tudatos, egységes szempontok alapján szervezett elméleti és gyakorlati tevékenysége a nyelvi határtalanításnak nevezett tevékenységben realizálódik. A tanulmány ennek egy szeletét érinti, a magyar nyelv mostani helyzetének rövid bemutatására vállalkozik a közvetlen és közvetett kölcsönzés eredményeként létrejött államnyelvi eredetű kölcsönszók mura-vidéki korpusza alapján.

Kulcsszavak: szókölcsönzés, közvetlen és közvetett kölcsönszók, oktatásterminológia, Termini online magyar-magyar szótár, Muravidék

Splošno znano je, da manjšinski madžarski jezik v Sloveniji uživa status uradnega jezika. Državnemu jeziku (slovenščini) enakovreden položaj ima v Prekmurju, kjer na t. i. narodnostno mešanem območju živi avtohtona madžarska narodna skupnost (teritorialna manjšina). Karseda široko zastavljen opis kontaktnih jezikovnih različic v Prekmurju ter karseda široko zastavljeno raziskovanje vernakularnih različic maternega jezika madžarske govorne skupnosti, kot tudi preučevanje jezikovne rabe (madžarščine) je nekaj, čemur tako krajevna madžarska jezikovna skupnost kot tudi madžarska jezikovna skupnost na Madžarskem že od nekdaj dajeta velik pomen; enako pa velja tudi za večinsko, slovensko jezikovno skupnost (Kolláth, Gróf 2013). Dandanes je jasno, da je uveljavitev večjezičnega, večkulturnega pristopa v jezikoslovnih in v interdisciplinarnih raziskavah temeljni pogoj za obstanek maternega jezika, saj lahko le takšen pristop zagotovi ustrezen temelj za sožitje različnih jezikov v večjezičnem, večkulturnem okolju (Kolláth 2020). V tem procesu igrajo zelo pomembno vlogo vsi programi Madžarske jezikovne raziskovalne mreže *Termini*, ki se umeščajo v raziskovalno dejavnost jezikovne detrianonizacije, saj s preučevanjem jezikovnega položaja v zunanjih ozirima zamejskih madžarskih regijah (madž. *külső régiók*) pripomorejo h krepitvi vitalnosti različic maternega jezika madžarskih govornih skupnosti in k utrjevanju konvergentne raziskovalne usmeritve (Benő, Juhász, Lanstyák 2020). V svojem prispevku bom skušala na kratko predstaviti segment *spletnega madžarsko-madžarskega slovarja in podatkovne baze Termini*, ki je plod dela raziskovalne mreže *Termini* (<http://termini.nyttud.hu/htonline/htlista.php?action=firstpage>). Ob tematski analizi določenega segmenta prekmurskega korpusa prikazujem trenutek na časovni premici življenja prevzetih besed s tematskega področja izobraževanja in vzgoje.

Jezikovne brezmejnosti, jezikovne detrianonizacije

Pod pojmom »jezikovne brezmejnosti« ali »jezikovne detrianonizacije« (madž. *nyelvi határtalanítás, detrianonizáció*) razumemo raziskovalno delo, ki se ukvarja z divergentnim razvojem madžarskega jezika. V prvi vrsti zajema delo na področju leksikologije, leksikografije in korpusnega jezikoslovja. Glavni cilj te dejavnosti je vključitev besedja zamejskih jezikovnih različic – ob ustreznem upoštevanju prevzetih besed – v slovarje in jezikovne priročnike madžarščine (za obširnejši prikaz te tematike v slovenščini gl. Kolláth 2006, 2019 in Kolláth, Kruzslíc, Gaál 2021). Kot posebno plast besedja zamejskih jezikovnih različic (madž. *határon túli nyelvóváltózatok*, kratica *ht.*) razumemo tiste elemente besedja in drugih jezikovnih prvin, ki odstopajo od stanja, kot ga izkazuje madžarščina, ki se govori znotraj madžarskih mej, ob čemer velja, da so se ti elementi razvili kot posledica jezikovnega stika in zrcalijo divergentni razvoj jezika v obdobju po sklenitvi trianonske pogodbe. Med te elemente prištevamo tudi nekatere druge posebnosti, na primer starinske (narečne)

besede (Lanstyák 2006, Kolláth 2007, Benő, Péntek, ur. 2011, Pintér 2017 *in passim*). Do sedaj so bile prevzete besede, ki jih je zbrala in sistematizirala raziskovala mreža *Termini*, vključene v štiri tiskane izdaje slovarjev: v 2. izdajo *Razlagalnega slovarja madžarščine* (madž. *Magyar értelmző kéziszótár*),² v prva dva zvezka zbirke *Priročniki madžarskega jezika* (madž. *A magyar nyelv kézikönyvtár*): *Osirisov pravopis* (madž. *Osiris Helyesírás*) in v *Slovar tujk* (madž. *Idegen szavak szótára*), kakor tudi v *Razlagalni slovar+* (*Értelmző szótár+*). Najpomembnejši dosežek prvih dvajsetih let dejavnosti na področju jezikovne detrianonizacije pa je gotovo *Madžarsko-madžarski spletni slovar in podatkovna baza Termini* (<http://termini.nyttud.hu/htonline/present.php?action=bemutatas>).

Proces jezikovne detrianonizacije je v madžarskem jezikoslovju opazen od leta 2001 (ena od najnovejših publikacij, v kateri je povzeta dosedanja strokovna literatura na to temo, je Benő, Juhász, Lanstyák 2020), udejanja pa se v zavestno zasnovanem in načrtovanem teoretsko-praktičnem delu Madžarske jezikovne raziskovalne mreže Madžarske akademije znanosti, ki temelji na skupnih, enovitih iztočnicah (Benő, Péntek, ur. 2011, Kolláth 2020 *in passim*). Delo te raziskovalne mreže temelji na ugotovitvi o specifičnem položaju madžarščine in izhaja iz osnovne predpostavke, da madžarski jezik ni enak jeziku, k se govori znotraj madžarskih državnih mej, saj skupnosti govorcev madžarščine dandanašnji – kot posledica odredb Trianonske mirovne pogodbe – poleg matične države naseljujejo še šest sosednjih držav v Panonski nižini, sorazmerno visoko pa je tudi število govorcev, ki živijo v diaspori. Sociolingvisti in drugi jezikoslovci iz obmejnih regij, skupaj z nekaterimi kolegi iz Madžarske, so se že pred časom zavedeli dejstva (in se ga še vedno), da se je treba tako pri raziskovanju in opisovanju jezika kot tudi v okviru osebnih stikov ozreti onkraj državnih mej, in da je treba izkoristiti možnosti, ki jih je odprla sprememba politične klime v 90. letih prejšnjega stoletja. Raziskovanje kontaktnih jezikovnih različic madžarskih zamejskih skupnosti, kartiranje jezikovnega položaja na dvojezičnih oziroma večjezičnih območjih, opis pravnega, ekonomskega in družbenokulturnega položaja govorcev manjšinskih različic madžarščine ter očrt aktualnih trendov v jezikovni rabi – vse to pripomore k temu, da bi divergentni jezikovni razvoj doslej ubral smer konvergence, pri čemer pa gre seveda na eni strani upoštevati in ohranjati lokalne posebnosti in jezikovne elemente, ki so nastali kot naravna posledica jezikovnega stika, ter na drugi strani pestrost in raznolikost jezikovne rabe, saj se le tako ohranja in utrjuje vloga življenja v maternem jeziku v večjezičnem in večkulturnem svetu (Kolláth, Kruzsliz, Gaál 2021).

2 To sega še v čas pred ustanovitvijo mreže univerzitetnih oddelkov in raziskovalnih središč v zamejskih regijah, *Razlagalni slovar* je namreč izšel leta 2003.

Slovar *Termini*

V slovar *Termini* se vključujejo značilne, iz vsakokratnega državnega jezika v zamejsko jezikovno različico prevzete besede in besedne zveze, ki so v široki in/ali pogosti rabi. Zbiranje gradiva poteka neprekinjeno od leta 2003, kakor je neprekinjeno tudi samo prevzemanje, ki je naravna posledica dolgoletnega stika med madžarščino in slovenščino. Slovar in podatkovna baza se vseskozi razvijata in širita; slovarski sestavki postajajo vse podrobnejši in vsebujejo vse več informacij. Slovar je raziskovalcem in drugim uporabnikom dostopen od leta 2007, in sicer od samega začetka izključno v spletni obliki. Geselska baza, na kateri temelji slovar, vsebuje jezikovno gradivo, zbrano v sedmih zamejskih regijah Panonske nižine, v zadnjem času pa se vključuje tudi jezikovno gradivo, zbrano na Madžarskem: slovar tako vsebuje gradivo, zbrano v štirih t. i. velikih regijah [madž. *nagyregió*]: v pokrajini Gornja zemlja na Slovaškem [madž. *Felvidék*, slov. *Horná zem*, slovarska kratica *Fv*], v Zakarpatju v Ukrajini [madž. *Kárpátalja*, ukr. *Закарпаття*, slovarska kratica *Ka*], v Transilvaniji v Romuniji [madž. *Erdély*, rom. *Transilvania*, slovarska kratica *Er*] in v Vojvodini v Srbiji [madž. *Vajdaság*, srb. *Vojvodina*, slovarska kratica *Va*], v treh t. i. majhnih regijah [madž. *kisregió*]: v Baranji na Hrvaškem [madž. *Drávaszög*, hrv. *Baranja*, slovarska kratica *Hv*], v Prekmurju v Sloveniji [madž. *Muravidék*, slovarska kratica *Mv*] in na Gradiščanskem v Avstriji [madž. *Őrvidék*, nem. *Burgenland*, slovarska kratica *Óv*], prav tako pa gradivo iz Panonske kotline [madž. *Kárpát-medence*, *Km*] in iz Madžarske [madž. *Magyarország*, slovarska kratica *Mo*].³

Več kot deset let usklajenega in doslednega regionalnega uredniškega dela je poleg zbiranja gradiva ter pisanja, poglobljanja ter dodelave slovarskih sestavkov omogočilo tudi vzpostavitev obsežnih podatkovnih baz ne samo za gradivo iz velikih regij (Benő 2014, Lanstyák 2006), ampak tudi za gradivo iz majhnih regij. Tako je tudi npr. prekmurski korpus zdaj možno analizirati ne samo z vidika pogostosti rabe prevzetih besed v sociolingvističnem okviru, ampak tudi s številnih drugih vidikov (Gaál 2020, Kolláth 2012, 2021, Kolláth, Lehocki, Samardžić, Vukov-Raffai 2021).

Prekmurski korpus

Stanje 10. februarja 2022 je bilo sledeče: slovar *Termini* vsebuje 5281 slovarskih sestavkov, od tega jih je 499 opremljenih s terminološkim kvalifikatorjem za področje izobraževanja in vzgoje (kar predstavlja 4,9-odstotni delež vseh iztočnic). Prekmurski korpus tvori 817 leksikalnih enot (kar predstavlja 15,5-odstotni delež vseh iztočnic), od tega jih v terminološki okvir izobraževanja spada 95, tematsko pa zajemajo celoten spekter izobraževanja.

3 Navedene slovarske kratice predstavljajo oznake posameznih regij, ki se najdevajo v slovarju.

Ta vse obsežnejši korpus je možno analizirati z več različnih vidikov. V svojem članku najprej podajam tipologijo slovarskih sestavkov, nato pa skušam orisati značilnosti prevzetih besed. Dotaknem se njihove tematske razporeditve, njihovih besednovrstnih značilnosti ter časovne kvalifikacije, ob čemer se na kratko posvetim tudi zastarelim in starinskim leksikalnim enotam ter pojavom, ki se v celoti umeščajo med neologizme.

Prevzemanje besed je naravna posledica sobivanja ljudstev in narodov in predstavlja enega od najpomembnejših dejavnikov širjenja in bogatenja besedišča določenega jezika. Korpus prevzetih besed je v leksikalnem in semantičnem ustroju madžarskega jezika velikega pomena. V različnih obdobjih zgodovine jezika je (bil) medsebojni vpliv jezikov različno močan, navadno sorazmerno z družbenimi in ekonomskimi okoliščinami. Ta proces je v življenju madžarskega jezika tudi dandanes virulentnega pomena. Prevzemanje besed zadeva govorno različico jezika; leksikalne enote, prevzete iz državnega (večinskega) jezika, so v prvi vrsti nastopale oziroma nastopajo kot gradniki govorne različice jezika in so tako zapolnjevale oziroma zapolnjujejo nastalo jezikovno vrzel (Lanstyák 2008: 134–135). To še posebej velja v kontekstu Prekmurja, saj pisna različica jezika razen v okviru madžarskojezičnega izobraževanja v govorni skupnosti ni igrala oziroma ne igra izrazite vloge. Porast elektronske komunikacije, ki smo ji priča v zadnjem času, pa po drugi strani pospešuje prevzemanje kontaktnojezičnih pojavov tudi v npr. pisne različice narečij (o tem podrobneje Kolláth 2016, Veszelszki 2013). Medtem ko se v luči »nezahtevnosti« digitalne komunikacije pogosto pojavlja strah za obstanek standardnomadžarske jezikovne različice, predstavlja ta okoliščina v Prekmurju dejavnik ohranjanja jezika, saj je spodbudila določeno vrsto (doslej še neobstoječe) narečne pismenosti. Prav tako je pomembno poudariti dejstvo, da prevzemanje poteka iz jezika okolja, to pa močno vpliva na način, obliko in obseg procesa (Benő 2014: 36).

Tipologija slovarskih sestavkov na podlagi regionalne zastopanosti iztočnice

Slovarski sestavki v slovarju *Termini* so v tem oziru navadno dveh vrst: če je dana iztočnica poznana in v rabi zgolj v eni sami regiji, lahko ustrezen slovarski sestavek imenujemo *enoregijski* ali enkratni. Velika večina slovarskih sestavkov za prekmurski korpus je tovrstnih.⁴ Če je leksikalna enota v rabi tudi v drugih regijah, potem se slovarski sestavek opredeli za *večregijskega* oziroma skupnega. Tabela 1 prikazuje to razdelitev:

4 Prevzetki iz slovenščine se ob upoštevanju izgovorjave zapisujejo skladno z madžarskimi pravopisnimi pravili (*č* = *cs*, *dž* = *dzs*, *š* = *s*, *s* = *sz*, *ž* = *zs*). V primeru, da gre za posredno prevzeto besedo oziroma tam, kjer razumevanje in identifikacija nista sami po sebi umevna, navajam tudi standardno slovensko različico leksikalne enote. Ob madžarskih stavčnih primerih navajam tudi slovenski prevod.

Tabela 1: Tipologija slovarskih sestavkov na podlagi regionalne zastopanosti iztočnice

Tip slovarskega sestavka		Primeri (prevzete besede)
Enoregijski slovarski sestavki (Mv)		<i>berilo, bruc, brucka, brucovanje, cicibán, diferenciális vizsga, diferencialni izpit, diplomszka, eAsistent, eldob (vrgel me je na izpitu), elesik (je padel), előkészület, učna priprava, érettségi tánc, maturantski ples, eszpeo (SPO), fakulteta, fellépés, nastop, govorilna, hospitáció, iskolavreckska 'šolska vrečka', kemicsni, konceptni liszt, korektorni, likovna, málica, maturant, maturantszki plesz (maturantski ples), maturitetni tecsaj (maturitetni tečaj), opomin, penkalo, pizsni, podalsano, prodekánka, prorektorica, racsunalnisztvo (računalništvo), rázredniska, spricáz, stipendio, studentka, studentszka, studéroz, susz, száraztinta (suha tinta), szpznávánje (spoznavanje okolja), szprejemni, szpricseváló, szrednja (srednja šola), szuplenca, tájékoztatási nap (informativni dan), tehnikai kar (tehnična fakulteta), ucsbenik, urnik, usztni, verouk, zavod, zgodovina</i>
Večregijski slovarski sestavki	južnoslovanski kontaktnojezikovni prevzetki – Mv + Hv in/ali Va	<i>abszolvent, aktíva, dom, faksz, flomaszter, iszpit, magisztérium, ocena (Mv + Va), osznovna (Mv + Hv), papravni (Mv + Hv), praksza, printer, prodekán (Mv + Hv), profeszorica, učiteljica v srednji šoli (Mv + Hv + Va), rázrednik (Mv + Hv), teta (Mv + Hv)</i>
	Mv + katera koli druga regija oziroma regije	<i>docent (Mv + Hv + Va + Öv), geográfia (Mv + Hv + Va + Fv), internát (Mv + Er + Fv + Va + Öv), kabinet (Mv + Va + Hv + Ka), katedra (Mv + Er + Fv + Va + Hv + Öv), kontrolka (Mv + Fv), magiszteri (magistrski' Mv + Va + Hv + Fv + Ka + Er + Öv), matúra (Mv + Hv + Va + Er + Öv), osztálytárs (sošolec' Mv + Fv), professzor (Mv + Hv + Fv + Er + Ka + Öv), prorektor (Mv + Va + Hv + Ka + Er + Fv), referát (Mv + Va + Hv + Er + Fv + Ka + Öv), student (Mv + Öv), szeminár (Mv + Er + Fv + Va + Ka + Hv + Öv), szkripta (Mv + Fv + Va + Hv),</i>

Skupni slovarski sestavki zrcalijo jezikovne, družbene in ekonomske povezave. Prevzete besede v prekmurskem korpusu se pogosto ujemajo s prevzetimi besedami iz drugih južnoslovanskih jezikov, tj. s prevzetimi leksikalnimi enotami v hrvaškem in vojvodinskem korpusu. Skupni slovarski sestavki z oznakami Mv, Hv in Va (toregijski skupni slovarski sestavki) so npr. *aktíva, flomaszter, printer, profeszorica* (pogovorno pogosto tudi v obliki *profeszorca*). Prekmurski in hrvaški (torej dvoregijski) skupni prevzetki so npr. *iszpit, osznovna, tecsaj, teta*. V okviru leksikalnega gradiva teh treh regij se seveda srečujemo tudi s pojavom, ko glasovna podoba slovarske iztočnice v različnih regijah ni povsem identična, ampak zgolj podobna, kar

je posledica različnega jezikovnega razvoja skupnega (slovanskega) etimona v različnih državnih jezikih: beseda *opomin* je sorodna – in pomensko popolnoma ustrezna – besedi *opomena*, ki jo srečujemo v vojvodinskem in hrvaškem korpusu; enako velja za prekmursko *ocena*, ki popolnoma ustreza vojvodinski besedi *ocena*, medtem ko ima *ocjena*, ki jo srečujemo v hrvaški madžarščini, drugačno glasovno podobo, a isti leksikalni pomen. Enako velja tudi za prekmursko *penkalo*, ki ustreza vojvodinskemu in hrvaškemu *penkala*. Prekmurska prevzetka *piszni* in *uszni* izvirata iz sln. analitičnih besednih zvez *pisni izpit* in *ustni izpit* (določilo samostalniške zveze kot posledica pogoste rabe prevzame slovnične in leksikalne značilnosti jedra), vojvodinski in hrvaški *piszmeni* in *uszmeni* pa iz določil besednih zvez srb. *pismeni rad* ‚pisna naloga‘ in hrv. *pismeni ispit* ‚pisni izpit‘.

Prevzeta beseda *kontrolka* po drugi strani zrcali drugačen tip regionalne povezave. V slovarju je ta leksikalna enota zastopana z dvoregijskim skupnim slovarskim sestavkom: ta beseda ima v gornjezemeljskem (Fv) in prekmurskem korpusu isti osnovni pomen (‚kontrolna naloga‘), a se v pokrajini Gornja zemlja pojavlja tudi kot tehnični termin v svetu avtomobilizma: označuje namreč tudi kontrolno svetilo na armaturni plošči avtomobila. To delno odstopanje v pomenskem polju lahko pojasnimo z mednarodnim pomenom korenske besede (njeno osnovno semantično opredelitvijo).

Interference v pogovoru dvojezičnih oseb

Neposredni vpliv večinskega jezika na elemente in obliko manjšinskega jezika se kaže v interferenci pri pogovoru dvojezičnih oseb. Jezikovna posledica interference je prevzemanje elementov na vseh jezikovnih ravneh. Jezikovni pojavi, ki so posledica prevzemanja in interference, so pojavi v okviru jezikovnega stika, ki so, poenostavljeno rečeno, lahko bodisi neposredni, oziroma formalno izraženi bodisi posredni oziroma formalno neizraženi: prevzete besede so posledica neposrednega (direktnega) ali posrednega (indirektnega) stika. Direktni jezikovni stik se udejanja v neposrednih in formalno izraženih prevzetih besedah, indirektni jezikovni vpliv pa se izraža v pomenskih in stilističnih prevzetkih in kalkiranih besedah ali besednih zvezah (Benő, Juhász, Lanstyák 2020: 155). Posebno skupino tvorijo hibridne prevzete besede in besedne zveze, v njih se namreč odraža tako neposredno kot tudi posredno prevzemanje.

V naslednji tabeli so navedeni primeri prevzetih besed s tematskega polja vzgoje in izobraževanja na podlagi tipa prevzemanja. Razvrstitev sledi zaprtemu podatkovnemu polju spletnega urejevalnika geselskih sestavkov.⁵

5 V tej tabeli slovenske pisne različice niso podane, saj so te razvidne iz Tabele 1.

Tabela 2: Tipologija prevzetih besed na podlagi tipa prevzemanja

Tip prevzete besede	Primer (prevzete besede)
Neposredno prevzeta beseda	<i>berilo, bruc, brucka, brucovanje, cicibán, dom, eszpeo, flomaszter, iszpit, kontrolka, likovna, maturantni plesz, maturitetni tecsaj, ocena, opomin, osznozna, penkalo, popravni, printer, rászrednik, szkripta</i>
Mednarodna beseda – prevzeta preko državnega jezika	<i>abszolvent, docent, evidenca, praksza, referát, stipendio, studéroz, szemínár</i>
Hibridni kalk (beseda ali besedna zveza)	<i>diferenciális vizsga, 'diferencialni izpit', bitri teszt, iskolavreckska 'šolska vrečka'</i>
Pomenski prevzetek	<i>osztálytárs, 'sošolec', katedra, professzor, profesztorica</i>
Stilistični prevzetek	<i>autoritás, evidenca, katedra, matúra, prodekan, prorektor, stipendio</i>
Kalk (beseda ali izraz)	<i>eldob, 'vrzi stran', elesik, 'padati', előkészület, 'priprava', fellépés, 'nastop', érettségi tánc, 'maturantski ples'</i>

Naravna posledica sobivanja in sožitja dveh ali več jezikov je prevzemanje besed in besednih zvez. Največji vpliv na prekmursko vernakularno različico jezika ima slovenski državni jezik, a hkrati najdevamo tudi neposredno prevzete besede iz sosednje hrvaščine (primer: v prekmurski madžarščini je tako v rabi izvorno hrvaški izraz *guzsua* in ne sln. *gneča*). Prevzemanje je lahko neposredno ali posredno, tako da govorimo o neposredno in posredno prevzetih besedah. Neposredno prevzete besede se pojavljajo v glasovni podobi slovenščine in se v madžarsko sintagmo umeščajo s pomočjo madžarskih obrazil. Te besede so v osnovi sinonimi standardnomadžarskim; na eni strani bogatijo regionalno jezikovno rabo, na drugi pa jezikovno rabo celotnega madžarskega govornega področja (Benő, Juhász, Lanstyák 2020: 155). Ne samo v izbranem korpusu, tudi v celotnem slovarju prevladujejo neposredno prevzete besede, število posredno prevzetih besed, pri katerih gre za to, da obstoječa beseda zadobi širši širše pomensko polje, pa je trenutno razmeroma majhno. Kot primer posredno prevzete besede lahko navedemo glagola *eldob* 'vreči' in *elesik* 'pasti', ki sta kalka slovenskega etimona: v tem kontekstu glagol *eldob* nastopa v pomenu 'vreči nekoga na izpitu', prim. *Hát eldobott... De várható volt mert egyáltalán nem voltam a dolognál... majd februárban meglesz* (sln. *No pač, vrgel me je ... Ampak saj je bilo pričakovano, ker nikakor nisem bil pri stvari*; gre za sporočilo študenta preko mobilne aplikacije messenger, v katerem poroča o neuspelem izpitu),⁶

6 Slovarski sestavki so zaradi raznih stavčnih primerov še posebej živi in barviti. Kot zbiratelji gradiva in uredniki smo še posebej veseli verodostojnih pisnih oziroma ustnih stavčnih primerov. V članku navedeni stavčni primeri so vzeti iz slovarskih sestavkov.

Tízből hatot eldobott máma a professzor a vizsgán (sln. *Danes jih je profesor od desetih vrgel šest*). Za glagol *elesik* sta v slovarju Termini navedena dva pomena: prvi je ‚pasti‘ v pomenu ‚pasti na izpitu‘ (*Megint elestem a vizsgán, tanulhatom újra az anyagot / Ponovno sem padel na izpitu, lahko kar začnem ponavljati snov*), drugo pa ‚odpasti‘ v zvezi s šolsko učno uro: *Egyikeknek elesik a többi óra és ezért át lehetne rakni az órát?* (Sln. *Ali komu odpade naslednja ura in lahko uro zato prestavi?* ali: *Beteg a tanár, elesik az óra*; sln. *Učitelj je zbolel, ura odpade.*) Samostalniška zveza *érettségi tánc* je dobeseden prevod slovenske *maturantski ples*. Ključ za razumevanje leži v besedi *ples*: Ta beseda lahko namreč označuje tako plesno prireditev kot sam ples (v smislu dejavnosti): v jezikovni različici madžarščine, ki jo govorijo v Prekmurju, se je pomen zožil na prvo, prim. *Az érettségi tánc minden generációnak felejthetetlen élmény marad* (sln. *Na maturantski ples vsaki generaciji ostanejo nepozabni spomini*), *Minden lány bosszu ruhát csináltat az érettségi táncra* (sln. *Vsa dekleta so si za maturantski ples dala izdelati dolge obleke*). Posebej zanimive so v slovarju zabeležene t. i. hibridne tvorbe (hibridne kalkirane besede ali besedne zveze). S tem izrazom označujemo zloženke ali besedne zveze, pri katerih je eden od členov prevzet iz večinskega jezika, drugega pa predstavlja madžarska oziroma mednarodna beseda (tujka), ki je v rabi tudi v madžarskem jeziku. V besedni zvezi *diferenciális vizsga* (etimom zveze je sln. ‚diferencialni izpit‘) je tako ohranjena tujka v določilu, v jedru pa nastopa domači madžarski leksem. Zloženka *iskola-vreckska* (iz sln. besedne zveze *šolska vrečka*) je kontaktna različica izraza za vrečo s higijenskimi ali telovadnimi potrebščinami, prim. *Még az adidászkiáját⁷ is az iskola-vrecksába tette, ott is maradt az egész szüniidő alatt* (sln. *Še adidaske je dal v šolsko vrečko, tam pa so ostale čez počitnice*). Jedrni del zloženke, *vreckska* (sln. *vrečka*), je v pogosti rabi tudi samostojno: če pri sebi nimamo ničesar, kamor bi zložili kupljeno blago, v trgovini pri blagajni navadno prosimo za *vrecksko* (čemur ustrezajo standardnomadžarski leksemi *nejlonzacskó, reklámtáska* ali *zacskó*). Tudi večina novih prevzetih besed se takoj prilagodi jezikovnemu sistemu tiste različice madžarščine, v katero je prevzeta; proces podomačitve je razmeroma hiter. Kot posledica koronavirusne epidemije je v kontekstu šolstva in izobraževanja tako na primer v zelo pogosto rabo prišel izraz *hitri teszt* – samostalniško jedro te hibridne besedne zveze – tudi kot mednarodna beseda sama – namesto e-jevske izkazuje ö-jevsko samoglasniško barvo v nenaglašnem obrazilu, kot je razvidno iz naslednjega primera: *Mast tudtam meg, hogy a hitri tesztöm negatív, akkor meg vagyok nyugodva ebbe a hétbe* (sln. *Ravno sem izvedela, da je moj hitri test negativen, torej sem lahko za ta teden pomirjena*). Še dva primera takšnega prilagajanja sta na eni strani glagol *studéroz* «studirati», ki izkazuje é-jevsko obliko, in na drugi samostalnik *stipendiu*, pri katerem je v izglasju razvidna u-jevska samoglasniška barva namesto standardnomadžarske o-jevske (*stipendió*), prim *Ván, aki csak a stipendiu miatt studéroz*

7 Prevzeta beseda *adidászka* izhaja iz imena blagovne znamke *Adidas* in je izvorno označevala samo športno obutev te znamke, dandanes pa se uporablja kot splošni izraz za športno obutev.

(sln. *So tudi takšni, ki študirajo samo zaradi štipendije*). Oba prevzetka predstavljata preko državnega jezika prevzeti mednarodni besedi.

Besedna vrsta v prekmurskem korpusu

Korpus kaže preučiti tudi z vidika besednovrstnih značilnosti prevzetih besed. V besednem gradivu prekmurskega korpusa se potrjuje ena od osnovnih tez kontaktnega jezikoslovja, po kateri velja, da se prevzemanje najintenzivneje vrši v okviru samostalniških besed (v zvezi s tem gl. npr. lestvico prevzemanja po Thomasonu in Kaufmannu [1988]): v vseh tematskih sklopih v celoti prevladujejo samostalniške besede (80 %), manj je glagolov: kot posredno prevzete besede v okviru izobraževalne terminologije v slovarju tako najdemo glagole *diplomál*, 'diplomirati', *eldob*, 'vreči', *elesik*, 'pasti', *spricáz*, 'špricati' in *studéroz*, 'študirati'. Besednih zvez, katere jedro je glagol, v okviru izobraževalne terminologije (zaenkrat) ni najti. V prihodnje bo preučevanje glagolov oziroma drugih besednih vrst vse bolj osrednjega pomena. Če v okviru celotnega prekmurskega korpusa primerjamo delež besed v razmerju do deleža besednih zvez, ugotovimo, da je delež besed neprimerno večji, besedne zveze (katerih jedro je samostalnik, glagol ali izglagolski samostalnik) se tako v okviru neposredno prevzetih kot tudi v okviru posredno prevzetih besed pojavljajo v razmeroma majhnem številu.

Prevzete besede

Prevzete besede, ki se v okviru izobraževalne in vzgojne terminologije pojavljajo v prekmurski madžarščini, zaobsegajo široko tematsko polje. V slovarju to tematsko širino odražajo stavčni primeri. V njih se tako pojavljajo npr. imena posameznih učnih predmetov, kot so *eszpeo*, *likovna* (prim. *Azt akartam csak mondani, hogy abba az szekrénybe például a ruhát tesszük be vagy a likovnára. Így van, mindenfélét bele tudtok tenni. Igen, meg a papucsot. Szépen kell tartani, tisztán kell ... / Samo to sem hotel reči, da v tej omari spravljamo oblačila ali pa [pribor] za likovno. Tako je, vse možno lahko spravimo tja. Da, tudi copate. Mora biti lepo urejena, čista ...*),⁸ *narava*, *racsunálnistvo* (prim. *Én pedig rajznál nem vagyok ollan jó, hogy... hogy így ecsettel hogy valamit rajzolok... és még én negyedik osztálybo meg ilyen sport valamire fogok járni, meg racsunálnistvora / Jaz pri risanju nisem tako dober, da bi ... da bi lahko kaj naslikal s čopičem ... v četrtem razredu bom raje hodil na kakšen šport ali pa na računalništvo*), *rázredniska* (prim. *Nem volt mámo razredniskánk, mer a profszorca hirtelen beteg lett / Danes nismo imeli razredniške, ker je učiteljica zbolela.*), *szpoznávánje* (prim. *Mit a legnehezebb tanulni?... a leg, igen, és a legnehézebb, amit tanulok az szokott lenni a matematika. Matematika? Hát azt*

8 Navedeni daljši izseki, zabeleženi v slovarju, izvirajo iz oddaj Pomurskega madžarskega radia (MMR), v okviru katerih so učenci pripovedovali o šolskem življenju (<https://www.rtvlo.si>).

csak gyakorolni kell. Nekem a szlovén meg a szpoznávánje / Kateri predmet ti je najtežji? Najtežji ... ja, najtežji predmet, ki se ga učim, je matematika. Matematika? No, pa saj tam moraš samo delati vaje. Meni sta [najtežja predmeta] slovenščina in spoznavanje), verouk, zgodovina (prim. Zgodovinaná a második világháboruru tanulunk / Pri zgodovini se učimo o drugi svetovni vojni.); poleg tega se pojavljajo izrazi za učne pripomočke, npr. berilo (prim. Otthon felejtettem a berilot, nézhetem a tiedet?/ Berilo sem pozabil doma, ali lahko berem iz tvojega?), iskolavreckska, ucsbenik; prav tako se najdevajo izrazi za glavne vrste pisal, npr. flomaszter (prim. A gyerekek ma rajzoltak először flomaszterrel / Otroci so danes prvič risali s flomastrom.), kemicsni, korekturni, penkalo (prim. Sose irok penkalove / Nikoli ne pišem s penkalom.), voscsenka (Prim. Voscsenkával szeretek a legjobban rajzolni / Najraje rišem z voščenko.); iz slovenščine je prevzetih več izrazov za šolske dokumente in informacijsko infrastrukturo, npr. eAsistent (prim. Ma már mindent az eAsistentbe írnak a tanárok, a szülők azonnal láthatják az interneten, mi történt az iskolában. / Dandanes učitelji prav vse vpisujejo v eAsistenta, starši na internetu takoj vidijo, kaj se dogaja v šoli.), redoválnica (prim. A tanitu néni beirta a redoválnicába a cövekököt / Učiteljica je cvek vpisala v redovalnico.), szpricseváló, urnik (prim. Nézd meg az urnikon, millen óra lesz / Poglej na urnik, katero uro imamo zdaj). Nadalje se najdevajo izrazi za tehnične pripomočke, npr. printer (prim. Kifogyott a toner, nem dolgozik a printer, kész, nem tudom kinyomtatni a szöveget / Zmanjkalo je tonerja, printer ne dela, konec, ne bom mogel natisniti besedila), izraze za vrsto izobraževalne ustanove, npr. osznozna (prim. Kevés a gyerek az osznoznán is, minden éven kevesebb / Tudi na osnovni je malo otrok, vsako leto jih je manj), szrednja, szrednjasola (prim. Szrednjasolába járok / Hodim v srednjo šolo), izraze za realije šolskega vsakdana, npr. málica, spricáz (prim. Tegnap spricáztam, mert nem bírtam végigülni a nyelvtanórát / Včeraj sem šprical, nisem mogel zdržati na uri slovnice), tájékoztatási nap (prim. Szlovéniában, így a Lendvai Kétnyelvű Középiskolában is ma és holnap szervezik meg a tájékoztatási napot délelőtt 9-kor és délután 3-kor, de virtuálisan / V Sloveniji, torej tudi na Dvojezični srednji šoli v Lendavi, danes in jutri potekajo informativni dnevi, v dopoldanskem terminu ob 9. uri, v popoldanskem pa ob 3., vendar bodo izvedeni virtualno), telovádnicá (prim. Nem a telovádnicábo vótunk mámo tornáná, hanem künn / Danes pri telovadbi nismo bili v telovadnici, ampak zunaj), pojavljajo pa se tudi izrazi za interesne in druge dejavnosti, npr. plavalni tecsaj, podalsano (prim. Minden leckét megcsináltunk podalsanoba, otthon már csak játszunk / Vse naloge smo naredili v podaljšanem, doma se lahko igramo), in izrazi za zaposlitev in naloge udeležencev v učnem procesu, npr. aktíva, diferenciális vizsga (prim. Még meg kell csinálnom három diferenciális vizsgát is, mert más szakra akarok menni a második fokozaton / Moram opraviti tudi tri diferencialne izpite, ker želim na drugi stopnji obiskovati drug študijski program), govorilna, iszpit, kontrolka (Tegnap kontrollkát írtunk matematikánál / Včeraj pri matematiki pisali kontrolko), opomin, popravnai (prim. A popravni alig a második rokon [stnd. időpontban] sikerült / Popravnega sem

opravil komajda v drugem roku), szuplenca (prim. Most jött az igazgatóhelyettes íméjje, kaptam holnap reggelre egy szuplencát, így megint fél nyolcor kezdek / Ravno sem dobila e-pošto ravnateljevega namestnika, za jutri zjutraj sem dobila suplenco, spet začenjaj ob pol osmih), usztni.

Spremembe jezikovne rabe v zrcalu korpusa

Gradivo madžarsko-madžarskega slovarja in podatkovne baze *Termini* se neprestano razvija, slovarski sestavki se poglobljajo, nabor stavčnih primerov se bogati; zahvaljujoč spletni obliki uredniki pri delu namreč niso omejeni ne vsebinsko ne z ozirom na obseg. Pri določenih prevzetih besedah smo priča spremembam v njihovi časovni razsežnosti: pogostost rabe se manjša, s časom pridejo iz rabe, kar vodi k temu, da je treba dani pojem poimenovati z novo besedo. Tako se beseda *redoválnica* ob prevzetku *eAsistent* skorajda ne uporablja več (ker se več ne uporablja njegov denotat), prav tako pa v je prekmurski madžarščini za napihljivo blazino za na plažo vse bolj v rabi izraz *blazina*, ki nadomešča starejši *jugoplastika*. Na razvoj v izvornem kot tudi v ciljnem jeziku imajo velik vpliv zunajjezikovne okoliščine in dogodki. Najaktualnejša je žal pandemija virusa SARS-CoV-2, ki je zadnji dve leti krojila naša življenja in naše razmišljanje ter pustila pečat tudi v jezikovni rabi: pojavilo se je veliko število novih besed za konceptualizacijo novih pojavov, v prekmurski madžarščini pa je bil velik delež teh besed prevzet iz ali preko slovenščine. Nekaj primerov z obravnavanega tematskega področja z navedbo standardnomadžarskih ustreznice: *hitri teszt*, (pouk) *na daljavo* (stnd.: *távoktatás*), (pouk) *vszivo* (stnd.: *jelenléti oktatás*), *razkuzsilo* (stnd.: *fertőtlenítő*), *tesztiranje* (stnd.: *tesztelés*), prim. *Tesztiranjén voltam, ezért nem tudtam odaérni az órára* (sln. *Bila sem na testiranju, zato nisem mogla priti na uro*); *Egyik hétbe na daljavo vagyunk, a másik hétbe meg vszivo* (sln. *En teden smo na daljavo, drugi teden pa v živo*); *A mamám szeptembertől tovább szamiozolációjába van, én vásárolok neki mindent* (sln. *Moja mama je od septembra v samoizolaciji, vse nakupe zanjo opravi jaz*); *Má csupa seb a kezem a razkuzsilotu, hiába kenem minden órába zsíros krémme* (sln. *Od razkužila imam dlani že čisto polne ranic, zaman si jih vsako uro mažem s kremom*).

Možen vpliv na proces prevzemanja besed in na rezultate tega procesa lahko izluščimo tudi iz trenda, ki ga v zadnjih letih opazamo v okviru dvojezičnega javnega izobraževanja v Prekmurju: madžarski starši svoje otroke vpisujejo v dvojezične osnovne šole, tako da niso v stiku le z različnimi jeziki (materni jezik, jezik okolja, tuji jezik), temveč v šoli prihaja tudi do stika več različic madžarščine. Prihodnji jezikovni razvoj v okviru prevzetih besed bo zanimivo spremljati tudi v tem izredno pestrem jezikovnem kontekstu. V srednje šole se po drugi strani vpisujejo tudi enojezični slovenski dijaki, zlasti v programe srednjih strokovnih in poklicnih šol. Da bi se lahko učinkovito udeleževali dvojezičnega izobraževanja, se s polno paro učijo tujega jezika

– madžarščine. Zelo informativno bo preučevati, kako poteka ta stik – med drugim, kakšno smer bo ubral proces prevzemanja, če se npr. v srednjih šolah delež dijakov, ki jim je slovenščina prvi jezik (materinščina) oziroma delež maternih govorcev madžarščine v osnovnih šolah, poveča v razmerju do dosedanjega.

Preživetje maternega jezika, ko je ta v manjšinskem položaju, je v veliki meri odvisno tudi od odnosa govorcev do lastne vernakularne različice maternega jezika. O tem, da je ta odnos dandanašnji pozitiven (ni bilo vedno tako), med drugim priča stran na družbenem omrežju Instagram, ki pod naslovom *Ledvai argó* (sln. *Lendavski argo*) beleži jezikovno rabo mlajših govorcev madžarščine na podlagi konkretnih primerov. Nekaj primerov za ilustracijo (z navedenimi standardnomadžarskimi ustreznici): *Te má cepizted magad?* (sln. *Ti si se že cepil*, stnd. *Te már beoltattad magad?*); *Te mit vetti neki valentinovora?* (*Kaj si ji kupil za valentinovo?* stnd.: *Te mit vettél neki Valentin-napra?*); *Popaj⁹ dostavljaz picáko?* (sln. *Ali Popaj dostavlja pice?*, stnd. *A Popaj kivisz pizzákat?*).

Sklep

V prispevku sem na izbranih vidikih predstavila v slovarju *Termini* opisan del prekmurskega korpusa, ki se nanaša na prevzete besede s tematskega polja vzgoje in izobraževanja. Namen prispevka je v prvi vrsti seznanitev širše javnosti s tem slovarjem, vzbuditev zanimanja čim širšega kroga ljudi za leksiko, predstavljeno v slovarju, in spodbujanje k čim pogostejši in čim širši uporabi slovarja z vsemi možnostmi uporabe in zbranimi ter sistematiziranimi informacijami. Prevzete besede v okviru izobraževalne terminologije verodostojno zrcalijo raznolikost in bogastvo jezikovnih različic maternega jezika, hkrati pa kreativnost govorcev jezika, učencev, dijakov in študentov. Iz državnega (večinskega) jezika prevzete besede in besedne zveze (posredni in neposredni kontaktni pojavi) so osrednjega pomena v ustroju slovarja.¹⁰ Kodifikacija zamejskega besedja (madž. *bt szavak*)¹¹ dviguje prestiž madžarščine v zamejskih regijah in s tem pripomore k ohranjanju jezika in znotrajjezikovne raznolikosti, in – s prepoznavanjem raznovrstnosti – ustvarjanju integrativne celote v madžarski govorni skupnosti (Tolcsvai Nagy 2017: 187). Slovar *Termini* je primer dobre prakse. V prvi vrsti zato, ker omogoča takšne vrste madžarsko-madžarsko komunikacijo, ki doslej

9 Picerija v Lendavi.

10 Na tem mestu je treba dodati še, da so slovarski sestavki dandanes opremljeni tudi z ilustracijami in fotografijami, kmalu pa bodo uporabnikom na voljo tudi zvočni posnetki, s čimer bo bogat nabor podatkov v slovarju in podatkovni bazi postal še bolj nazoren in uporaben.

11 Pod izrazom zamejsko besedje (madž. oznaka *bt szavak*) razumemo leksikalne enote v besedju zamejskih različic madžarskega jezika, k izvirajo iz vsakokratnega državnega (večinskega) jezika, tj. prevzete elemente (besede, besedne zveze).

ni bila mogoča (praktični vidik); slovar pa ni uporaben samo za iskanje t. i. standardmadžarskih ustreznih v okviru jezikovne rabe v zamejskih regijah, ampak odlično deluje tudi v obratni smeri: enojezični govorec (madžarske) madžarščine lahko spozna svojstvene besede zamejskih regij in s tem vsaj na receptivni ravni sodeluje v njihovem jezikovnem življenju (simbolni vidik). Da ne omenjamo, da ustroj slovarja in korpus, razdelan v podatkovni bazi, nudita neštete možnosti analize, s tem pa se ob interdisciplinarnem pristopu širijo raziskovalni cilji in vsebine z ozirom na celoten madžarski govorni prostor (teoretski vidik), npr. spoznavanje, primerjanje strokovnih terminologij (npr. izobraževalne, pravne, administrativne), ki so v rabi v zamejskih regijah. S tem pa se posamezni korpusi strokovnega besedja razvijajo in utrjujejo.

Viri

Spletna stran Madžarske jezikovne raziskovalne mreže *Termini*: <http://termini.nytud.hu/>
<https://www.rtvsl.si>
https://www.instagram.com/lendavskiargo/?utm_medium=copy_link

Literatura

- Benő, Attila, 2008. *Kontaktológia A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Egyetemi műhely kiadó: Cluj-Napoca.
- Benő, Attila, 2014. *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban*. Erdélyi Múzeum Egyesület: Kolozsvár.
- Benő, Attila – Péntek, János, ur. 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda – Kolozsvár: Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Benő, Attila – Juhász, Tihamér – Lanstyák, István, 2020. A Termini »határtalan« szótára. *Magyar Tudomány* 181/2. DOI: 10.1556/2065.181.2020.2.2
- Eőry, Vilma, ur. 2007. *Értelmező szótár+*. Budimpešta: Tinta Könyvkiadó.
- Gaál, Péter, 2020. A változatos magyar nyelv: nyelvhasználat a Kárpát-medencében VIII. – szavak az oktatás és az iskola tárgyköréből. <https://nepujsag.net/nyelvr%C5%91l-mindenkinek/9356-a-v%C3%A1ltozatos-magyar-nyelv-nyelvhaszn%C3%A1lat-a-k%C3%A1rp%C3%A1t-medenc%C3%A9ben-viii-%E2%80%93-szavak-az-oktat%C3%A1s-%C3%A9s-az-iskola-t%C3%A1rgyk%C3%B6r%C3%A9b%C5%91l.html> (10.02.2021)
- Kolláth, Anna – Kruzsliz, Tamás – Gaál, Péter, 2021. Trenutni trendi pri opisovanju različic madžarskega jezika v Prekmurju. *Jezik in slovnstvo*. 66/ 2–3. 167–179.
- Kolláth, Anna, 2019. A szlovén nyelv keleti szomszédja: a magyar nyelv = Madžarski jezik : vzhodni sosed slovenskega jezika. V: Šekli, Matej (ur.), Rezoničnik, Lidija

- (ur.). *Slovenski jezik in njegovi sosedje*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. Str. 40–56. Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 29.
- Kolláth, Anna, 2005. *Magyarul a Muravidéken*. (Madžarsko v Prekmurju.) 1. izd. Maribor: Slavistično društvo Maribor. ZORA 39.
- Kolláth, Anna, 2006. Detrianonizacija madžarskega jezika – izzivi in možnosti v tretjem tisočletju v osrčju Evrope. *Jezik in slovstvo* 51/3–4. 85–102.
- Kolláth, Anna, 2007. Beszámoló a határon túli magyarnyelvi kutatóműhelyek virtuális hálózatának szótárprogramjáról. *Lexikográfiai füzetek* 3. 257–271.
- Kolláth, Anna, 2012. *A szlovéniai magyar nyelv a többnyelvűség kontextusában*. Bielsko-Biala, Budimpešta, Kansas, Maribor, Praga: ZORA 92.
- Kolláth, Anna, 2020. A magyar nyelv muravidéki változata az új évezredben – az oktatás és a kutatás kontextusában. *Magyar Tudomány* 181/2: 177–189.
- Kolláth, Anna, 2021. Az iskola nyelve(i) – a Termini szótár oktatás és nevelés fogalomkörű kölcsönszavainak élete a Muravidéken. In: Csernicskó, István és Kozmács, István (ur.): *Kétnyelvűség – oktatás – nyelvmenedzselés. Írások, tanulmányok Vančo Ildikó születésnapjára*. Nyitra: Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem.
- Kolláth, Anna – Lehocki-Samardžić, Ana – Vukov-Raffai, Éva, 2021. Az oktatás terminológiája a Termini-szótárban – délszláv nyelvi kontaktusban. *Nyr.* 145/4. 389–401.
- Kolláth, Anna – Gróf, Annamária, 2013. *Hungarian in Slovenia. ELDIA case-specific report*. [https://fedora.phaidra.univie.ac.at/fedora/get/o:356605/bdef:Content/get\(02.10.2021\)](https://fedora.phaidra.univie.ac.at/fedora/get/o:356605/bdef:Content/get(02.10.2021))
- Lanstyák, István, 2006. *Nyelvből nyelvre*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 57–104.
- Lanstyák, István, 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: Fedinec, Csilla, ur. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 118–135.
- Pintér, Tibor, 2017. Adatbányászat a kétnyelvűség mögött. In: Benő, Attila – Gúti, Erika – Juhász, Dezső – Szoták, Szilvia – Terbe, Erika – Trócsányi, András (ur.): *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében*. Törökbálint: Termini Egyesület. 158–167.
- Pusztai, Ferenc, ur. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*, 2 kiadás. Budimpešta: Akadémiai Kiadó.
- Thomason, Sarah Grey – Kaufman, Terrence, 1988. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.
- Tolcsvai Nagy, Gábor, 2007. *Idegen szavak szótára*. Budimpešta: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy, Gábor (ur.), 2017. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Szoták, Szilvia, 2019. Értjük egymást? Oktatásterminológiai különbségek a Kárpát-medence magyar–magyar kommunikációjában. In: Szoták, Szilvia (ur.): Diszciplínák találkozása – nyelvi közvetítés a 21. században. Budapest: OFFI Zrt. 247–259.

Veszelszki, Ágnes, 2013. Digilektus és netszótár. http://www.irodalomismeret.hu/files/2013_1/veszelszki_agnes.pdf (10.02.2021)

Dodatek za dvojezičnost in raba madžarskega jezika v javnih ustanovah na narodnostno mešanem območju v Prekmurju: prikaz izbranih raziskovalnih rezultatov¹

*Sonja Novak Lukanovič**

Povzetek

V pričujočem prispevku je podan kratek oris začetkov uvajanja dodatka za dvojezičnost in zakonodaje, povezane z rabo madžarskega jezika in izvajanjem institucionalne dvojezičnosti. Predstavljeni so različni instrumenti in dejavniki, ki zaznamujejo tako notranjo kot zunanjo jezikovno ureditev na narodno mešanih območjih. Posebej so predstavljeni izbrani empirični podatki, povezani z uspešnostjo oziroma neuspešnostjo dodatka za dvojezičnost, ki predstavljajo empirični del projekta »Institucionalna dvojezičnost na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji: evalvacija dodatka za dvojezičnost«. Predstavljeni so izbrani rezultati o stopnji znanja madžarskega jezika med zaposlenimi v javni upravi na narodnostno mešanem območju v Prekmurju, podatki o rabi madžarskega jezika in o stališčih do dodatka za dvojezičnost.

Ključne besede: dodatek za dvojezičnost, madžarski jezik, institucionalna dvojezičnost, sporazumevalna zmožnost, stališča

Abstract – Bilingualism Bonus and Use of the Hungarian Language in Public Institutions in the Ethnically Mixed Area of Prekmurje: An Overview of Selected Research Results

The article provides a brief outline of the introduction of the bilingualism bonus and of the legislation governing the use of the Hungarian language and the implementation of institutional bilingualism. It describes the instruments

* *Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Institut za narodnostna vprašanja, sonja.novaklukanovic@ff.uni-lj.si*

1 Prispavek je rezultat dela v okviru projekta »Institucionalna dvojezičnost na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji: evalvacija dodatka za dvojezičnost« (ARRS: J6-9373), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

and factors characterising both the internal and the external linguistic regimes in ethnically mixed areas. In particular, it presents selected empirical data on the success or failure of the bilingualism bonus, which constitute the empirical part of the project Institutional Bilingualism in the Ethnically Mixed Areas in Slovenia: Evaluation of Bilingualism Bonus Programme. The article provides an overview of selected research results on Hungarian language proficiency among public employees in the ethnically mixed area of Prekmurje, data on the use of the Hungarian language, and the attitudes towards the bilingualism bonus.

Keywords: bilingualism bonus, Hungarian language, institutional bilingualism, communicative competence, attitudes

Absztrakt – A kétnyelvűség és a magyar nyelv közintézményekben való használatának támogatása a muravidéki, etnikailag vegyes területen: válogatott kutatási eredmények áttekintése

A tanulmány röviden ismerteti a kétnyelvűség támogatásának bevezetését, valamint a magyar nyelvhasználatot és az intézményi kétnyelvűség megvalósítását szabályozó jogszabályokat. Különböző eszközök és tényezők kerülnek bemutatásra, amelyek az etnikailag kevert területek belső és külső nyelvi elrendezését egyaránt jellemzik. Bemutatásra kerülnek a kétnyelvűségi támogatás sikerességével vagy kudarcával kapcsolatos válogatott empirikus adatok, amelyek az „Intézményi kétnyelvűség etnikailag vegyes területeken Szlovéniában: a kétnyelvűségi támogatás értékelése” című projekt empirikus részét képviselik. Válogatott eredmények ismerhetők meg a közigazgatásban dolgozók magyar nyelvtudásának szintjéről a muravidéki, etnikailag vegyes térségből, továbbá a magyar nyelvhasználatra vonatkozó adatok és a kétnyelvűségi támogatáshoz való viszonyulás kiértékelése.

Kulcsszavak: kétnyelvűségi támogatás, magyar nyelv, intézményi kétnyelvűség, kommunikációs kompetencia, attitűdök

VSloveniji sta dve etnično (ali narodnostno) mešani območji, in sicer Prekmurje na severovzhodnem delu države ter priobalni del Slovenske Istre. Madžarsko govoreča manjšina živi v Prekmurju, italijansko govoreča pa je strnjena v Istri. V popisu prebivalstva iz leta 2002 se je 6243 ljudi opredelilo za Madžare, kar je 0,32 % prebivalstva Slovenije, in 2258 ljudi za Italijane, kar pomeni 0,11 % prebivalstva države. Slovenska nacionalna jezikovna politika temelji na načelu zagotavljanja enakovrednega položaja obeh narodnih manjšin na narodnostno mešanih območjih. Ustava Republike Slovenije v 11. členu določa: »Uradni jezik v Sloveniji je slovenščina. Na območjih občin, v katerih živita italijanska ali madžarska narodna skupnost, je uradni jezik tudi italijanščina ali madžarščina.« Jezikovna

politika v Sloveniji zajema različna področja, vključno z izobraževanjem, javnimi službami in mediji (za pregled gl. mdr. Medvešek, Bešter 2016; Nečak Lük, 2012; Novak-Lukanovič, Limon 2012, 2014; Čok, Zudič Antonič 2012; Zudič Antonič 2011; Zudič Antonič, Zorman 2004; Dular 2008; Štrukelj, 1998). Glede javne uprave je v 62. členu ustave določeno: »Vsakdo ima pravico, da pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti ter v postopkih pred državnimi in drugimi organi, ki opravljajo javno službo, uporablja svoj jezik in pisavo na način, ki ga določi zakon.« To pomeni, da imajo javni uslužbenci, ki delajo v javni upravi na teh dveh narodnostno mešanih območjih, pravico, da na delovnem mestu uporabljajo svoj jezik. Pravico do uporabe svojega jezika pa imajo tudi državljani pri uresničevanju svojih pravic v postopkih pred državnimi in drugimi organi, ki opravljajo javno službo. Za izvajanje ustavne določbe je torej potrebna institucionalna dvojezičnost, tj. zmožnost javnih organov, da uporabljajo oba jezika – slovenski in manjšinski jezik tako v medsebojni komunikaciji kot v komunikaciji z uporabniki (notranja in zunanja komunikacija). V zakonodaji so ustavne določbe formalno uresničene: pogoj za zaposlitev v javnem sektorju na dveh narodnostno mešanih območjih je znanje tako večinskega kot tudi manjšinskega jezika, kar omogoča uresničevanje institucionalne dvojezičnosti. Pregled zakonodaje ² nam brez dvoma potrjuje, da je namen jezikovne politike v Sloveniji vplivati na deležnike in tako omogočiti doseganje in uresničevanje ciljev, ki jih na področju zagotavljanja institucionalne dvojezičnosti na narodno mešanih območjih oblikuje politika. Iz analize zakonskih podlag ugotavljamo, da slovenska jezikovna politika omogoča posebne spodbude za rabo in učenje manjšinskega jezika v javnem sektorju. Imenovanje na določene položaje v javnem sektorju je pogojeno z znanjem manjšinskega jezika, predvidene pa so tudi finančne spodbude za dvojezičnost v obliki dodatka k plači. Kljub temu je izvajanje politike manj učinkovito od pričakovanega. Etnografske raziskave, opravljene med večinskim in manjšinskim prebivalstvom že leta 1991 in 1997, so pokazale, da je uporaba obeh jezikov na delovnem mestu verjetnejša med pripadniki manjšine, medtem ko uslužbenci, ki so po narodnosti Slovenci, pretežno uporabljajo le slovenski jezik (Nečak Lük 1993, 2000).

V pričujočem prispevku se osredotočamo na narodnostno mešano območje (NMO) v Prekmurju in prikazujemo izbrane empirične podatke povezane z rabo madžarskega jezika v javni upravi in dodatkom za dvojezičnost. Podatke smo pridobili v okviru projekta »Institucionalna dvojezičnost na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji: evalvacija dodatka za dvojezičnost«.

2 Pregled zakonodaje vsebuje dokument »Normativna ureditev dvojezičnega poslovanja«, Ministrstvo za javno upravo, 28. 8. 2018, št.007-481/2018/6 in pa Načrt ukrepov Vlade republike Slovenije za izvajanje predpisov na področju dvojezičnosti 2015-2018, št. 61400-22015/5.

Začetki uvajanja dodatka za dvojezičnost s ciljem izvajanja institucionalne dvojezičnosti

Dodatek za dvojezičnost ima v Sloveniji dolgo tradicijo, čeprav natančen zgodovinski prikaz do danes še ni bil raziskan. Še vedno ne vemo natančno, kdo ga je predlagal, kdaj in katere okoliščine so vplivale, da so ga začeli uvajati. Pri uvedbi dvojezičnosti, dvojezičnega poslovanja in dvojezičnega šolstva je vsekakor treba poudariti VII. Kongres ZKJ leta 1958, ki je spremenil dotedanji pristop k narodnim manjšinam v Jugoslaviji, kar se je nadaljevalo s sprejetjem sklepov CK ZKJ (Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije). Ti sklepi so bili sprejeti 2. marca 1959. Stališča in sklepi, ki jih vsebuje ta dokument, so pomenila osnovo za učinkovito uveljavitev vseh pravic v Jugoslaviji živečih narodnosti. Ti sklepi so bili zelo pomembni za razvoj narodnostne politike, torej tudi za izvajanje dvojezičnosti na narodnostno mešanih območjih.

V dokumentih lahko beremo, da je Okrajna konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva v Murski Soboti (SZDL) že konec aprila 1959 obravnavala sklepe o uveljavljanju narodnostnih pravic s ciljem, da bi se tudi socialistična zveza čim uspešneje vključila v uveljavitev teh sklepov pri uresničevanju pravic občanov madžarske narodnosti, ki živijo v Prekmurju. Na konferenci je o tem govorila Vida Tomšič, ki se je v svojem govoru posebej posvetila madžarski manjšini. V govoru je med drugim izpostavila (citata): »*V perspektivi pa bi bilo treba na mešanih področjih vzpostaviti za vse otroke dvojezično šolstvo. Za takojšnjo rešitev v tem smislu še ni objektivnih pogojev, zato pa bo treba to vprašanje postopno reševati v primernem izpopolnjevanju programov manjšinskih in vseh ostalih šol. V občinski in okrajni upravi je treba zagotoviti, da bi uradniki obvladali oba jezika. Glede na to bo treba tudi materialno stimulirati uslužbence, ki bodo obvladali oba jezika.*« (Varga 1980: 19–20) Po podatkih, ki so nam trenutno na razpolago, je prav ta stavek Vide Tomšič, ki je bila v tem času članica Izvršnega sveta LRS, prva omemba dvojezičnega dodatka.³

Ko raziskujemo začetek zakonskega urejanja uvedbe dvojezičnega dodatka, je pomembno poudariti, da je šele Ustava SR Slovenije iz leta 1963 (77. člen) prvič določila posebne pravice italijanske in madžarske narodnosti v Republiki Sloveniji. Brez dvoma je pri tem imel pomembno politično vlogo CK ZKS, predvsem njegovi pokrajinski odbori in komisije. Na osnovi sprejetih ustavnih določb so v drugi polovici 60. let prejšnjega stoletja tudi občinski statuti vsebovali določbe glede zagotavljanja pravic avtohtonih narodnih skupnosti na »višjem nivoju«. Vendar vse to še ne pomeni, da se je tudi glede dejanske izvedbe ustavnih določb napravil »korak naprej«, vključno z uvedbo dvojezičnega dodatka.

Ustava iz leta 1974 (250. člen, 251. člen) je nadgradila pravno zaščito avtohtonih narodnih skupnosti in prav na tej osnovi so določbe področnih zakonov in

3 Neobjavljeno gradivo dr. Attila Kovacs »Zgodovina dvojezičnega dodatka v Prekmurju«. Hrani INDOK INV.

podzakonskih aktov, ki so se nanašale na državno upravo kot pogoj zaposlovanja na narodnostno mešanem območju. določale enakovredno znanje slovenskega jezika in jezika narodnosti. Tudi po tem »koraku« izvedba zakonskih določb v praksi ni bila celovito uresničena in konkretni ukrepi – dodatek za dvojezičnost – niso bili uvedeni.

Sistemsko zagotavljanja dvojezičnega dodatka je postalo urejeno po letu 1992. Tako sklep Vlade RS o koeficientih za določanje osebnih dohodkov (Ur. l. RS, št. 17/1992) predstavlja podlago za določitev dvojezičnega dodatka, ki se je kasneje s številnimi zakoni in uredbami nadgradil s ciljem uspešnega izvajanja dvojezičnosti in zagotavljanja enakopravnosti italijanske in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji. Kljub postavitvi zakonskih podlag pa je za učinkovitost dodatka za dvojezičnost potrebna tudi širša družbena podpora.

Danes številni **področni zakoni** (s področja kulture, izobraževanja, zdravstvene dejavnosti, lekarniške dejavnosti, zdravstvene dejavnosti, kmetijstva, sodišč, tožilstva, odvetništva, notariata, policije, medijev, knjižničarstva, itd.) izrecno določajo *poslovanje* s strančami tudi v jeziku narodnih skupnosti. Nekateri posebni zakoni, v skladu s katerimi morajo organi, javni zavodi, javne agencije, javni skladi, javni gospodarski zavodi ali druge osebe javnega prava poslovati tudi v jeziku narodnih skupnosti, spadajo v pristojnost posameznih resornih ministrstev. V okviru Vlade RS delujejo delovne skupine za izvajanje jezikovne politike RS in za pripravo ukrepov za izvajanje predpisov na področju dvojezičnosti.⁴

Čeprav je v Sloveniji pravna podlaga za jezikovno politiko na narodnostno mešanih območjih in program dodatka za dvojezičnost vzpostavljena, se postavlja vprašanje, kako notranji in zunanji kulturni, družbeni, politični in gospodarski dejavniki (faktorji) vplivajo na oblikovanje in izvajanje programa dodatka za dvojezičnost na dveh narodnostno mešanih območjih, kar posledično pomeni tudi vprašanje, v kolikšni meri se v javni komunikaciji uporablja manjšinski jezik.

Dejavniki, ki vplivajo na uspešnost dodatka za dvojezičnost v javnih ustanovah na narodno mešanih območjih v Sloveniji

Ugotavljanje uspešnosti izvajanja dvojezičnosti v javnih ustanovah na narodno mešanih območjih v Sloveniji v povezavi s programom dodatka za dvojezičnost smo umestili v okvir, ki ga sestavljajo različni dejavniki. Na učinkovitost oziroma neučinkovitost programa dodatka za dvojezičnost vplivajo zunanji in notranji dejavniki oziroma faktorji (Gazzola 2016). Prav ti dejavniki lahko *potencialno* vplivajo na proces oblikovanja in izvajanja politike (dvojezičnosti) na dveh narodnostno mešanih območjih v Sloveniji.

4 Tako imamo Medresorsko delovno skupino za spremljanje izvajanja jezikovne politike RS, Delovno skupino za pripravo načrta ukrepov za izvajanje predpisov na področju dvojezičnosti. V okviru tega se pripravljajo tako načrti ukrepov kot tudi poročila o izvedbi ukrepov za izvajanje dvojezičnosti. O tem: Načrt ukrepov Vlade republike Slovenije za izvajanje predpisov na področju dvojezičnosti 2015–2018, št. 61400-22015/5.

Primeri *zunanjega* dejavnika, ki vplivajo na oblikovanje politike, so demografska sestava prebivalstva, sprememba sestave prebivalstva na trgu dela zaradi migracijskih tokov, razpoložljivost usposobljenih prevajalcev in tolmačev, višina sredstev, namenjenih jezikovni politiki.

Primeri *notranjega* dejavnika pa so stopnja zavzetosti nosilcev odločanja – na primer stališča javnih uslužbencev, prepričanja in pričakovanja prebivalstva, pomanjkanje ustreznih kazalnikov za spremljanje razvoja jezikovnih spretnosti javnih uslužbencev.

Jezikovna politika vsake države se v praksi izvaja preko različnih instrumentov. Instrumenti jezikovne politike ter zunanji dejavniki vplivajo na notranjo jezikovno ureditev (NJU) na institucionalni ravni, torej v javnih ustanovah. NJU zaznamujejo različne spremenljivke:

- jezikovna znanja/jezikovne spretnosti zaposlenih (jezikovno znanje JZ);
- pogostost rabe jezikovnih znanj (pogostost rabe PR);
- obseg prevajanja in tolmačenja (prevajanje in tolmačenje PT).

Dvojezično sporazumevanje na institucionalni ravni, v javnih ustanovah, je torej možno le, če imajo zaposleni zahtevana jezikovna znanja, če jih uporabljajo in če so na voljo tudi storitve jezikovnega posredovanja (prevajanja). Navedene spremenljivke se med seboj prepletajo in so v medsebojni soodvisnosti. Pogostost rabe jezikovnih znanj (PR) je odvisna od jezikovnega znanja oziroma jezikovnih spretnosti posameznika (JZ).

Zunanja jezikovna ureditev (ZJU), ki jo zaznamujejo tako zunanji dejavniki in tudi spremenljivke notranje jezikovne ureditve, pa pomeni, da obstajajo uradni obrazci v dveh jezikih, da obstaja dostop do zaposlitve v javni upravi, da je omogočen dostop do informacij v dveh jezikih.

Na osnovi zgoraj navedenih izhodišč v naslednjih poglavjih predstavljamo empirične podatke o rabi in stopnji znanja madžarskega jezika v povezavi z dodatkom za dvojezičnost v javni upravi na narodno mešanem območju v Prekmurju.

Prikaz izbranih empiričnih rezultatov

Pri prikazovanju rabe manjšinskega jezika – madžarskega jezika v javni upravi na NMO v Prekmurju – izhajamo iz raziskave,⁵ pri kateri smo upoštevali vpliv notranjih in zunanjih dejavnikov na rabo jezika na institucionalni ravni in povezavo z dodatkom na dvojezičnost. Izhajali smo tudi iz analize normativnih dokumentov na ravni države in uradnih dokumentov o jezikovni politiki.

5 Glej opombo 1.

Na osnovi omenjenih dejavnikov smo pripravili spletno anketo, rezultati katere nam kažejo, kako se v praksi izvaja dvojezično poslovanje in kakšna je raba manjšinskega jezika. Spletno anketo (on-line anketo) smo izvedli med vsemi zaposlenimi v izbranih javnih institucijah v občinah na slovensko-madžarskem narodno mešanem območju in tako zagotovili reprezentativnost vzorca, natančneje »reprezentativno javno upravo« (Kübler 2013: 78–80), kar pomeni, da odraža raznolikost sestavnih delov in da vključuje posameznike različnega jezikovnega, narodnostnega in družbenega porekla. Anketo smo tako izvedli med zaposlenimi v okviru štirih različnih področjih javnega sektorja, ki so po našem mnenju najbolj ustrezna in reprezentativna za ugotavljanje učinkovitosti dodatka na dvojezičnost:

- JU – občina, upravna enota SO – sodišča
- ZD – zdravstveni dom
- CS – centri za socialno delo

Spletna anketa je imela 34 vprašanj, ki so se nanašala na splošne demografske podatke anketirancev, vprašanja o prvem jeziku, oceno znanja jezika po kriterijih Skupnega evropskega jezikovnega okvirja (SEJO), delovnem mestu anketiranca, prejetju dodatka za dvojezičnost, frekvenci rabe jezika narodne skupnosti na delovnem mestu – s strankami in sodelavci, stališča anketirancev do dvojezičnega dodatka, o njegovi ustreznosti in predlogi za izboljšanje.

K sodelovanju smo povabili vse zaposlene v obravnavanih ustanovah, ne glede na to, ali imajo dodatek za dvojezičnost ali ne, kajti zanimajo nas tudi stališča tistih, ki dodatka ne prejemajo. Ker se prispevek nanaša samo na narodno mešano območje v Prekmurju, navajamo samo podatke s tega področja. Spletna anketa je bila poslana 218 uslužbencem, prejeli smo 155 izpolnjenih anket, od teh jih 112 prejema dodatek za dvojezičnost, večino predstavljajo ženske (77,7%) v starosti 34–48 let. Čeprav so vprašani lahko odgovarjali v slovenskem ali madžarskem jeziku, se je večina odločila odgovarjati v slovenskem jeziku, le majhen delež (2,6 %) predstavljajo ankete v madžarskem jeziku. Ta podatek nas ne preseneča, kajti tudi pri empiričnem raziskovanju v preteklosti se je večina anketirancev odločila za slovenski jezik. Predvidevamo, da zato, ker je nosilna institucija raziskave iz Ljubljane, zato sami ocenjujejo, da je bolje odgovarjati v slovenskem jeziku.

Na podlagi podrobne analize ugotavljamo, da je v Prekmurju med tistimi, ki prejemajo dodatek za dvojezičnost, večina anketiranih zaposlenih na občini (33,8 %). Med tistimi, ki dodatka za dvojezičnost ne prejemajo v Prekmurju, prevladujejo tudi zaposleni na občini, kar pomeni, da zasedajo delovna mesta, na katerih ne prihajajo v stik s strankami. Osnoven pogoj za uspešno uresničevanje institucionalne dvojezičnosti sta jezikovno znanje zaposlenih (JZ) in pogostost rabe jezikovnih znanj (PR), ki sta pomembna dejavnika notranje jezikovne ureditev (NJU). To omogoča zakonodaja,

ki jo omenjamo v predhodnem poglavju našega prispevka. Dva pogoja – jezikovno znanje in pogostost rabe – predstavljata temelj tako z zakonskega kot teoretičnega vidika. Pomemben dejavnik predstavljajo tudi stališča zaposlenih do rabe madžarskega jezika in tudi do dodatka za dvojezičnost.

Jezikovno znanje zaposlenih

V anketi smo postavili vprašanje o znanju jezika (slovenskega in madžarskega) v vseh štirih sporazumevalnih dejavnostih – slušno in bralno razumevanje, govorno sporazumevanje ter pisno sporočanje. Upošteva je Skupni evropski jezikovni okvir (2011) smo posamezne ravni opisali in jih zavestno nismo označili z A1, A2, B1, B2, C1, C2, temveč smo podali opise posamezne ravni in tako se je lahko posameznik odločil, kako ocenjuje svojo sporazumevalno zmožnost.⁶ Samocenjevanje posameznih sporazumevalnih dejavnosti nam omogoča, da ugotovimo, ali imajo posamezniki, vključeni v raziskavo, *aktivno znanje jezika manjšine* (obvladajo ga na vseh štirih sporazumevalnih dejavnostih) ali *samo pasivno* (zadostujeta le dve receptivni dejavnosti – poslušanje in branje). Že pri odločitvi za metodo samoocenjevanja smo se zavedali, da taka metoda ni najbolj zanesljiva, toda izhajali smo iz predpostavke, da so rezultati lahko kljub temu koristni, kajti v povezavi z rabo manjšinskega jezika (italijanskega oziroma madžarskega), predvsem s količino rabe na delovnem mestu, lahko ocenimo dejansko/realno stopnjo izvajanja dvojezičnosti v javnih institucijah in upravičenost dodatka za dvojezičnost. Od zaposlenih, ki prejemajo dodatek (N=112), je večina zaposlenih svoje znanje madžarskega jezika ocenila zelo visoko, kar nam prikazujejo podatki v tabeli.

Tabela 1: *Samoocenjevanje znanja različnih ravni za madžarski jezik*

<i>Sporazumevalna dejavnost</i>	A1	A2	B1	B2	C1	C2	Skupaj
Slušno razumevanje	3 2,8 %	4 3,8 %	22 20,8 %	15 14,1 %	19 19,9 %	43 40,6 %	106 100 %
Bralno razumevanje	5 4,8 %	5 4,8 %	27 26 %	17 16,3 %	18 17,3 %	32 30,8 %	104 100 %
Govorno sporazumevanje	7 6,7 %	10 9,6 %	23 22,1 %	19 18,3 %	16 15,4 %	29 27,9 %	104 100 %
Pisno sporočanje	16 15,1 %	9 8,5 %	23 21,7 %	19 17,9 %	16 15,1 %	23 21,7 %	106 100 %

6 Sporazumevalno zmožnost kot Pirih Svetina (2005) razumemo kot znanje in vedenje, ki posamezniku omogoča, da lahko ustrezno ter učinkovito produktivno/tvorno (govorjenje in pisanje) in receptivno (poslušanje, branje) uporablja jezik v določen situaciji, v vsakdanjem življenju, doma ali na delu.

Podatki kažejo, da večina zelo dobro ocenjuje slušno sporazumevanje madžarskega jezika, nekoliko slabše je ocenjeno bralno sporazumevanje, nato sledi govorno sporazumevanje, najslabše pa je ocenjeno pisno sporočanje, ki ga je relativno velik delež zaposlenih ocenil z najnižjo stopnjo – A1 in A2. Če upoštevamo zahteve zakonodaje, ki višino dodatka opredeljuje glede na aktivno ali pasivno znanje, na osnovi pridobljenih podatkov ugotovljamo, da večina, ki prejema dodatek, aktivno obvlada madžarski jezik in je torej upravičena do 6 % dodatka k osnovni plači. To pomeni, da ima večina zaposlenih višjo raven znanja jezika (kar po zakonodaji ustreza B2) v vseh štirih dejavnostih, medtem ko za pasivno znanje pomeni znati jezik na osnovni ravni znanja (ustreza A2). V našem primeru je velik del zaposlenih ocenil, da je njihovo znanje celo odlično in ustreza ravni C1 in C2. Pri oceni znanja jezika je pomembno upoštevati tudi, kateri jezik je posamezniku prvi jezik (materni). V spodnji tabeli so prikazani odgovori zaposlenih, ki kažejo, da je večini madžarščina prvi jezik oziroma, da sta jim tako slovenščina kot madžarščina prvi jezik.

Tabela 2: *Materni oziroma prvi jezik vprašanih, ki prejema dodatek za dvojezičnost v javni upravi na NMO v Prekmurju*

Slovenščina	53 (47,3 %)
Madžarščina	36 (32,1 %)
Slovenščina in madžarščina	23 (20,6 %)
Skupaj	112 (100 %)

Zaposleni, ki **ne** prejema dodatka za dvojezičnost (predvidevamo, da so zaposleni na delovnih mestih, kjer znanje dveh jezikov ni zahtevano), so podali tudi ocene svojega znanja madžarskega jezika. Skoraj polovica jih je na to odgovorila in kot kažejo rezultati, tudi ti zaposleni obvladajo madžarski jezik, sicer na nižji ravni in na vseh nivojih. Statistično značilne razlike ($p < 0,0005$) v stopnji znanja madžarskega jezika so se pokazale glede na prejemanje dodatka za dvojezičnost, kar je bilo pričakovano. Ti rezultati brez dvoma kažejo, da se velik odstotek zaposlenih v javni upravi lahko na nek enostaven način sporazumeva v tudi madžarskem jeziku. Rezultati so prikazani v Tabeli 3.

Tabela 3: Frekvence in strukturni odstotki jezikovne ravni tistih, ki **NE** prejema dodatka za dvojezičnost in prihajajo iz *Prekmurja* glede na jezik

		Slušno razumevanje						Skupaj
		A1	A2	B1	B2	C1	C2	
Madžarski jezik	N	6	8	2	1	0	3	20
	%	30 %	40 %	10 %	5 %	0 %	15 %	100 %

		Bralno razumevanje						Skupaj
		A1	A2	B1	B2	C1	C2	
Madžarski jezik	N	8	4	4	0	1	2	19
	%	42,1 %	21,1 %	21,1 %	0 %	5,3 %	10,5 %	100 %
		Govorno sporazumevanje						Skupaj
		A1	A2	B1	B2	C1	C2	
Madžarski jezik	N	6	5	0	1	2	0	14
	%	42,9 %	35,7 %	22,1 %	7,1 %	14,3 %	0 %	100 %
		Pisno sporočanje						Skupaj
		A1	A2	B1	B2	C1	C2	
Madžarski jezik	N	5	5	1	0	2	0	13
	%	38,5 %	38,5 %	7,7 %	0 %	15,4 %	0 %	100 %

Pri ugotavljanju, kako je madžarski jezik prisoten v javni komunikaciji, je pomembno tudi, koliko se ta uporablja. Zato nas je zanimalo, kolikšen delež delovnega časa uporabljajo madžarski jezik in kolikokrat na dan. Pri tem nas je zanimala prisotnost rabe madžarskega jezika tako v ustni kot pisni komunikaciji. Podatki so nam pokazali, da dodatek za dvojezičnost predstavlja spodbudo za posameznika pri rabi madžarskega jezika tako s strankami kot sodelavci (pokazala se je statistična razlika $p < 0,0005$).

Višino dodatka v skladu z zakonodajo določi predstojnik, in sicer na osnovi zahtevane stopnje znanja jezika narodne skupnosti ter dejanske uporabe tega jezika pri opravljanju dela. Glede na Zakon o sistemu plač v javnem sektorju (Uradni list RS, št.108/09) morata biti izpolnjena dva pogoja:

- zahtevana raven znanja jezika narodne skupnosti in
- dejanska uporaba tega jezika pri opravljanju dela.

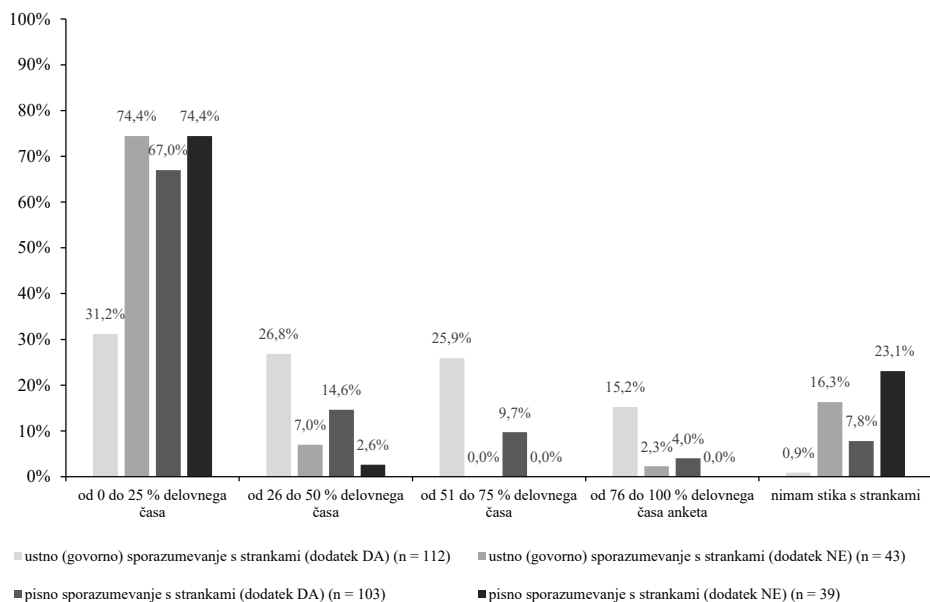
Oba pogoja smo v našem raziskovanju izpostavili (JZ in PR) in ju tudi empirično preverjali, kar prikazujemo tudi v pričujočem prispevku.

Zakonodaja izpostavlja, da je treba upoštevati in razlikovati javne uslužbence, ki večino delovnega časa ustno ali pisno komunicirajo s strankami in tako v večji meri uporabljajo jezik narodne skupnosti. Pri ugotavljanju, koliko zaposleni pri svojem delu dejansko uporablja jezik narodne skupnosti, se upošteva:

- za delovna mesta, na katerih javni uslužbenci pri opravljanju dela uporabljajo jezik narodne skupnosti pretežno del delovnega časa (več kot 70 % delovnega časa), se lahko določi višja raven znanja jezika narodne skupnosti in dodatek v višini 6 %;

- za delovna mesta, na katerih javni uslužbenci pri opravljanju dela uporabljajo jezik narodne skupnosti manjši del delovnega časa oziroma občasno, se lahko določi osnovna raven znanja jezika narodne skupnosti in dodatek v višini 3 %;
- za delovna mesta, na katerih javni uslužbenci pri opravljanju dela ne uporabljajo jezika narodne skupnosti (niti pisno niti ustno ne komunicirajo s strankami), se v sistemizaciji delovnih mest znanje jezika narodne skupnosti ne določi kot pogoj za zasedbo delovnega mesta, prav tako ne dodatek.

Ali nam rezultati potrjujejo pogoje, ki jih predvideva zakonadaja, pa lahko vidimo na naslednjem grafu.

Graf 1: Porazdelitev odgovorov na vprašanje: »V kolikšni meri na svojem delovnem mestu v povprečju uporabljate madžarski jezik v stiku s strankami?«

Kot vidimo na grafičnem prikazu, so razlike vidne v deležu delovnega časa – tisti, ki prejema dodatek, veliko več delovnega časa porabijo za sporazumevanje s strankami v madžarskem jeziku. Zanimivo pa je, da je le majhen delež vprašanih (15,2 %) ocenil, da v okviru delovnega časa uporablja več kot 70 % časa. Ti bi bili glede na zakonodajo upravičeni do 6 % dodatka. Na žalost v raziskavi zaposlene nismo spraševali o višini dodatka, zato tega podatka ne moremo komentirati.

Stališča do dodatka za dvojezičnost

Poleg stopnje znanja madžarskega jezika/manjšinskega jezika pri zaposlenih, ki prejemajo dodatek, nas je zanimalo tudi stališče zaposlenih o dodatku, zato smo jim postavili vprašanje, ali je dodatek za dvojezičnost, ki je povezan z njihovim delovnim mestom, ustrezen mehanizem za spodbujanje rabe madžarskega jezika na delovnem mestu. Podatki kažejo, da dodatek večina ocenjuje kot ustrezen mehanizem, relativno velik delež (vsaj po naši oceni) pa je mnenja, da dodatek za dvojezičnost ne spodbuja rabe manjšinskega jezika na delovnem mestu oziroma o tem nimajo mnenja (Tabela 5).

Tabela 5: *Ali menite, da je dodatek za dvojezičnost, vezan na vaše delovno mesto, ustrezen mehanizem, ki vas spodbuja k rabi madžarskega jezika?*

	Prekmurje
DA	52 (46,9 %)
NE	44 (39,6 %)
Ne vem	15 (13,5 %)
Skupaj	111 (100 %)

Seveda nas je zanimalo, kako zaposleni utemeljujejo, da je dodatek za dvojezičnost ustrezen oziroma neustrezen mehanizem za spodbujanje rabe manjšinskega jezika na delovnem mestu. Analize odprtih vprašanj nam pokažejo, da je tako med tistimi, ki dodatek za dvojezičnost prejemajo, kot med tistimi, ki dodatka za dvojezičnost ne prejemajo, večina mnenja, da je dodatek za dvojezičnost ustrezen mehanizem, ki spodbuja rabo drugega jezika, madžarskega jezika na delovnem mestu, saj jim predstavlja dodatno motivacijo oziroma vrednost.

Tako med odgovori zasledimo:

»Dodatek je nagrada za znanje, je motivacija, da se jezik uporablja, motivacija za dodatno učenje jezika, dodatek pomeni tudi neko vrednost zaposlenega oziroma prednost zaposlenega, da ima dodatno znanje/kompetence.«

Na podlagi strnjenih odgovorov razberemo, da je v Prekmurju med tistimi, ki dodatek za dvojezičnost prejemajo, tudi tretjina takih, ki meni, da dodatek za dvojezičnost ni ustrezen mehanizem, ki bi spodbujal rabo madžarskega jezika na delovnem mestu, češ da je prenizek in ne predstavlja finančne motivacije. Med tistimi, ki dodatka za dvojezičnost ne prejemajo, pa jih polovica meni, da dodatek ni ustrezen mehanizem zato, ker merila za prejetje dodatka niso ustrezna, saj ga po njihovem mnenju prejemajo vsi, tudi če jezika ne znajo. Tako zasledimo:

»Dodatek za dvojezičnost sploh ne spodbuja uporabe drugega jezika na delovnem mestu. Tisti, ki govorimo drug jezik, madžarski jezik, ga bomo uporabljali v vsakem

primeru, ostali pa v nobenem primeru. Zdi se mi tudi nepošteno, da tisti posamezniki, ki dodatek prejema, ne znajo spregovoriti niti ene besede v jeziku, za rabo katerega vsak mesec prejema dodatek k plači. Menim, da bi se dejanska raba jezika na delovnem mestu morala preverjati.»

Analiza odprtih odgovorov tudi kaže, da je večina anketiranih mnenja, da obstoječi sistem vrednotenja, ki določa višino dodatka za dvojezičnost na določenem delovnem mestu ali področju, ni ustrezen zato, ker razlike v dodatku med javnimi uslužbenci niso enotne. Natančneje: *»Dodatek ni vezan na znanje jezika, marveč na delovno mesto, nekateri dobivajo dodatek kljub neznanju drugega jezika – ne odraža dejanskega stanja. Prav tako ni postavljen za dejansko uporabo jezika na delovnem mestu. Tudi ni smisla, da prejema dodatek posamezniki, za katere je le ta materni jezik, slovensko pa ne znajo.»*

Pa tudi: *»Dodatek sam ni pomemben, saj se moramo kot javni uslužbenci prilagoditi našim strankam in govoriti jezik okolja.»*

Zaključek

Jezikovna politika v Sloveniji si prizadeva povečati vitalnost madžarščine. Učinkovita jezikovna politika z mehanizmom dodatka za dvojezičnost in z izobraževanjem spodbuja razvoj posameznikove zmožnosti, da obvlada dva jezika (Medvešek 2020). Prav tako mora ustvarjati priliko za njuno rabo in s promoviranjem dveh jezikov v javni upravi izboljšati stališča, ki jih imata manjšina in večina do dvojezičnosti. Gotovo program dodatka za dvojezičnost na narodnostno mešanih območjih ne predstavlja le nekega »dodatka za uspešnost«, temveč tudi *sistematično* vpliva na vitalnost jezika narodne skupnosti, na vitalnost madžarskega jezika na NMO v Prekmurju. Toda za učinkovitost programa je treba zagotoviti tudi možnosti jezikovnega usposabljanja, ugotavljajo zaposleni, vključeni v našo anketo. Anketiranci, ki prejema dodatek za dvojezičnost, menijo, da delodajalec ne omogoča usposabljanja ali izobraževanja za obnovitev in/ali nadgradnjo znanja italijanskega/madžarskega ali slovenskega jezika. Ugotavljamo, da se več kot tri petine anketiranih v zadnjih dveh letih ni udeležilo usposabljanja ali izobraževanja za obnovitev in/ali nadgradnjo slovenskega, italijanskega ali madžarskega jezika.

Med našim empiričnim raziskovanjem, ki ga delno prikazujemo v pričujočem prispevku, smo zaznali višjo raven znanja jezika tistih, ki dodatek za dvojezičnost prejema, kar je pričakovano, saj izvajanje dvojezičnosti, vsaj v segmentu javne uprave, dodatno stimulira dodatek za dvojezično poslovanje, ki pomeni konkretno obliko mehanizma države za ustvarjanje dodatnih pogojev za pospeševanje rabe madžarskega jezika. Prav tako ugotavljamo, da se najvišje razlike med tistimi, ki dodatek za dvojezičnost prejema, in tistimi, ki dodatka ne prejema, kažejo v

stopnjah znanja madžarskega jezika. Podatki nam tudi kažejo, da tisti, ki dodatek za dvojezičnost prejemajo, na delovnem mestu v povprečju pogosteje uporabljajo madžarski jezik.

Rezultati projekta bodo brez dvoma spodbudili javno razpravo o programu dodatka za dvojezičnost ter oblikovalcu politike pomagali sprejemati boljše oziroma drugačne odločitve glede jezikovne politike na narodnostno mešanih območjih.

Literatura

- Čok, L. – Zudič Antonič, N., 2012. *Italian: the Italian language in education in Slovenia*. Leeuwarden: Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning.
- Dular, J., 2008. Usmeritve nacionalnega jezikovnopolitičnega programa na področju vzgoje in izobraževanja. V: Ivšek, M. (ur.) *Jeziki v izobraževanju. Zbornik prispevkov konference. Ljubljana, 25.–26. septembra 2008*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 79–94.
- Gazzola, M., 2016. Programmazione e controllo della ‚politica del plurilinguismo‘ nell’amministrazione federale svizzera. *Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata*, 45 (3), 479–497.
- Kübler, D. – Kobelt, E. – Andrey, S., 2011. Vers une bureaucratie représentative. La promotion de la représentation et de la diversité linguistiques dans l’administration fédérale en Suisse et au Canada, *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, 44 (4), 903–927.
- Medvešek, M. – Bešter, R., 2016. Institucionalna dvojezičnost v Prekmurju. V D. Grafenauer in K. Munda Hirnök (ur.) *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 168–190.
- Normativna ureditev dvojezičnega poslovanja., Ministrstvo za javno upravo, 28. 8. 2018, št. 007-481/2018/6.
- Načrt ukrepov Vlade republike Slovenije za izvajanje predpisov na področju dvojezičnosti 2015–2018, Št.61400-22015/5 št. 61400-22015/.
- Nečak Lük, A., 1993. Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru: primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske, *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 28, 5–14.
- Nečak Lük, A., 2000. Sociolingvistični položaj. V A. Nečak Lük (ur.) *Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru. Urejanje medetničnih odnosov v Lendavi*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 135–148.
- Nečak Lük, A., 2012. *Hungarian : the Hungarian language in education in Slovenia*. 1st ed. Ljouwert; = Leeuwarden: Mercator European Research Centre on

- Multilingualism and Language Learning. Regional dossiers series. http://www.mercator-research.eu/fileadmin/mercator/dossiers_pdf/Hungarian_in_Slovenia-webeditie.pdf.
- Novak Lukanovič, S. – Limon, D., 2012. Language policy in Slovenia, *Language, Culture and Curriculum*, 25 (1), 27–39.
- Novak Lukanovič, S. – Limon, D., 2014. Attitudes to bilingual education in Slovenia, *Current Issues in Language Planning*, 15 (3), 1–17.
- Pirih Svetina, N. 2005. *Slovenščina kot tuji jezik*, Izolit.
- Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje*, 2011. prevod Kovačič, Irena. Ljubljana: Ministrstvo Republike Slovenije za šolstvo in šport, Urad za razvoj šolstva, <http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/SEJO-komplet-za-splet.pdf> (dostop 10. 11. 2020).
- Sklep Vlade RS o koeficientih za določanje osebnih dohodkov. Uradni list RS št. 17 (1992).
- Štrukelj, I., 1998. Transnacionalne integracije, jezikovna politika in načrtovanje jezika. V: Štrukelj, I. (ur.) *Jezik za danes in jutri*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 19–33.
- Ustava SR Slovenije, Uradni list SRS, 1963.
- Ustava SR Slovenije, Uradni list SRS, 1974.
- Ustava Republike Slovenije, Uradni list RS, št. 33/91-I z dne 28. 12. 1991.
- Uredba o upravnem poslovanju. Uradni list RS, št. 20/05.
- Uredba o količnikih za določitev osnovne plače in dodatkih zaposlenim v službah vlade Republike Slovenije in v upravnih organih. Uradni list RS, št. 35, 1996.
- Uredba o notranji organizaciji, sistemizaciji, delovnih mestih in nazivih v organih javne uprave in v pravosodnih organih. Uradni list RS, št. 58/03.
- Varga, S., 1980. 20 let komisije za narodnosti – a Nemzetiségi Bizottság húsz éve. Lendava/Lendva: Pomurski Medobčinski svet SZDL, Komisija za narodnostna vprašanja in obmejne stike, str. 19–20.
- Zakonu o državni upravi*, Uradni list RS, št. 113/05.
- Zakon o splošnem upravnem postopku*. Uradni list RS, št. 24/06.
- Zakon o sistemu plač v javnem sektorju. Uradni list RS, št. 108/09.
- Zudič Antonič, N., 2011. Presentazione del modello di formazione per insegnanti operanti in aree plurilinguistiche con presenza di lingua minoritaria. *Metodički obzori*, 6 (12), 35–47.
- Zudič Antonič, N. – Zorman, A., 2004. Linguistic and sociocultural transition in Slovenia: the Italian ethnic group, past and present. *Transition studies review*, 11 (3), 171–184.

Slovensko-madžarski kulturni stiki

Kalejdoskop identitete: madžarska pesnica Julijskih Alp, Gizella Tarczay

*Andor Mészáros**

Povzetek

Življenje Gizelle Tarczay in njeni ambiciozni poskusi uspeha so dober primer vzporednih, hibridnih identitet v srednji Evropi. Tarczay se je rodila v vasi Cernik pri Zagrebu in je na Univerzi v Zagrebu študirala madžarsko in nemško književnost. Diplomirala je jeseni usodnega leta 1918. Na Madžarsko ji je uspelo priti šele leta 1927. V letih, ki jih je preživela v Zagrebu, je postala aktivna športnica, se povzpela na južnoslovanske gore, predvsem Julijske Alpe – bila je ena prvih madžarskih plezalcev na Triglav – in v Zagrebu objavila pesmi v nemškem in hrvaškem jeziku. Glavne teme njenih alpskih pesmi, ki so edinstvene v madžarski književnosti, so bile Julijske Alpe. V Budimpešti se je neutrudno ukvarjala s popularizacijo južnoslovanskih književnosti in Julijskih Alp, prevajala literarna dela, imela predavanja in radijske oddaje ter v Turisták Lapja (Revija turistov) objavljala opise poti. Sredi tridesetih let so jo pritegnili bolgarska kultura in narava, bolgarsko-madžarski turanski odnos, izdala je tudi bolgarski vodnik. Dolgo si je neuspešno prizadevala najti učiteljsko mesto, naposled pa postala računovodkinja in do konca življenja delala kot uradnica.

Ključne besede: identiteta, madžarsko-južnoslovanski odnosi, prevajanje, alpinizem, Julijske Alpe, Triglav

Abstract – A Kaleidoscope of Identity: The Hungarian Poet of the Julian Alps, Gizella Tarczay

Gizella Tarczay's life, her ambitious attempts for success, are good example of parallel, hybrid identities in Central Europe. Tarczay was born in the village of Cernik near Zagreb and studied at the University of Zagreb Hungarian and German literature. She graduated in the fall of the fateful year of 1918. She was able to get to Hungary only in 1927. During the years she spent in Zagreb she became an active sportswoman, climbed the Southern Slavic Mountains, mainly the Julian Alps – she was one of the first Hungarian climbers of Triglav peak – and published poems in German and Croatian language in Zagreb. The main

* *Oddelek za zgodovino vzhodne in srednje Evrope ter zgodovinsko rusistiko, Filozofska fakulteta Univerze Lorándia Eötvösa, Budimpešta, meszaros.andor@btk.elte.hu*

themes of her alpine poems – which are unique in the Hungarian literature – were the Julian Alps. In Budapest she worked tirelessly in popularizing South Slavic literatures and the Julian Alps, translated literary works, held lectures and radio programs and published in the *Turisták Lapja* (Journal of Tourists) route descriptions. In the mid-thirties the Bulgarian culture and nature, the Bulgarian-Hungarian Turanic relationship attracted her, published a Bulgarian guidebook too. She tried unsuccessfully to find a teaching position for a long time and eventually became an accountant and she worked as an official until the end of her life.

Keywords: identity, Hungarian-South Slavic relations, translation, mountaineering, Julian Alps, Triglav

Absztrakt – Az indentitás kaleidoszkópja: a Júliai-Alpok magyar költője, Tarczay Gizella

Tarczay Gizella élete, ambiciózus sikerkísérletei jó példa a közép-európai párhuzamos, hibrid identitásra. Tarczay a Zágráb melletti Cernik faluban született, a zágrábi egyetemen tanult magyar és német irodalmat. A sorsdöntő 1918-as évben diplomázott. Magyarországra csak 1927-ben tudott eljutni. Tarczay hegymászóként a diákkorától járta a délszláv hegységeket, ő volt a Triglav egyik első magyar megmászója. Alpesi témájú verseit német és horvát nyelven Zágrábban publikálta. Költeményeinek fő témája a Júliai-Alpok, a Triglav csúcs voltak. Budapestre jutva fáradszatólanul munkálkodott a délszláv irodalom és a Júliai-Alpok népszerűsítésén. Szépirodalmi műveket fordított, előadásokat tartott, rádióműsorokban szerepelt. A *Turisták Lapjában* túrabeszámolókat közölt. A harmincas évek közepén a bolgár kultúra és természet, a bolgár-magyar turáni kapcsolat vonzotta, bolgár útikönyvet is kiadott. Sokáig próbált, sikertelenül, középiskolai tanári állást találni, de végül könyvelő lett és élete végéig tisztviselőként dolgozott.

Kulcsszavak: identitás, magyar-délszláv kapcsolatok, fordítás, hegymászás, Júliai Alpok, Triglav

Alpiski gorski turizem, odkrivanje avstrijskih in italijanskih Alp ter začetki alpinizma na Ogrskem so se pojavili skoraj istočasno z ogrskim turističnim gibanjem, vendar je bila z izjemo raziskovanja emblematičnih ogrskih gora, Karpator (predvsem Tater), ta panoga turizma vseskozi potisnjena v ozadje, nikoli ni postala množična. Eden najpomembnejših predstavnikov začetnega obdobja ogrskega alpinizma (ki je z izjemo karpatizma veljal za nekaj eksotičnega), na Dunaju rojeni Emil Zsigmondy, ki je objavil pomembna dela o Alpah, tako navadno ne velja za predstavnika ogrskega, temveč bolj avstrijskega, nemškega alpinizma (npr. Zsigmondy 1885,

1889). Med prvimi Madžari, ki so osvojili Alpe, so bili Loránd Eötvös in njegovi hčeri Ilona in Rolanda, vsi trije so se izkazali tudi s pomembnimi plezalnimi dosežki v Dolomitih (Bucsek 1969).

Ogrski plezalci so dolgo časa obiskovali le avstrijske in italijanske regije Alp. Vzhodna gorovja, Julijske Alpe s svojim najvišjim vrhom Triglavom, ki igra ključno vlogo v južnoslovanski, še posebej v slovenski narodni mitologiji, v 19. stoletju niso bila vključena med destinacije ogrskih alpinistov. Julijske Alpe s svojim simbolno pomembnim vrhom so tako vse do dvajsetih let 20. stoletja ogrskim, madžarskim turistom, plezalcem in širši madžarski javnosti ostajale večinoma neznane. Prvi opis Triglava na Madžarskem je prispevala prva madžarska plezalka Gizella Tarczay, ki je večkrat osvojila njegov vrh. Tarczay se je leta 1926 pridružila delu Madžarske turistične zveze (Magyar Turista Egyesület) in v Reviji turistov (*Turisták Lapja*) objavljala redna poročila o izletih.

Srednjeevropska identiteta: življenje in delo Gizelle Tarczay

Gizella Tarczay je bila učiteljica madžarskega in nemškega jezika, pesnica in plezalka južnoslovanskih Alp. Njeni ambiciozni karierni poskusi v Zagrebu in Budimpešti so nazoren primer srednjeevropskih in madžarskih vzporednih hibridnih identitet v prvi polovici 20. stoletja.

Tarczay je zaradi očetovega zdravniškega dela odraščala na Hrvaškem. Njen oče je živel pustolovsko življenje, a je z gledno skrbel za ogrsko in prešovsko (Eperjes) naklonjenost svoje družine. Leta 1918 je diplomirala na zagrebški univerzi in si odtlej na vse načine prizadevala, da bi se preselila na Madžarsko ter v eni od gimnazij na Madžarskem poučevala madžarski jezik in književnost – to ji ni nikoli uspelo. Vendarle pa je bila močno povezana tudi z jezikovno in kulturno identiteto svoje rojstne dežele Hrvaške. V tem kritičnem obdobju, ko se ji je zdelo nemogoče priti na želeno Madžarsko, se je vključevala v hrvaško kulturno okolje in postala avtorica hrvaške in slovenske književnosti. Pesmi v nemščini je prvič objavila v zbirki *Im Gewitter*, ki je izšla leta 1921 v Zagrebu, vendar njene nemške pesmi v hrvaški prestolnici niso imele občinstva, zato jih je prevajala v hrvaščino (PIM V.4535/2) in jih objavljala v literarnih revijah, leta 1926 pa izdala v samostojni zbirki z naslovom *U gorskoj tišini* (V gorski tišini) (Tarczay 1926b). Ko ji je leta 1927 uspelo priti na Madžarsko, je hitro postala madžarska posrednica južnoslovanske književnosti, prevajala in promovirala je dela hrvaške in slovenske književnosti. Na Madžarskem je redno predavala o književnosti in kulturi jugoslovanskih narodov, leta 1938 pa je Budimpeški radio prenašal njeno predavanje o Hrvaški z naslovom *Zrínyi földje* (Zrínyijeva zemlja). V začetku leta 1941 je v okviru madžarske Goethejeve matinee organizirala vrsto predavanj o hrvaški kulturi. Leta 1943 je imela radijska predavanja o slovenskih pesnikih (PIM V.4535/2). Od tridesetih let 20. stoletja

do konca življenja je objavljala prevode iz južnoslovanskih jezikov.¹ Svoje jugoslovansko zanimanje, ki jo je v poznih tridesetih letih prejšnjega stoletja pripeljalo tudi do spoznavanja bolgarske kulture, je preko madžarske identitete povezala skozi kulturo turanizma, ideje o vzhodnem sorodstvu Madžarov (Tarczay 1936).

Gizella Tarczay se je rodila v vasi Cernik pri Reki leta 1896 kot hči Kálmána Tarczaya iz Prešova. Njen oče Kálmán Goldbecher (Tarczay) je prvotno izhajal iz spiške družine. Bogata prešovska trgovska družina je že v Prešovu imela madžarsko identiteto. Kálmán Goldbecher je študiral na medicinski fakulteti v Pešti in na Dunaju. Leta 1869 je skupaj z bratom Mihályjem – očitno v navezavi na reko Tarca v Prešovu – spremenil ime v Tarczay. Že med študijem na univerzi se je močno zanimal za Vzhod. Kot vzgojitelj otrok agenta parne industrije Holla Walterja je leta 1866 svojega delodajalca pospremil do Donavske monarhije. Od leta 1869 do 1870 je študiral turščino in perzijsčino na Orientalski akademiji na Dunaju in od 1871 do 1872 deloval kot vojaški zdravnik v turški vojski. Na Bližnjem vzhodu je nabiral zelišča in potoval v Aleksandrijo, Tripoli in Damask, svojo zbirko pa je želel predstaviti na svetovni razstavi na Dunaju leta 1873. (Vasy 2013–2014, Kapronczay, Vida 1975).

Po vrnitvi v Prešov je prevzel mesto okrožnega zdravnika regije Šariš (Sáros) in zdraviliškega zdravnika v Bardejovu (Bártfa). Tu je napisal tudi zgodovino zdravilišča Bardejov (Tarczay 1877). Nekaj let pozneje se je iz Šariša preselil v Budimpešto in postal direktor Inštituta za vodno medicino Sanatorium Vaskovitsa. Tudi tam se ni dolgo zadrževal, spet je odpotoval na Balkan, potoval je po Bosni in Dalmaciji, nato pa je kot zdravnik deloval po različnih krajih na Hrvaškem, kjer je živel do svoje smrti (Pappné Tarczay 1975).

Čeprav je njegova družina živela na Hrvaškem, so bili otroci v tesnem stiku z ogrskimi ozemlji, vsi so se izobraževali v madžarskih šolah, Gizella Tarczay je bila zasebna dijakinja srednje šole Csurgó. Njeni bratje so tako ali tako študirali na Ogrskem, vsi so bili zasebni učenci Evangeličanskega liceja v Sopronu (A Soproni Lyceum értesítője 1903: 66). Andor Tarczay je postal evangeličanski pastor, Antal Tarczay finančni uradnik v Zagrebu, Erzsébet Tarczay pa gimnazijska profesorica in zgodovinarica. Erzsébet Tarczay je pozneje živela v Miskolcu, rojstnem kraju svoje matere Jolán Regéczy Nagy.

Po očetovi smrti 10. januarja 1913 si je družina zaman prizadevala preseliti se na Ogrsko. Gizella Tarczay je zato v letih 1914–18 končala univerzitetni študij na zagrebški univerzi, študirala je germanistiko in hungarologijo in tam tudi doktorirala. Madžarščino je študirala pri ustanovitelju univerzitetne hungarologije na Hrvaškem, pri prevajalcih Tassi in Zrínyiju ter znanstveniku madžarsko-hrvaških odnosov, me-nihu in duhovniku iz Zirca Kázmérju Greksi (Agičić 2014).

1 Eden njenih prvih prevodov je bil roman Anteja Pavelića *Hči revolucije* iz leta 1943.

Med prvo svetovno vojno je bil njen skrbnik nameščen na Madžarskem, zato je morala Gizella Tarczay prevzeti pisarniško delo, da je lahko preživljala svojo družino, takrat pa še ni slutila, da se bo s to službo preživljala vse življenje. Študirala je računovodstvo, stenografijo in tipkopis ter postala pisarniška delavka. Po diplomi leta 1918 se je začelo njeno dolgo, bridko iskanje življenjske poti. Povabili so jo k poučevanju madžarščine na gimnaziji Baár-Madas v Budimpešti, a zaradi zaprtja meje ni uspela priti do Budimpešte. Ostala je v Zagrebu, leta 1918 se je kot učiteljica nemščine zaposlila na dekliški gimnaziji v Zagrebu, vendar zaradi nenaklonjenosti drugih šolskih učiteljev, zlasti novopriselalih srbskih, tam ni mogla ostati. Delala je kot uradnica in se leta 1927 preselila na Madžarsko. A tudi tu ni dobila zelenega učiteljskega mesta, z ministrstva je dobila odgovor na svojo prošnjo, češ da učiteljica, ki se je rodila in odrasčala na Hrvaškem, ne more imeti madžarske predanosti, zato ji ni mogoče zaupati vzgoje madžarske mladine. Dobila je le pisarniško službo v tovarni Ganz v Budimpešti, nato pa je vse življenje delala kot računovodja, začevši v Ganzu, od 50. let 20. stoletja pa v državnem zunanjetrgovinskem podjetju težke industrije (PIM V.4535/2).

Kljub temu, da nikoli ni mogla nadaljevati svoje učiteljske poti, ni prenehala z javnim nastopanjem, veliko bolj ambiciozno se je usmerila v posredovanje med literaturo, kulturami in promocijo turizma. Gizella Tarczay je bila že od mladosti strastna turistka, ki je prepotovala hrvaške gore in Julijske Alpe. Na Madžarskem se je hitro vključila v delo Madžarske turistične zveze (Magyar Turista Egylet). Redno je objavljala poročila v Reviji turistov (*Turisták Lapja*), poleg tega pa je organizirala promocijska predavanja v okviru Turističnega društva in pedagoške seminarje ne le v Budimpešti, ampak tudi na podeželju (npr. v Dorogu in Ózdi) (ibid.).

V okviru turističnega društva je pogosto organizirala izlete na Slovaško. Pokrajina ji je bila še posebej privlačna zaradi porekla njenih prednikov, njenim sodelavcem pa je pomagalo njeno znanje slovanskih jezikov. Pisala je podrobna poročila o izletih v Fatro, Tatre in Bansko Štiavnico (Selmechánya) (Tarczay 1932, 1934).

V poznih tridesetih letih prejšnjega stoletja se je večkrat sklicevala na svojo dvojno hrvaško-madžarsko identiteto. V članku o sobivanju Hrvatov in Madžarov z naslovom *Horvát hegyek között (Med hrvaškimi gorami)* se sklicuje na Zrínyijev primer, vendar je najbolj opazen prizor v spisu Horthyjev portret starejšega mornarja, »hrvaškega vojaka Horthyja«, ki z nostalgijo gleda na Horthyjev obraz na kovancu madžarske valute pengő (Tarczay 1938).

V tridesetih letih prejšnjega stoletja je Tarczay nekoliko nepričakovano izbrala povsem novo smer. Predmet njene radovednosti je postala Bolgarija. Njen mož, botanik József Papp, je bil v stiku z Zoltánom Sziládyjem, pristašem radikalnega gibanja turanizma (Ablonczy 2016: 170–171), ki je v letih 1928 in 1929 potoval po Bolgariji in leta 1931 o svojem potovanju izdal knjigo. Szilády je prepričal Tarczayevo, naj se nauči bolgarščine, in je posredoval med njo in bolgarskim veleposlaništvom,

ki jo je nato angažiralo kot promotorko bolgarskih zadev na Madžarskem. Gizella Tarczay je obiskala Bolgarijo in izdala prve vodnike po Bolgariji v madžarščini (Tarczay 1936).

Od leta 1938 Tarczayeva ni več objavila samostojnih del, čeprav tudi po drugi svetovni vojni ni opustila literarne dejavnosti, saj je prevedla številna dela iz južnoslovanskih jezikov, vendar sta njeno glavno dejavnost predstavljala računovodski poklic in poslovna korespondenca.

Odkrivanje južnoslovanskih gora

Sistematičnemu prikazu južnoslovanskih gora lahko tako v prvi vrsti sledimo iz poročil Gizelle Tarczay, objavljenih v Reviji turistov (*Turisták Lapja*). Po teh gorah je potovala, ko je bila še študentka. Njihovo predstavitev je seveda začela s hrvaškim podeželjem, hrepenenje po osrednjem cilju njenega alpinističnega življenja, po slovenskem Triglavu, pa je občutno že v navdahnjeni predstavitvi hrvaških gora (Kunt – L. Balogh – Schmidt 2018: 152).

»Gorniški tovariši tam na madžarskih tleh – dajte, da vam zdaj povem tudi jaz, o daleč razpršeno seme moje tuje domovine. Naj vam govorim o južnih gorah, o snežno belih kamnih, skrivajočih se potokih, o tisočih lepotah. Rodila sem se kot Madžarka, vendar sem se rodila tukaj in ljubim to deželo, ker je lepa in zapuščena. Sem ne hodijo Angleži in Američani z rdečim Baedeckerjem v rokah, tu radovednega tujca ne čakajo udobni hoteli – čeprav ta zapuščena dežela skriva veliko lepote! Koliko draguljev skriva morje gozdov! A ribiča biserov sem zanese le občasno in če tu zagledam tujca, ga vprašam, kot je v pravljici navada: ‚Kaj počneš tu, dobri fant, kamor niti ptice ne zanese?‘

Zgoraj na vrhu stoji sloka, visoka železna uta. Kdor se nanjo povzpne, lahko pokuka v tako imenovano Zagorje (Hegyalja, Hegymöge). Tako se imenujejo hribi severno od Sljemena, ki so v marsičem zanimivi. Še pomembneje pa je, da se od tod vidijo tudi Kamniške Alpe, če je lepo vreme, pa tudi celotna veriga Julijskih Alp, ponosni Triglav, drzna linija Rjavine.«² (Tarczay 1926a)

2 »Hegyjáró bajtársak ott a magyar földön – hadd szóljak hozzátok egyszer én is, messzeszakadt sarja idegen hazámnak. Hadd meséljek nektek délszaki hegyekről, hófehér kövekről, bűvő patakokról, ezer szépségéről... Magyarok születtem, de itten születtem és szeretem ezt a földet, mert szép és elhagyott. Ide nem járnak angolok, amerikaiak, piros Baedeckerrel a kezükben, itt nem várják kényelmes hotelek a kíváncsi idegent – pedig be sok szépséget rejt ez az elhagyatott ország! Be sok gyöngyszemet rejt az erdők tengere! Hanem gyönyöghalász csak elvétve téved ide és ha látok egy idegent, aki véletlenül idecsöppent, megkérdelem tőle, mint a mesében szokás: ‚Hol jársz itt, jó legény, hol a madár se jár?‘ Fent a tetőn karcsú, magas vasflagória áll. Aki arra felmászik, az szépen belekukkanthat az úgynevezett Zagorjé-be (Hegyalja, Hegymöge). így nevezik a Sljemétől északra elterülő, sok tekintetben érdekes dombvidéket. De ami ennél sokkal fontosabb, látni a kamniki alpokat is, sőt, ha szép idő van, a juli alpok egész láncát, a büszke Triglavot, a Rjavina merész vonalát.«

Gizella Tarczay se je na Triglav prvič povzpela še kot študentka, v poznih dvajsetih letih 20. stoletja pa je, potem ko je večkrat osvojila njegov vrh, prešla na ledno plezanje in goro zvečine obiskovala le v zimskih mesecih, predvsem njeno najtežjo pot, severno steno. Na zagrebški univerzi je Tarczay spoznala slavnega slovenskega pisatelja tistega časa, Ivana Tavčarja, ki je bil goreč pristaš slovenskega alpinizma v Julijskih Alpah in eden najpomembnejših predstavnikov slovenske alpske književnosti. Verjetno je pozornost Gizelle Tarczay, ki je takrat ravno zapuščala univerzo, na alpsko literaturo preusmeril izjemno uspešen Tavčarjev roman *Visoška kronika*. Tavčar je velikokrat pomagal pri študentskih alpinističnih turah in jih tudi osebno vodil.

Tako se Tavčarja spominja Tarczay: »Spoštovani profesor! To pismo morda nikoli ne pride v gorsko Slovenijo. A prosim Vas, ne bodite jezni, da pošiljam svoje pisanje. Zadnjič sem se ob obisku Klastrompusztaških jam spomnila na ogled slovenskih jam in zato tudi na Vas, mojega dragega profesorja. Ker ste bili Vi tisti, ki ste, prežeti s plemenitimi ambicijami jamarjev, velikodušno in prostovoljno prevzeli vlogo vodje, ko se nas je trinajst zagrebških turistov nekega dne prišlo poklonit netopirjem Križke jame (Križna jama). [...] Že med potjo ste nam povedali veliko lepega in zanimivega o kraških čudesih. Šli smo mimo Cerkniškega jezera in ga začudeno opazovali. [...] Neskončno mi je žal, dragi učitelj, vendar moram priznati, da sem od takrat že vse pozabila.

Povsod ste bili pred nami, dragi profesor, in dobro se spomnim, da je vaša pipa zelo veselo gorela. Ves čas je gorela, tudi ko je bil čas za plezanje po skalah. Ogromni kamniti bloki so ležali raztreseni pred nami; na takem terenu si je zelo enostavno zlomiti nogo, če človek ni previden, ampak Vi še svoje pipe niste pospravili v žep. Nekaj mest je spominjalo na triglavske poti, s to razliko, da tukaj v jami ni bilo niti žičnate vrvi niti železnega kljuka, niti kakšnega ‚grifa‘, katerega bi se človek lahko oprijel, le spolzka skala. In Vi ste še naprej veselo kadili. [...] Od ustja jame do železniške postaje, če se prav spomnim, oziroma tri ure hoje. Medtem so nas neprenehoma spremljali nalivi dežja. Premočeni smo bili do kože kot cucki. Tudi najbolj vodoodporni plašči so se izkazali za nekaj iluzornega. Pihal je hladen, mrzel veter. Pa nismo bili razburjeni, le Vi ste bili globoko obupani, gospod profesor, ker Vam je pipa ugasnila v dežju! Na vlak smo prišli blatni, premočeni do kosti. V Laibachu smo se poslovili od vas. Izstopili ste, mi pa smo nadaljevali bridko pot v Zagreb. Spomnim se, da mi je tiste noči obleka zmrznila. Toda Bog je dober, daje dobro. Nihče od nas ni imel težav.«³ (Tarczay 1930: 289–291.)

3 »Kedves tanár úr! Lehet, hogy ez a levél talán sohasem jut el a bérces Szlovéniába. Mindazonáltal ne vegye rossznéven, hogy soraimmal felkeresem. Múltkor ugyanis a klastrompusztai barlangokat járván, eszembe jutott egy szlovén barlangtúrám s ezzel kapcsolatban eszembe jutott Ön is, kedves tanár úr. Mert Ön volt az, aki a barlangkutatók nemes ambíciójától áthatva, nemeslelkűen és önként vállalkozott a vezető szerepére, mikor mi tizenhárman, zágrábi turisták, egy szép napon felkerelkedtünk, hogy tiszteletünket tegyük a Križka jama denevéreinek. [...] Ön már útközben is sok szépet és érdekeset mesélt nekünk a Karsztvidék csodáiról. Elhaladtunk a Cerknisko Jezero mellett s csodálkozva szemléltük. [...] Végtelenül sajnálom, kedves tanár úr, de bizony be

Gizella Tarczay je že zgodaj spoznala, da bi bila gorniška tradicija z razvojem Julijskih Alp in Triglava lahko privlačna tudi za madžarske turiste.

»Lepa kamnita hiša, pokrita z rdečim skrilavcem, je bila zgrajena na nadmorski višini 1700 m. Zdi se, da se okna z raznobarnimi okvirji nasmihajo, iz dimnika pa prijazno veje dim. Vesel prizor za vse turiste, ki že od 4. ure zjutraj gazijo po svežem snegu. Pa vendar, ko smo se vzpenjali po hrbtu, smo ob pogledu na to, kar se nam je razkrilo pred očmi, pozabili na ves svet in očaral nas je edinstven razgled [...] na kočo z rdečo streho, [...] kot da bi bila narejena iz sladkorja. Zgrajena je bila lani in stala je 700.000 din, in to se ji tudi vidi. Pravcat mali grad – v čast Slovenski turistični zvezi.«⁴ (Tarczay 1928: 198-202.)

Po tej turi na Krvavcu se popolnoma posveti Triglavu, nato pa je v tridesetih letih 20. stoletja nenehno promovirala to goro in organizirala ture za madžarske pohodniške skupine. Njen največji dosežek je bil vzpon na Triglav, tja se je večkrat vračala iz Madžarske. Do leta 1928 se je nanj povzpela trikrat, in sicer po različnih poteh, o njem je napisala veliko poročil in tako skušala pritegniti čim več madžarskih turistov.

»Baumbachov čudoviti roman: Zlatorog. Kdo ga ne bi poznal, kdo ne prebral? Kdo ne bi začutil neustavljive želje po obisku skalnatega doma triglavega božanstva ob branju dobro zveneče rime? Poletno sonce je pripekalo – turistična srca so močno utripala. Po krajšem premisleku smo se odločili, da se ponovno povzpemo na najvišji vrh Julijskih Alp, na Triglav. Da se vrnemo v kraljestvo zlatorogih gamsov, da bi ponesli srečo na večno snežno polje. Vsekakor pa ne gremo po poti, ki so jo prehodili tisoči, čez tako imenovani «küszöb» («preko Praga»). Navsezadnje se lahko tam vsak pohodnik približa Triglavu. Tudi Tomiškove (sicer težke) poti ne bomo izbrali; jo namreč že dobro poznamo. Izberimo tokrat težjo, izpostavljeno Bambergovo pot, ki nas vodi od prelaza Luknja na severozahodni strani gorskega velikana visoko v višave.

kell vallanom, hogy azóta mindet elfelejtettem. [...] Ön mindenütt elől járt, kedves tanár úr s jól emlékszem, hogy a pipája igen vígan égett. Folytonosan égett, még akkor is, amikor sziklamászásra került a sor. Hatalmas kőtömbök heverték előttünk széjjelszórva; ilyen terepen igen könnyen kitöri az ember a lábát, ha nem vigyáz, de Ön a pipáját mégsem tette zsebre. Voltak egyes helyek, amelyek a Triglav ösvényeire emlékeztettek engem, azzal a különbséggel, hogy itt a barlangban nem volt sem drótkötél, sem vaskampó, sem semmi néven nevezendő 'griff', ami be az ember megkapaszkodhatott volna, csak a sikamlós kőszikla. Én Ön vígan pöfékeltem tovább. A barlang szájától a vasútállomásig, ha jól emlékszem, vagy három óra járás. Azalatt szakadatlanul ömlött a zápor. Bőrig áztunk, mint az ürgék. A legvízhatlanabb kabátok is illuzórikusaknak bizonyultak. Hideg, dermedt szél kerekedett. Mi nem nagyon bántuk, csak Ön volt mélységesen elkeseredve, tanár úr, mert az esőben kialudt a pipája! Nyakig sárosan, vizesen, lucskosan vonatra szálltunk. Laibachban elbúcsúztunk Öntől. Ön kiszállt, mi pedig folytattuk keserves utunkat Zágráb felé. Emlékszem, hogy azon az éjjelen megfagyott rajtam a ruha. De jó az Isten, jól ád. Egyikünknek sem lett semmi baja.«

- 4 »1700 m magasságban épült a piros palával fedett csinos kőház. Tarka - keret ablakai csak úgy mosolyognak, kéményéből barátságosan bodorodik a füst. Lélekemelő látvány minden turistának, aki hajnali 4 óra óta tapossa a szűz havat. És mégis, mikor felértünk a gerincre, annak a láttára, ami ott szemünk elé tárult, elfeledtünk mindent a világon s elbűvölve néztük a páratlan panorámát [...] a pirostetűj házikó [...] olyan, mintha cukorból volna. Tavalý építették, belekerült 700.000 dinárba, de meg is látszik rajta. Valóságos kis kastély; dicséretére válik a Szlovén Turista-Egyletnek.«

Bambergova pot je v vodniku označena s smrtno glavo. Na to pot se naj poda le izkušen turist – le tisti, ki se mu ne vrti. Le zloglasna Severna stena (Szjeverna Sztijena) je težja od Bambergove poti.«⁵ (Tarczay 1931: 203.)

Sklep

Tarczay ni dobro poznala le poti po Julijskih Alpah, temveč je bila tudi dobro seznanjena s slovensko alpsko literaturo, povezano s Triglavom. Tudi iz njenih hrvaških pesmi, ki so ostale v rokopisu, je razvidno, da je – edina med madžarskimi književnimi ustvarjalci – tudi sama avtorica alpske književnosti. V svojih pesmih nazorno predstavlja južno-slovansko alpsko pokrajino in čeprav sama svojim pesmim ni pripisovala večje literarne vrednosti, v uvodu k svojim rokopisom navede, da te hrvaške pesmi kot zgodovinski dokument dokazujejo tudi asimilacijsko moč hrvaških narodnosti. Poleg njenih pesmi, ki so bile objavljene leta 1927 z naslovom *V gorski tišini*, je ostalo neobjavljenih več del, ki obravnavajo simbolno tematiko alpske književnosti, na primer pesmi *Mučenici Triglava*, *Pod sjevernomo stijenom in Triglav* (preko Bambergove poti) (PIM V.4535/2).⁶ Slednje delo nadgrajuje topos slovenske alpske poezije, subjekt z vznožja severne stene gleda na močan, bleščec in visok Triglav, častit kot božanstvo, in identificira njegov rdečkasti lik s slovanskim poganskim božanstvom. Triglavske pesmi predstavljajo dragocen del rokopisne zapuščine Gizelle Tarczay, saj je alpska tematika v madžarski književnosti skoraj povsem neznana. Pesmi madžarske avtorice v hrvaščini so pomembne, ker na edinstven način združujejo madžarsko, hrvaško in slovensko književnost.

Viri

Tarczay, Gizella, 1926a. Napimádók a Klek tetején. *Turisták Lapja*, 38. évf., 104–109.

Tarczay, Gizella, 1928. Krvavec (1853 m.). *Turisták Lapja*, 40. évf., 198–203.

Tarczay, Gizella, 1930. Križka Jama. Levél Tavčar Ivánnak, valahol messze Szlovéniában. *Turisták Lapja*, 42. évf., 289–291.

Tarczay, Gizella, 1931. A Triglav (2863 m.). *Turisták Lapja*, 43. évf., 203–206.

5 »Baumbach gyönyörű regéje: »Zlatorog«. Ki ne ismerné, ki ne olvasta volna? Ki az, aki a csendülő rímek olvasása közben ellenállhatatlan vágyat ne érzett volna, hogy maga is ellátogasson a háromfajú istenség sziklaotthonába? A nyári nap forrón sütött – turistaszívek hangosan dobogtak. Rövid tanácskozás után elhatároztuk, hogy újra megmásszuk a Júli Alpok legmagasabb csúcsát, a Triglavot. Elmegyünk megint az aranyzarvú zerge birodalmába, örök hőmezőn boldogságot szedni. De bizony nem megyünk az ezrek útján, az úgynevezett «küszöbön» át (preko Praga). Hiszen arra minden kiránduló meg tudja közelíteni a Triglavot. Nem kell az egyébként elég nehéz Tomisek-útja sem; ismerjük már jól. Válasszuk most a nehezebbet, az exponált Bamberg-ösvényt, mely a Luknja-hágóból kiindulva, a hegyóriás északnyugati oldalában visz a magasba. A Bamberg-út a kalauzban halálfejjel van megjelölve. Csak gyakorlott turista menjen arra, – csak az, aki el nem szédül. A Bamberg-útnál már csak a hírhedt Északi-fal (Szjeverna Sztijena) nehezebb.«

6 *Hrvatski stihovi*. Spjevala: Gizella Tarczay. Zagreb, 1923–1927.

Literatura

- A Soproni Lyceum értesítője 1902/1903*, 1903. Sopron: Soproni Lyceum.
- Ablonczy, Balázs, 2016. *Keletre magyar!* Budapest: Jaffa Kiadó.
- Bucsek, Henrik, 1969. Eötvös Loránd a hegymászó. *Fizikai Szemle* 1969/8., 243–246.
- Agičić, Damír, 2015. Kazimir Grekša, profesor mađarskoga jezika i književnosti na Sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu (1903–1918). V: ifj. Bertényi, Iván – Géra, Eleonóra – Mészáros, Andor (eds.): *Varietas Europica Centralis. Tanulmányok a 70 éves Kiss Gy. Csaba tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 23–27.
- Kapronczay, Károly – Vida, Tivadar 1975. Tarczay Kálmán Törökországból 1871-ben írt levelei. *Orvostörténeti Közlemények* 73–74. 255–279.
- Kunt, Gergely – L. Balogh, Béni – Schmidt, Anikó, 2018. *Trianon arcai. Naplók, visszaemlékezések, levelek*. Budapest: Libri Kiadó.
- Pappné Tarczay, Gizella, 1975. Egy magyar orvos törökországi levelei. *Orvostörténeti Közlemények* 73–74. 249–254.
- PIM V.4535/2 = *Pappné Tarczay Gizella élete és munkássága*. (rokopis, Arhiv literarne-ga muzeja Sándorja Petőfija v Budimpešti, PIM V.4535/2)
- Tarczay, Colomann, 1877. *Der Kurort Bartfeld in Ungarn, Seine Topografie, Geschichte und therapeutische Bedeutung*. Kaschau: Commissionsverlag von Adolf Maurer.
- Tarczay, Gizella, 1926b. *U gorskoj tišini*. Zagreb.
- Tarczay, Gizella, 1932. Az aranygyík városában. *Turisták Lapja* 44. évf., 289–294.
- Tarczay, Gizella, 1934. Antaeus fiai járnak a Fátrában. *Turisták Lapja* 46. évf. 258–263.
- Tarczay, Gizella, 1936. *Bolgár földön*. Budapest: Stephaneum Nyomda.
- Tarczay, Gizella, 1938. Horvát hegyek között. *Turisták Lapja* 50. évf., 373–376.
- Vasy, Endre Levente, 2013. Egy nem mindennapi polgári életút a XIX. században. Dr. Tarczay Kálmán élete. I–III. *Matrikula* 2013/2. 6–26, 2013/4. 1–14, 2014/1. 21–39.
- Zsigmondy, Emil, 1885. *Die Gefahren der Alpen*. Leipzig: Paul Froberg.
- Zsigmondy, Emil, 1889. *Im Hochgebirge*. Leipzig: Dunkel & Humblot.

Hungarologiae loci

40. obletnica Oddelka za madžarski jezik in književnost na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru

*Jutka Rudaš, Anna Kolláth, Péter Gaál**

Povzetek

Oddelek za madžarski jezik in književnost je eden izmed 12 oddelkov na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, kjer je mogoče študirati madžarski jezik in književnost za delovanje na pedagoškem področju. Program se širi tudi na nepedagoško, torej hungarološko področje. Prispevek na kratko oriše 40-letno obdobje oddelka. Poslanstvo in vloga Oddelka za madžarski jezik in književnost pomenita v slovenskem visokem šolstvu zelo kompleksno področje, predvsem pa veliko odgovornost, saj poučevanje narodne skupnosti v materinščini in maternem jeziku ni le odraz njene preteklosti, temveč določa sedanost in prihodnost njenega jezika, jezikovne rabe, jezikovno in kulturno identiteto.

Ključne besede: Oddelek za madžarski jezik in književnost FF UM, študijski programi, lektorat madžarščine, madžarski jezik, madžarska književnost

Abstract – 40th anniversary of the Department of Hungarian Language and Literature at the Faculty of Arts of the University of Maribor

The Department of Hungarian Language and Literature is one of the twelve departments at the Faculty of Arts of the University of Maribor. It offers study program on Hungarian language and literature for work in the pedagogical field. The program also extends to the non-pedagogical field, i.e. Hungarian studies. The contribution gives a brief outline of the Department over a 40-year period. The reliance and role of the Department of Hungarian Language and Literature in Slovenian higher education is a very complex area, and above all a great responsibility, as teaching the national community in its mother tongue, what isn't only a reflection of the past, rather it determines the present and future of the community's language, language use, linguistic and cultural identity.

Keywords: Department of Hungarian Language and Literature FF UM, study programs, Hungarian lectorate, Hungarian language, Hungarian literature

* *Oddelek za madžarski jezik in književnost, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, jutka.rudas@um.si, anna.kollath@um.si, peter.gaal@quest.um.si*

Absztrakt – A Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének 40. évfordulója

A Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék egyike a Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Kar tizenkét tanszékének. Magyar nyelv és irodalom szakos képzést nyújt a tanárképzésben résztvevőknek, de képzési programja kiterjed a nem pedagógiai területre is, azaz a hungarológiára. A fenti írás rövid vázlatát adja a tanszék 40 éves múltjának. A Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék helye és szerepe a szlovén felsőoktatásban nagyon összetett, és mindenekelőtt nagy felelősséget jelent, hiszen rá hárul a nemzeti közösség anyanyelvi oktatása, ami nem csak a múlt tükre, de alapjaiban határozza meg a közösség nyelvét, nyelvhasználatát, nyelvi és kulturális identitásának jelenét és jövőjét.

Kulcsszavak: Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék FF UM, képzési program, magyar lektorátus, magyar nyelv, magyar irodalom

Oddelek za madžarski jezik in književnost Filozofske fakultete Univerze v Mariboru (UM) je v študijskem letu 2020/2021 praznoval 40-letnico svojega delovanja. Ob tem jubileju smo ponosno zakorakali v novo študijsko leto, a žal praznovanja obletnice zaradi epidemioloških razlogov nismo pripravili, smo ga pa zamaknili na čas, ko bo laže izvedljivo, oziroma jo obeležujemo s tem kratkim orisom delovanje oddelka od začetkov do danes. Obletnica je dogodek, ob katerem se v kontekstu sedanjosti, preteklosti in prihodnosti povzema rezultate, spominja pomembnih dogodkov, analizira, ovrednoti procese, ki jih doživljamo danes, prav tako se navede zaznane ali ugotovljene pomanjkljivosti. Dejstvo je, da obletnice sicer zaobkrožujejo določeno obdobje, a odpirajo tudi prostor za prihodnost: za razmišljanje o tem, kako dosledno načrtovati procese prihodnjih let in desetletij. Tako je tudi v našem primeru, saj so naloga, poslanstvo in vloga Oddelka za madžarski jezik in književnost v slovenskem visokem šolstvu zelo kompleksno področje, predvsem pa velika odgovornost, saj poučevanje narodne skupnosti v materinščini in maternem jeziku ni le odraz njene preteklosti, temveč določa sedanjost in prihodnost njenega jezika, jezikovne rabe, jezikovno in kulturno identiteto.

Začetki

Visokošolsko izobraževanje madžarskega jezika in književnosti v Sloveniji je že štiri-deset let možno na edini visokošolski inštituciji hungaristike v državi, na Oddelku za madžarski jezik in književnost Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Inštitucija je sestavljena iz dveh enot: Lektorata madžarskega jezika, ki je bil ustanovljen leta 1966 in odtlej uspešno deluje, in Oddelka za madžarski jezik in književnost, ustanovljenega leta 1981. Oba sta bila ustanovljena na takratni Pedagoški akademiji z

namenom, da bi avtohtoni manjšini, ki živi v Prekmurju, omogočili univerzitetni študij v maternem jeziku (vertikala je polna): na Lektoratu fakultativno, na Oddelku pa kot redni študij madžarščine. Izhajajoč iz tega se je izobraževanje učiteljic/učiteljev madžarščine začelo na Oddelku v študijskem letu 1980/1981: v štirisemestrskem programu so študentke/študenti lahko pridobili diplomu učiteljica/učitelja madžarščine v osnovni šoli. Predstojnik oddelka je bil od decembra 1981 dr. József Varga, ki je bil na tej pomembni funkciji do upokojitve septembra 1997. V študijskem letu 1985/86 je s preoblikovanjem Pedagoške akademije v Pedagoško fakulteto dvoletno izobraževanje učiteljic/učiteljev za osnovno šolo nadomestilo univerzitetno izobraževanje. Dvo-smerni pedagoški študijski program Madžarski jezik in književnost je obsegal osem semestrov in dva za absolventski staž. Tako pridobljena diploma je dala diplomantom pravico do poučevanja tako v osnovni kot v srednji šoli z nazivom profesor/-ica madžarskega jezika in književnosti. Pedagoška fakulteta je pod svojo streho združevala humanistične, družboslovne in naravoslovne vede ter izobraževanje učiteljic/učiteljev. V Mariboru pa je tlela tudi želja po osamosvojitvi humanistične fakultete. Uresničila se je v študijskem letu 2006/2007, ko se je Pedagoška fakulteta razdelila na tri manjše, Pedagoško fakulteto, Fakulteto za naravoslovje in matematiko ter Filozofsko fakulteto. Tako deluje sedaj pod okriljem Filozofske fakultete Oddelek za madžarski jezik in književnost, ki je v študijskem letu 2008/2009 prvič sprejel brucke in bruce prvostopenjskih bolonjskih študijskih programov. Tudi zdaj, sredi izzivov 21. stoletja, si Oddelek na eni strani prizadeva zagotoviti strokovno in metodološko visoko usposobljene učiteljice/učitelje madžarščine za dvojezično izobraževanje v Prekmurju ter na drugi strani študentkam/študentom nepedagoških študijskih programov zagotoviti varne in zanesljive jezikovne in strokovne kompetence ter pozitivni jezikovni odnos, ki ustreza novejšim zahtevam trga dela za uspešno kariero. Uspešno delovanje lektorata v okviru Oddelka za madžarski jezik in književnost velja pripisati dejstvu, da Oddelek od začetka delovanja ponuja vsem študentkam/študentom Univerze v Mariboru možnosti izobraževanja v madžarskem jeziku (maternem ali drugem) ter slovenskim študentkam/študentom madžarščino kot tuji jezik.

Sedanji študijski programi

Univerza v Mariboru in Filozofska fakulteta kot matična fakulteta izvajanja študija madžarskega jezika in književnosti v Sloveniji v izobraževalnem sistemu že od leta 1981 skrbi in varuje ter razvija madžarski jezik kot jezik narodnostne manjšine v Prekmurju. Dvopredmetni študijski program prve in druge stopnje Madžarski jezik s književnostjo sta edina programa študija madžarščine v Sloveniji, zato imata specifično in posebno poslanstvo. Program na eni strani študentkam/študentom z madžarskim maternim jezikom omogoča študijsko okolje, ki je skladno z njihovimi jezikovnimi

pričakovani. Na drugi strani je ustvarjeno stimulacijsko okolje tudi za študentke/študente, ki imajo drug materni jezik in želijo pridobiti novo ali izpopolniti že pridobljeno jezikovno znanje. Pogoji za vpis so skladni z zakonodajo, število vpisnih mest je sorazmerno glede na položaj in status madžarskega jezika v Prekmurju (regionalni uradni jezik) ter z načeli nadstandardne manjšinske politike v Sloveniji.

Dvopredmetni študijski program Madžarski jezik s književnostjo omogoča diplomantom pridobitev specifičnih strokovnih kompetenc na področju madžarskega jezika in literature ter kulture madžarskega govornega prostora in izbranih splošnih kompetenc ter jim omogoča nadaljevanje študija na dvopredmetnem pedagoškem študijskem programu druge stopnje Madžarski jezik s književnostjo. Študijska programa torej ponujata širok spekter interdisciplinarno naravnanih predmetov. Interdisciplinarnost se v prvi vrsti kaže v t. i. »mejnih znanstvenih področjih« (npr. sociolingvistika, literarna teorija itd.). Jedro študijskega programa predstavljajo predmeti, ki pokrivajo temeljna znanja madžarskega jezika (zgodovina jezika in jezikovnega sistema) ter madžarske in svetovne književnosti, teorije in praktičnih znanj, vezanih na umetnostna in neumetnostna besedila. Program namreč izhaja predvsem iz narave hungaristike kot humanistične vede posebnega nacionalnega pomena in nastopa kot odgovor na rastoče globalizacijske procese v sodobni družbi: madžarščino uzavešča kot materni, regionalni uradni jezik in jezik okolja; uzavešča vlogo in pomen madžarskega jezika in književnosti kot temeljnih prvin nacionalne identitete; uzavešča vlogo in pomen madžarskega jezika in književnosti v odnosu do drugih nacionalnih jezikov in književnosti v sodobni globalizirani družbi.

Znanstveno področje – študijskih programov in znanstvenoraziskovalnega dela – Oddelka spada med nacionalne vede – hungaristika, zato se programi izvajajo kot program materinščine, saj je to edini način, da se v Republiki Sloveniji zagotovi celotna vertikala – od vrta do univerze – izobraževanja avtohtone madžarske skupnosti. Študijski program je edini, ki v slovenskem visokošolskem prostoru poleg študija madžarščine – madžarskega jezika in literature; jezika, ki je hkrati jezik avtohtone manjšine in jezik sosedov – ponuja tudi dodatno izobraževanje v tem jeziku. Kajti eden izmed ciljev Oddelka je spoznanje, da sta večjezičnost in multikulturalizem prihodnost Evrope in modernega človeka, zato v duhu tega spoznanja posreduje znanja študentkam/študentom iz madžarskega jezika in književnosti. Izhajajoč iz tega si prizadevamo za vključitev študentk/študentov (bodočih učiteljic/učiteljev) dvojezičnih šol neposredno v študijski proces hungaristike na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. S tem namenom v okviru akreditiranega programa ponujamo izbirne predmete in lektorske vaje na različnih zahtevnostnih stopnjah tudi študentkam/študentom drugih fakultet, ki prihajajo z dvojezičnega področja in bi se radi zaposlili v šolah z dvojezičnim poukom, predvsem to velja za študentke/študente Pedagoške fakultete UM. Študentke/študenti razrednega pouka in predšolske vzgoje, ki študirajo

na Pedagoški fakulteti UM, in se zaposlujejo na dvojezičnih šolah ter v vrtcih, so brez primerne jezikovno-strokovnega znanja in kompetenc iz madžarskega jezika, zato jim Oddelek od same ustanovitve ponuja možnost, da v okviru izbirnih ali dodatnih predmetov med rednim študijem pridobijo ustrezno znanje za poučevanje na dvojezičnih šolah in vrtcih. Taka možnost – ki seveda ni obvezna – prinaša v dvojezični slovensko-madžarski prostor dodano vrednost z dodatnim jezikovno-kulturno-strokovnim znanjem, s pridobljenimi kompetencami pa pripomore k dvigu izvajanja modela dvojezičnosti tudi v praksi. Učiteljice/učitelji razrednega pouka in strokovnih predmetov – če madžarski jezik le ni njihova druga študijska smer – se torej v Republiki Sloveniji izobražujejo v slovenskem jeziku. Iz prakse sledi, da imajo učiteljice/učitelji znanje madžarščine iz dvojezične osnove in srednje šole (če so se v teh šolah izobraževali). Da učencev in dijakov ne bi izobraževali zgolj na osnovi osnovno- in srednješolskega znanja madžarščine, jim je, kot rečeno, v času študija dana ta možnost. Ker gre za zahtevno in pomembno (strokovno) jezikovno spretnost, je ključno, da se študentke/študentje že med študijem na prvi (pa tudi na drugi) stopnji o tem ustrezno izobrazijo in se usposobijo za to dejavnost.

Nadgradnja sedanjih študijskih programov je vključitev smeri Hungaristika v slovenski visokošolski prostor, torej madžarščine kot tujega jezika, za vse bodoče študentke/štolente, ki bi se madžarščino učili kot tuji jezik. Ustvarjamo torej smer, ki je prisotna v skoraj vseh evropskih visokošolskih ustanovah/fakultetah. Hungaristika je edini prvo- in drugostopenjski študij madžarščine kot tujega jezika v Republiki Sloveniji, s katerim si študentke/štolenti pridobijo možnost študija madžarskega jezika, ki je eden izmed uradnih jezikov EU in hkrati jezik sosedov. S tem Oddelek za madžarski jezik in književnost Filozofske fakultete Univerze v Mariboru k slovenskemu visokemu šolstvu bogato dodatno prispeva. Študijska smer Hungaristika študentkam/štolentom namreč omogoča pridobitev strokovnih kompetenc na področju humanističnega jezikoslovja ter literature in kulture madžarsko govorečega prostora.

Sklep

Kaj je torej oddelek za madžarski jezik in književnost Filozofske fakultete Univerze v Mariboru? Ni zgolj samo služba za profesorje in študijski program za študentke in štolente, temveč je mnogo več. Je duhovna in znanstvena delavnica, ki svoje znanstvenoraziskovalno in pedagoško področje pokriva kot del mednarodnih in domačih znanstvenih (raziskovalnih) mrež z nacionalno odgovornostjo, kar ima vpliv na duhovno podstat ožje in širše skupnosti.

Vse to dosega, ker sledi spremembam danega znanstvenega področja dinamično, pluralno in v širšem kontekstu.

Imensko kazalo

A

Ady, Endre 36, 37, 38, 39, 41
Alkibiad 24
Arany, János 34, 35, 37

B

Babits, Mihály 37, 47
Bahtin, Mihail 20
Balázs, Béla 37
Barthes, Roland 29
Baumbach, Rudolf 120
Belocsics, Bálint 73
Beöhty, László 33
Békeffi, István 37, 38

C

Calvino, Italo 21
Camus, Albert 47
sv. Ciril in Metod 66, 71
Csuka, Zoltán 40

D

Dostojevski, Fjodor 47
Dóczi, Lajos 34

E

Eco, Umberto 21
Eliot, T. S. 45
Eötvös, József 33
Eötvös, Loránd 115
Esterházy, Péter 13, 14, 15–21
Esterházy, Pál, 21
Fehér, Ferenc 40

F

Fodor, László 37, 38, 39, 41

G

Gárdonyi, Géza 37
Gellért, Oszkár 37
Genette, Gérard 21
Goethe, Johann Wolfgang 21
Greksa, Kázmér 116
Guardini, Romano 47

H

Habakuk 50
Harsányi, Zsolt 39
Heidegger, Martin 47, 49, 52
Heine, Heinrich 17

Heltai, Jenő 37

Herczegh, Ferenc 37

Hermes 27

Horthy, Miklós 117

Horvat, Dejan 66

Hrabal, Bohumil 18

Hren, Tomaz 71

I

Illyés, Gyula 37, 40, 41

Iser, Wolfgang 20

Ivanoczy, Franc 66, 69

J

Jaspers, Karl 47

Jerič, Ivan 65, 67, 69

Jezus Kristus 50

Jókai, Mór 33, 34, 35, 38, 40, 41

József, Attila 47

K

Kaffka, Margit 37

Karinthy, Frigyes 37

Kierkegaard, Sören 47

Kiš, Danilo 21

Klekl, Jožef 67, 69

Kocbek, Edvard 43–53

Kodila, Franc 69

Košič, Jožef 61

Kosztolányi, Dezső 37

Kovács, Andrea 62, 63

Kovačič, Fran 65

Kozar Mukič, Maria 62, 64

Krasznahorkai, László 13, 14, 15, 25–28

Kühar, János 65, 66

Küzmič, Mikloš 61

Küzmič, Števan 61

L

sv. Ladislav 70

Lengyel, Balázs 45

Lengyel, Menyhért 35, 37

Longos 25

Lukács, György 38, 39, 40, 41

Luttár, Miklós 69

M

Madách, Imre 34, 35, 37, 41

Mann, Thomas 22

Marcel, Gabriel 47

Márai, Sándor 21

Merkli, Ferenc 66

Mihelič, Marjanca 17, 28

Mikszáth, Kálmán 34

Molnár, Ferenc 35, 39, 40, 41

Mounier, Emmanuel 47

Móricz, Zsigmond 37, 39, 41

N

Nádas, Péter 13, 14, 15, 17, 22–25

Nemes Nagy, Ágnes 45

Németh, László 40

Nietzsche, Friedrich 51

Novak, Vilko 60, 61, 73

P

Papp, József 117

Pavelić, Ante 116

Penelopa 18
 Petőfi, Sándor 33, 34, 35, 36, 38, 39,
 40, 41
 Pilinszky, János 43–53
 Pound, Ezra 45
 Proust, Marcel 16, 22

R

Radics, Viktória 25
 Rákosi, Mátyás 39
 Ricoeur, Paul 18
 Ropoš, Martin 66

S

Sartre, Jean-Paul 47
 Sinkó, Ervin 38, 39
 Slavič, Matija 65
 Slomšek, Anton Martin 69, 71
 Smej, Jožef 69
 Sokrat 24
 Stalin 39
 Sulhóf, József 39
 Szabó, Lőrinc 37
 Szabó, Magda 40
 Szép, Ernő 37
 Szilády, Zoltán 117

Š

Šeligo, Rudi 16
 sv. Štefan 70

T

Tamási, Áron 37
 Tarczay Gizella 113–

Tarr, Béla 25
 Tasso, Torquato 116
 Tavčar, Ivan 119
 Thomka, Beáta 20
 Tkalec, Vilmoš 65, 71
 Tomšič, Vida 98

V

Varga, József 127
 Weil, Simone 47

W

Weöres, Sándor 37
 Wilson, Woodrow 62
 Wittgenstein, Ludvik 16

Z

Zilahy, Lajos 40, 41
 Zrínyi, Miklós 116, 117
 Zsiga, Tibor 61
 Zsigmondy Emil 114

